

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXV

Beograd

No. 4/2013

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

Miroslav ANTEVSKI, Osnove i održivost novog modela rasta kineske ekonomije

Nevenka JEFTIĆ ŠARČEVIĆ i Edita STOJIĆ KARANOVIĆ, Energenti – jedan od stubova geopolitičke moći Rusije

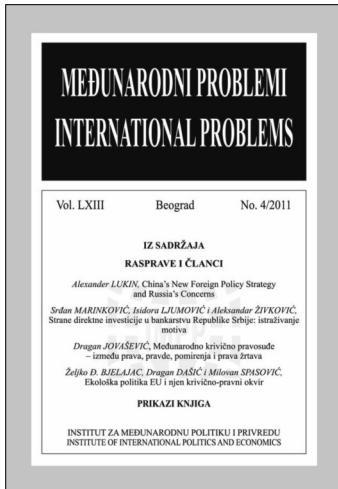
Мирољуб ЈЕВТИЋ, Хришћански ционизам као чинилац политike САД

Andela ĐUKANOVIĆ, Zaštita ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata – praksa Evropskog suda za ljudska prava

Dijana JANKOVIĆ, Međunarodna zaštita prava intelektualne svojine

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Institut za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 65, (2013), br. 4, pp. 417–548

IZDAVAČKI SAVET / EDITORIAL COUNCIL

Predrag BJELIĆ, University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade

Dražen DERADO, University of Split, Faculty of Economics, Split

Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh

Irena KIKERKOVA, The Ss. Cyril and Methodius University, Faculty of Economics, Skopje

Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb

Jelena KOZOMARA, University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade

Natalia Vladimirovna KULIKOVA, Russian Academy of Sciences, Institute of Economy, Moscow

Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow

Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Dragana MITROVIĆ, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade

Jasmina OSMANKOVIĆ, University of Sarajevo, School of Economics and Business, Sarajevo

Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Gordana ILIĆ POPOV, University of Belgrade, Faculty of Law, Belgrade

Predrag SIMIĆ, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade

Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi

UREĐIVAČKI ODBOR / EDITORIAL BOARD

Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade

Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,

Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade

Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge

Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux

Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Nevenka JEFTIĆ ŠARČEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje

Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

POČASNI UREDNIK / HONORARY EDITOR

Brana MARKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR IN CHIEF

Miroslav ANTEVSKI

ZAMENIK UREDNIKA / DEPUTY EDITOR

Pero PETROVIĆ

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25
Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Glavni i odgovorni urednik
Miroslav Antevski

Sekretarica
Žaklina Novičić

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković

Štampa
Beograd
Tiraž 300 primeraka

Preplata

Zahteve za preplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za preplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXV

BEOGRAD

BROJ 4/2013

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Miroslav ANTEVSKI</i> , Osnove i održivost novog modela rasta kineske ekonomije	423
<i>Nevenka JEFTIĆ ŠARČEVIĆ i Edita STOJIĆ KARANOVIĆ</i> , Energenti – jedan od stubova geopolitičke moći Rusije	444
<i>Мирољуб ЈЕВТИЋ</i> , Хришћански ционизам као чинилац politike САД	462
<i>Andjela ĐUKANOVIĆ</i> , Zaštita ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata – praksa Evropskog suda za ljudska prava	479
<i>Dijana JANKOVIĆ</i> , Međunarodna zaštita prava intelektualne svojine	509
PRIKAZI KNJIGA	537

INTERNATIONAL PROBLEMS

**A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS**

VOL. LXV

BELGRADE

No. 4/2013

CONTENTS

ARTICLES

<i>Miroslav ANTEVSKI</i> , The Basis and Sustainability of a New Growth Model of Chinese Economy	423
<i>Nevenka JEFTIĆ ŠARČEVIĆ and Edita STOJIĆ KARANOVIĆ</i> , Energy Resources – one of the Pillars of Geopolitical Power of Russia	444
<i>Miroljub JEVTIĆ</i> , Christian Zionism as a Factor of the USA Politics	462
<i>Andela ĐUKANOVIĆ</i> , Protection of Human Rights of Asylum Seekers and Illegal Migrants – Practice of European Court of Human Rights	479
<i>Dijana JANKOVIĆ</i> , International Protection of Intellectual Property Rights	509
BOOK REVIEWS	537

Miroslav ANTEVSKI¹

UDK: 330.34(510)

Bibliid Vol. LXV, br. 4, str. 423–443

Izvorni naučni rad

Oktobar 2013.

DOI: 10.2298/MEDJP1304423A

OSNOVE I ODRŽIVOST NOVOG MODELA RASTA KINESKE EKONOMIJE

APSTRAKT

Kineski model ekonomskog rasta dao je impresivne rezultate u proteklih nekoliko decenija, a stope ekonomskog rasta, rasta izvoza i rasta uvoza su najviše u svetu. Njegova osnova je bio jeftin novac, jeftina radna snaga i resursi, a investiciona osnova visoke stope reinvestiranih profita. Najdinamičniji sektor kineskog industrijskog izvoza bila je doradna trgovina, pa se on naziva izvozom pokretan model rasta.

Novi model, koji je najavljen 2011, treba da rezultira u određenoj izmeni glavnih pokretača ekonomskog rasta: pored investicija i izvoza, značajno mesto treba da ima potrošnja, pa bi rast bio pokretan kombinovanim dejstvom primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora, putem podsticanja domaće potrošnje, poboljšanja investicionog miksa, dalje industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije poljoprivrede.

Ključne reči: Kina, ekonomski rast, održivost, ograničenja

JEL Classification: E61, F14, O21

---

1 Dr Miroslav Antevski, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd. E-mail: miroslavbgd@gmail.com. Rad je deo razultata istraživanja u okviru: prvo, naučnog projekta osnovnih istraživanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije i međunarodnim integrativnim procesima – spoljнополитички, међunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” – Projekat br. 179029 (za period: 2011–2014), finansiranog od Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije; i drugo, višegodišnjeg naučnog projekta Instituta za međunarodnu politiku i privredu: „Ekonomski odnosi Kine sa regionom Jugoistočne Evrope”.

1. UVOD

Šta Kina može da postigne za nekoliko decenija, ceo svet je bio u prilici da vidi. O kineskom modelu ekonomskog rasta napisane su brojne rasprave i održane mnoge konferencije, njihovi rezultati su uglavnom bili afirmativni, ali često i kritički usmereni. U izvesnom smislu, tema održivosti kineskog modela rasta u naučnim krugovima je gotovo apsolvirana. Očigledno da je dosadašnji model iscrpeo svoju vitalnost i energiju, pa ga je potrebno modifikovati ili redefinisati.

Ovih činjenica su najbolje svesni u samoj Kini. Državni savet je u septembru 2011. doneo smernice budućeg razvoja kineske ekonomije i društva.² Sa njima je saglasan i dvanaesti petogodišnji plan za period 2011–2015.³ Uvidom u ova dokumenta, stiče se utisak da je kinesko rukovodstvo u najvećoj meri uvažilo kritike, stavove i preporuke koje su dolazile iz naučnih, stručnih i poslovnih krugova. Svest o postignutim rezultatima je očigledna, ali i o njihovoj ceni, ograničenjima i izazovima budućeg rasta. Vreme i realizacija proklamovanih ciljeva najbolje će pokazati realnost njihovog postavljanja i efikasnost izabranih metoda.

Iz razumljivih razloga obimnosti, uobičajeni detaljan pregled literature i glavnih rezultata istraživanja o ovoj temi biće izostavljeni. Oni će biti navođeni u relevantnim pitanjima u pojedinim delovima rada. Rad je organizovan na sledeći način: prvo, predstavlja novi model ekonomskog rasta Kine; drugo, karakteristike prethodnog modela; treće, stare i nove osnove održivosti novog modela rasta; i četvrto, moguće ograničavajuće faktore budućeg ekonomskog rasta.

2. NOVI MODEL EKONOMSKOG RASTA

Rezultati dosadašnjeg modela ekonomskog rasta Kine su, bez ikakve sumnje, impresivni. Razvojna strategija u tri koraka, usvojena pre tri decenije, sprovodila se uspešno; prvi korak je bio dupliranje GDP 1980. godine i obezbeđivanje osnovnih životnih potreba; drugi je bio dupliranje GDP od 1980. i dostizanje početnog napretka do kraja XX veka.⁴ Treći korak bi predstavljaо

-
- 2 Information Office of the State Council The People's Republic of China, *China's Peaceful Development*, Beijing: Foreign Languages Press Co. Ltd, September 2011
- 3 Plan za nacionalni ekonomski i društveni razvoj Narodne Republike Kine.
- 4 *Gross Domestic Product – GDP*.

dostizanje GDP po stanovniku kao u srednje razvijenim zemljama, odn. razvijeno, moderno i bogatiće društvo do sredine XXI veka.

Prema glavnim smernicama i ciljevima petogodišnjeg plana za period 2011–2015, primarni fokus će biti usmeren na naučni razvoj i promenu modela ekonomskog rasta, pri čemu bi trebali da budu postignuti sledeći ciljevi: „osiguranje stabilnog i stvarno brzog razvoja ekonomije, veliki napredak u ostvarenju strateškog prilagođavanja ekonomije, značajno unapređenje nauke, tehnologije i obrazovanja, postizanje ozbiljnog napretka u očuvanju resursa i zaštite životne sredine, nastavak poboljšanja života ljudi, povećanje socijalnih usluga i dalje produbljivanje reformi i otvaranja prema spoljnom svetu.”⁵

Ubrzjanje promene modela ekonomskog rasta za Kinu je vrhunski razvojni prioritet. Kako je planirano, to bi se postiglo na sledeći način: „Domaća tražnja, posebno potrošačka tražnja, biće stimulisana rastom individualne potrošnje preko višestrukih kanala i prilagođavanjem i unapređenjem domaćeg investicionog miksa. Industrializacija, urbanizacija i poljoprivredna modernizacija biće simultano unapređivani tako da će ekonomski rast biti vođen kombinovanim snagama potrošnje, investicija i izvoza umesto samo investicijama i izvozom. Ekonomski rast Kine biće pokretan kombinovanim snagama primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora umesto samo sekundarnim sektorom. Takođe će biti pokretan napretkom u R&D, boljim kvalitetom radne snage i menadžerskim inovacijama umesto rastom potrošnje materijala i resursa. Štaviše, mi sprovodimo strategiju ubrzanja razvoja kroz razvoj nauke i tehnologije, i negovanje ljudi sa sposobnostima da izgrade Kinu u zemљu inovacija.”⁶ Teško da bi se bolje mogli formulisati razvojni ciljevi i putevi njihovog postizanja. Na osnovu dosadašnjeg iskustva i postignutih rezultata, ima osnova za verovanje da će Kina u najvećoj meri ostvariti postavljene ciljeve.

Osnove za novi model ekonomskog rasta su do sada postignuti razvojni rezultati. Novi pravac industrializacije bi bio baziran na razvoju nauke i tehnologije, visokim prinosima, niskoj potrošnji resursa, manjem zagađivanju životne sredine i punom iskorišćenju ljudskih resursa.⁷ „Mi ćemo se udaljiti od

5 Information Office of the State Council The People's Republic of China, *China's Peaceful Development*, op. cit., p. 14.

6 Ibid., pp. 14–15; radi autentičnosti, radije navodimo šire izvode iz originalnog i zvaničnog dokumenta neko njegova tumačenja; za sektor Istraživanja i razvoja (*Research & Development – R&D*), uobičajeno je korišćenje engleske skraćenice u ekonomskoj literaturi.

7 Information Office of the State Council The People's Republic of China, *China's Peaceful Development*, op. cit., p. 16.

fokusiranja samo na rastućem obimu trgovine ka poboljšanju kvaliteta i efikasnosti trgovine, i podići ukupnu konkurentnost spoljne trgovine Kine umesto oslanjanja na proizvodnju sa niskim troškovima. Učinićemo velike napore za podsticanje trgovine uslugama, rast uvoza, i ostvariti osnovnu ravnotežu plaćanja u međunarodnoj trgovini.”⁸ Takođe se predviđa daleko veći značaj kineskih prekomorskih investicija, kao i dalje otvaranje finansijskih tržišta i celog finansijskog sektora.

3. KARAKTERISTIKE DOSADAŠNJEG MODELA EKONOMSKOG RASTA

Po mnogim analizama i ocenama, glavne osnove višedecenijskog visokog rasta kineske ekonomije bile su: jeftin novac i resursi, jeftina radna snaga, koji su omogućili snažnu izvoznu ekspanziju. Svakako se ne može zanemariti ni efekat domaćeg tržišta (*home market effect*).

Ako podemo od osnove investicione aktivnosti, načina formiranja i plasmana kapitala, nameće se pitanje njegovih izvora. To je u Kini, u prvom redu, domaća štednja. Jedan njen deo čini visoka štednja stanovništva, koja ima dva glavna uzroka: prvi, opadanje privatne potrošnje u poslednje dve decenije (od preko 50% udela u GDP spala je na 36%), i drugi, nizak udeo ukupnog dohotka stanovništva u GDP. „Nasuprot tome, korporativni profiti i reinvestirani dohoci kao proporcionalni deo GDP su rasli, doprinoseći nacionalnoj štednji isto toliko i još više od štednje stanovništva.”⁹ Ako domaća potrošnja konstantno opada, investicije rastu, punu zaposlenost proizvodnih kapaciteta može da obezbedi jedino svetsko tržište. „Visoke reinvestirane korporativne zarade i spona dinamičnog investiranja profita su, pre nego štednja stanovništva, bile ključne osobene komponente uspešne industrijalizacije u Istočnoj Aziji.”¹⁰

Kina je formalno pristupila Svetskoj trgovinskoj organizaciji (World Trade Organization – WTO) u decembru 2001. godine. Kao što se i očekivalo, prilagođavanje trgovinskog režima Kine pravilima WTO i otvaranje domaćeg tržišta stranoj konkurenciji, u prvim godinama imalo je dosta negativnih efekata. Kineske porodične farme su se suočile sa konkurenjom velikih i modernih američkih farmi, smanjenje uvoznih carina je drastično snizilo nivo zaštite

8 Ibid., p. 18.

9 Jilmaz Akyüz, “Export Dependence and Sustainability of Growth in China”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 1, 2011, p. 3.

10 Ibid., p. 20.

mnogih domaćih sektora, a veletrgovina, bankarski sektor i telekomunikacije su izgubile monopolski položaj. Navodi se podatak da je Svetska banka tada predviđala gubitak radnih mesta od 12% u kapitalno intenzivnim industrijama sa 2002. godinom, usled smanjenja uvoznih carina.¹¹ Čak je pre i tokom pristupanja Kine WTO bilo dosta skeptičnih mišljenja u pogledu njene sposobnosti da sa nosi sa izazovima koje to članstvo podrazumeva. Srećom, to se nije desilo, nego je liberalizacija trgovine dovela do rasta konkurentnosti i daljeg razvoja preduzetništva, čemu je naročito doprinelo prisustvo novih tehnologija, proizvoda, materijala i proluproizvoda iz inostranstva. „Izgleda da se ekonomski i politički sistem Kine dobro prilagodio otvorenosti, odgovornosti i promenama koje je članstvo u WTO zahtevalo. Posle inicijalnog dvogodišnjeg perioda tranzicije, ulazak u WTO je pomogao da se ubrza dostizanje ciljeva ekonomskih reformi Kine. Procenjeno je u ovoj studiji da je za period između 2002. i 2007. uticaj pridruživanja WTO podigao stopu ekonomskog rasta za 2,4%, stopu rasta izvoza za 13,2% i rast uvoza za 18,89%, respektivno.“¹²

Baveći se pitanjem glavnih pokretača ekonomskog rasta u Kini u petnaestogodišnjem periodu od 1988–2003, i promenama koje su se desile, autori jednog istraživanja su pošli od činjenice da je kineska Vlada sredinom devedesetih ponovo naučila i tehnologiji dala prioriteten značaj, pa je i empirijska analiza rađena za dva razdvojena perioda: od 1988–1993. i od 1997–2003. Za prvi period, dobijeni rezultati su konzistentni sa sličnim istraživanjima, prema kojima su strane direktnе investicije (*Foreign Direct Investment – FDI*) i izvoz imali pozitivan uticaj na ekonomski rast. „Međutim, od kasnih 1990-ih do 2003., varijable znanja ili inovacija su postale značajno uticajne na ekonomski rast, dok su FDI i marketizacija izgubile svoj značaj. Ovo podrazumeva da se priroda ekonomskog rasta u Kini preokrenula od rasta baziranog na prostoj otvorenosti prema rastu baziranom na znanju. Posebno, strane investicije, jedna od varijabli otvorenosti, sada su postale bezznačajne i samo je izvoz ostao značajan.“¹³

Prema teoriji rasta, unapređenje ljudskog kapitala utiče na održivost ekonomskog rasta preko doprinosa ukupnoj faktorskoj produktivnosti (*Total Factor Productivity – TFP*), naročito ako je praćeno institucionalnim

11 H. Steve Ching *et al.*, “Economic Benefits of Globalization: The Impact of Entry to the WTO on China’s Growth”, *Pacific Economic Review*, Vol. 16, No. 3, 2011, p. 286.

12 Ibid., p. 300.

13 Furong Jin *et al.*, “Changing Engines of Growth in China: From Exports, FDI and Marketization to Innovation and Exports”, *China & World Economy*, Vol. 16, No. 2, 2008, p. 32.

promenama i tehnološkim unapređenjima. Pregled rezultata nekoliko istraživanja sugerise da je TFP doprinosila ekonomskom rastu u Kini u proseku za 25% u postreformskom periodu, konkretnije do 38% u devedesetim godinama i 20% od 2000. godine.¹⁴

Još jedno istraživanje, na osnovu panel podataka za 28 delatnosti u pet kineskih industrija u periodu 1995–2006, ide u prilog prethodnim zaključcima o doprinosu FDI: „Izgleda da efekti prelivanja od FDI zavise, u velikoj meri, od sposobnosti zemlje domaćina da apsorbuje stranu tehnologiju. Glavni razlog je da je izvesna tehnologija kreirana da odgovara posebnom setu obilja faktora, tako da kada se koristi u različitom okruženju (tj. zemlji domaćinu) može biti neodgovarajuća.”¹⁵ Preciznije, „ljudski kapital unapređuje ukupnu faktorsku produktivnost, tehničke promene i promene tehničke efikasnosti, mada sa beznačajnim efektima, a FDI snižavaju sve od ovih faktora u kineskim industrijama visokih tehnologija.”¹⁶

Ukazujući na činjenicu kineskog zaostajanja u oblasti R&D u odnosu na najrazvijenije industrijske zemlje,¹⁷ gde su domaće investicije u R&D u Kini iznosile 2,57% od GDP, a u SAD 12,2% i Japanu 23,2%, autori drugog istraživanja procenjuju da će „međunarodno prelivanje tehnologija igrati važnu ulogu u dopunjavanju tehnološkog jaza između ponude i tražnje u Kini.”¹⁸ Istražujući prvi jedan od kanala direktnog međunarodnog prelivanja tehnologija iz grupe G-7 u Kinu, autori su se ograničili na: telekomunikacione mreže i lične kontakte. „Dobijeni rezultati ukazuju na značajan efekat prelivanja stranih direktnih R&D na proizvodnju povezan sa važnom ulogom domaćih investicija u R&D u očuvanju održivog ekonomskog rasta u Kini. Direktna prelivanja

-
- 14 Kate Glazebrook, and Ligang Song, “Is China up to the Test? A Review of Theories and Priorities for Education Investment for a Modern China”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 4, 2013, p. 58.
- 15 Guoqing Zhao, and Zhongyuan Zhang, “Uncovering the Relationship between FDI, Human Capital and Technological Progress in Chinese High-technology Industries”, *China & World Economy*, Vol. 18, No. 1, 2010, p. 83.
- 16 Ibid., p. 96.
- 17 Najviši organ zadužen za politiku nauke i tehnologije (*Science and Technology – S&T*) na makro nivou je Državni upravni komitet za nauku, tehnologiju i obrazovanje, dok je to na ministarskom nivou Ministarstvo nauke i tehnologije (Ministry of Science and Technology - MOST).
- 18 Renai Jiang *et al.*, “China’s Sustained Economic Growth: Do Direct R&D Spillovers Matter?”, *China & World Economy*, Vol. 18, No. 5, 2010, p. 38.

znanja iz zemalja G-7 u velikoj meri su doprinela ekonomskom rastu Kine.”¹⁹ Poreg ovog generalnog zaključka, istraživanjem je utvrđena viša elastičnost domaćeg sektora R&D u odnosu na G-7, pa bi se poboljšanja i veći efekti postigli putem: unapređenja domaćeg ljudskog kapitala većim investicijama u obrazovanje, podsticajima domaćim R&D, razvojem telekomunikacionih mreža i ohrabruvanjem ličnih kontakata i veza.

Često se potcenjen kurs nacionalne valute pominje kao važan faktor kineske izvozne ekspanzije, što je, svakako, tačno u određenoj meri. Međutim, „ovaj rast je u velikoj meri bio koncentrisan u nekoliko specifičnih visoko tehnoloških proizvoda: mobilni telefoni, laptopovi, LCD displeji i integrisana elektronska kola. Kina je bila u stanju da brzo poveća svoj izvoz ovih proizvoda usled promišljene politike i slučajnog tajminga. Industrijski politika, kao što su naučni parkovi, posebno podstiče izvoz visoke tehnologije. Međutim, ova politika bi imala mnogo manji efekat da je uspostavljena deceniju ranije. Umesto toga, politika je pozicionirala Kinu za eksploziju globalne tražnje za ovim proizvodima.”²⁰ Pored toga, rast dohotka stanovništva je doveo do rasta domaće potrošnje pomenutih kategorija proizvoda, koja je premašila vrednost izvoza.

4. STARE I NOVE OSNOVE NOVOG MODELAA EKONOMSKOG RASTA

4.1. Promene u strukturi spoljne trgovine

U poslednjoj deceniji, od 2003–2012. godine, desile su se značajne promene u spoljnoj trgovini Kine, uglavnom u pravcu povećanja obima i kvaliteta. Ukupan izvoz je povećan sa US\$325,6 milijardi u 2002. na US\$2.048,95 milijardi u 2012. godini, a uvoz sa US\$295,17 milijardi na US\$1.817,83 milijarde u istom periodu. Udeo industrijskih proizvoda u ukupnom izvozu je porastao u manjoj meri, sa 89,86% u 2002. na 93,34% u 2011. godini. Pri tome je važno da je postignut značajan rast udela kapitalno intenzivnih proizvoda u industrijskom izvozu, pa je tako udeo čelika, hemikalija, mašina i transportne opreme porastao sa 49,77% u 2002. na 60,55% od industrijskog izvoza u 2011.

19 Ibid., p. 51.

20 Brett Berger, and Robert F. Martin, “The Chinese Export Boom: An Examination of the Detailed Trade Data”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 1, 2013, p. 89.

godini.²¹ U grupi mašina i transportne opreme, izvoz je skoncentrisan na kancelarijsku i telekomunikacionu opremu. „Ovo predstavlja istorijsku transformaciju: trgovina Kine sa razvijenim zemljama je prešla od inter-industrijske na intra-industrijsku.“²² U strukturi industrijskog izvoza, treba istaći veliku promenu koja je postignuta u grupi proizvoda visoke tehnologije, čiji udeo je iznosiо 17,5% u 2001. da bi dostigao 31,2% u 2010, čime je Kina prestigla SAD, Japan i Nemačku. Udeo glavnih radno intenzivnih sektora, tekstila i odeće, opao je na 15% od ukupnog izvoza do 2011. godine. Značajne promene su se desile i u vlasničkoj strukturi izvoznih firmi, gde je zabeležen rast udela privatnih firmi od 10,07% u 2002. na 37,58% u 2012. godini. Doprinos izvoza stvaranju GDP u Kini se kreće oko jedne četvrtine u proseku, najviši je bio 2006. godine od 35,72%, posle svetske finansijske krize opada, a 2012. je iznosiо 24,8%. Ozbiljne promene su se desile i na strani kineskog uvoza tokom ove decenije, od kojih su glavne išle u pravcu rasta obima određenih grupa proizvoda; tako je uvoz goriva i ruda porastao sa 11,84% u 2002. na 29,61% od ukupnog uvoza u 2011. godini, a uvoz hrane i sirovina se povećao za više od 26 puta.²³

Imajući u vidu dinamiku ekonomskog rasta i stope rasta izvoza, Kina ima veliki potencijal za značajno povećanje obima i kvaliteta svog izvoza. Ovo je još očiglednije ako se sagleda položaj Kine u međunarodnoj trgovini i poređenja sa razvijenim industrijskim zemljama. Tako je 2011. godine na Kinu otpadalo samo 10% od ukupnog svetskog izvoza, dok je vrednost izvoza po stanovniku bila tek na nivou polovine svetskog proseka, a ta vrednost je kod razvijenih industrijskih zemalja nekoliko puta viša od svetskog proseka.²⁴ Generalno, najveći izvozni potencijal Kine će biti u kapitalno i tehnološki intenzivnim industrijama.

Nesumnjivo je udeo stranih firmi u trgovini Kine bio veoma značajan, čiji vrhunac je dostignut 2006. godine sa udelom od 58,9%, u izvozu 58,2%, u

---

21 Podaci preuzeti iz: Pingyao Lai, and Qingru Li, “Development in China’s Foreign Trade: 2003–2012”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 6, 2013, pp. 58–59.

22 Pingyao Lai, and Qingru Li, “Development in China’s Foreign Trade: 2003–2012”, op. cit., p. 62; inter-industrijska trgovina označava trgovinu između različitih industrija, dok intra-industrijska trgovina označava trgovinu u okviru iste industrije, proizvodima koji su slični ali nisu identični. Najčešće je reč o poluproizvodima ili međufaznim proizvodima.

23 Podaci preuzeti iz: Pingyao Lai, and Qingru Li, “Development in China’s Foreign Trade: 2003–2012”, op. cit., pp. 63–64.

24 Prema: Pingyao Lai, and Qingru Li, “Development in China’s Foreign Trade: 2003–2012”, op. cit., p. 74; kao i kod drugih parametara koji se računaju prema stanovniku, i ovaj je u slučaju Kine logično niži usled ogromne populacije.

uvozu 59,7%. Međutim, od 2008. godine dolazi do značajnog pada tih udela, tako da je udeo u ukupnom kineskom izvozu opao na 49,95% a u uvozu na 47,9% u 2012. godini. Stope rasta izvoza i uvoza stranih firmi u Kini su pratile trendove u ukupnoj trgovini, ali je njihov pad bio brži i veći. U periodu 2003–2007, izvoz je rastao po stopi od 32,74% a uvoz po stopi od 28,97%, respektivno, što je izuzetno visoko. Međutim, u periodu 2008–2012, obe stope beleže drastičan pad u odnosu na prethodni period, pa je izvoz imao stopu rasta od 9,04% a uvoz od 10,38%, da bi u 2012. godini još više opale, stopa rasta izvoza na 2,77% a uvoza na 0,76%.

Logično je i uloga *processing trade* u ukupnoj kineskoj trgovini doživela sličnu sudbinu, pošto su strane firme bile njeni glavni nosioci.²⁵ Učešće *processing trade* u ukupnoj kineskoj trgovini je bilo izuzetno visoko počev od 1998. godine, sa oko 50% uvoza i oko 40% izvoza. Takav odnos se zadržao do 2007. godine, od kada dolazi do postepenog i stalnog opadanja udela u izvozu i uvozu. Tako je udeo *processing trade* u izvozu od 55,26%, i uvozu od 41,4% u 2002. godini, opao na 42,11% u izvozu, i 26,47% u uvozu u 2012. godini, što su i dalje izuzetno visoki udeli u ukupnoj trgovini Kine sa svetom.²⁶

4.2. Visoke tehnologije

Kina nije svetski lider u visokim tehnologijama, ni u proizvodnji ni u izvozu, ali je zato prva u dinamici kvalitativnih tehnoloških promena. Strategija izvoza Kine iz 1999. godine pod nazivom: Revitalizacija trgovine kroz nauku i tehnologiju, dala je kroz svoju implementaciju vidljive rezultate u promeni strukture kineskog izvoza. Tako je, pre njene primene 1998. godine, udeo visoko tehnoloških proizvoda bio približan udelu primarnih proizvoda u ukupnom izvozu, i iznosio 13,72%. Posledično, Kina je 1995. godine u ukupnom svetskom izvozu visoko tehnoloških proizvoda učestvovala sa samo 2,1%. Međutim, za manje od deceniju došlo je do drastičnih promena, odn.

25 *Processing trade* označava takvu vrstu trgovine pri kojoj se uvoze repromaterijali, češće poluproizvodi, potom prerađuju, doraduju, ili samo sklapaju, a potom izvoze kao gotovi proizvodi ili poluproizvodi (kod nas se najčešće prevodi kao: prerada i dorada). Najčešće je vezana za slobodne carinske ili specijalne zone, uglavnom sa preferencijalnim carinskim i poreskim tretmanom.

26 Originalni izvori podataka su: National Bureau of Statistics of China i General Administration of Customs of the People's Republic of China, koji su dostupni jedino na kineskom. Stoga su neki od njih preuzeti ili interpretirani iz: Pingyao Lai, and Qingru Li, "Development in China's Foreign Trade: 2003–2012", op. cit., pp. 72–74.

poboljšanja, pa je tako udeo visoko tehnoloških proizvoda u ukupnom izvozu porastao na 28,61%, a u izvozu industrijskih proizvoda na 30,8% u 2007. godini. Kao rezultat takvog trenda, Kina je prestigla SAD i EU-27, i postala najveći svetski izvoznik visoko tehnoloških proizvoda sa učešćem od 16,9% u 2006. godini. Ipak, treba naglasiti da je udeo visoko tehnološkog izvoza kod visoko razvijenih industrijskih zemalja oko 40%.²⁷ Pokretač i osnova ovakvih promena bila je snažna investiciona aktivnost. „Kineske investicije u osnovna sredstva komunikacionih, kompjuterskih i drugih elektronskih industrijama su se udvostručile između 2004, prve godine raspoloživih podataka, i 2007.”²⁸

Naučni i industrijski parkovi, kojih ima 54, ključna su mesta za R&D u visokim tehnologijama, a njihov dinamičan razvoj započinje krajem osamdesetih godina.²⁹ Na osnovu dokazanog, pozitivnog razvojnog uticaja visoko tehnoloških klastera, kao što su Silikonska dolina u Kaliforniji, Put 128 kod Boston-a, Bangalor u Indiji, Hsinču naučni park (Hsinchu Science Park) na Tajvanu, grupa autora je ispitivala uticaj transfera znanja od tehnoloških lidera na potencijalne preduzetnike u takvom klasteru. Obrađen je period od 1998. do 2003. godine na primeru Zhongguancun Science Parka, osnovanog 1988. godine u Bejđingu, koji je bio prvi i najveći nacionalni naučni park u Kini, poznat i kao Z-Park ili Kineska silikonska dolina. Tehnološki lideri su brojne TNC visokih tehnologija, a za analitičke svrhe razdvojen je uticaj njihovih proizvodnih od R&D aktivnosti. „Utvrđili smo da aktivnosti R&D multinacionalnih kompanija u nekoj industriji podstiču ulazak domaćih firmi u istu industriju i povećavaju aktivnosti R&D novoprdošlih domaćih firmi, dok proizvodne aktivnosti multinacionalnih kompanija nemaju takav efekat.”³⁰ U Z-Parku su se javili specifični kanali difuzije znanja i tehnologija, koji su već utvrđeni u svetskoj praksi, „kao što je učenje kroz rad u R&D jedinicama multinacionalnih

27 Izvor podataka: National Bureau of Statistics (1999–2008), preuzeto i navedeno prema: Qun Bao *et al.*, “Do High-technology Exports Cause More Technology Spillover in China”, *China & World Economy*, Vol. 20, No. 2, 2012: pp. 2–3.

28 Brett Berger, and Robert F. Martin, “The Chinese Export Boom: An Examination of the Detailed Trade Data”, op. cit., p. 87.

29 Jedan od najpoznatijih i najuspešnijih naučnih i industrijskih parkova u Aziji osnovan je osamdesetih godina na Tajvanu, jugozapadno od Tajpeja, kao centar elektronske i kompjuterske industrije: Hsinchu Science-based Industrial Park (HSIP).

30 Hongbin Cai *et al.*, “Do Multinationals’ R&D Activities Stimulate Indigenous Entrepreneurship? Evidence from China’s ‘Silicon Valley’”, NBER Working Paper 13618, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2007, p. 25.

kompanija, međufirmska saradnja u R&D, i tehnička pomoć povezana sa spoljnim snabdevanjem od multinacionalnih kompanija.”³¹

Rast značaja privatnog sektora u oblasti R&D ukazuje na trend budućih kretanja, iako sada Kineska Vlada obezbeđuje oko 70% finansiranja R&D. „Istraživačke institucije koje podržava vlada sada su se proširile po celoj zemlji, ali je inovaciono liderstvo u ključnim centrima, posebno Beđingu, Šanhaju, i Guangdžou, prešlo na privatne firme.”³²

Razvoj sektora informacionih i komunikacionih tehnologija imao je dve bitne karakteristike, od kojih je prva rast kvaliteta i vrednosti proizvoda, a druga ravnomeran rast izvoza i domaće potrošnje. „Prvobitno usmerena na jeftinu masovnu proizvodnju, ona se popela na vrednosnoj lestvici da bude među svetskim gigantima. Interesantno, ovo je postignuto bez napuštanja segmenata niže vrednosti, kao što je ranije učinjeno u Japanu i Koreji. Najvažnije, kineske kompanije su rasle sa svojim društvom i narodom, pre nego u čauri izolacije.”³³

4.3. Biotehnoška industrija

Biotehnoška industrija zaslužuje poseban kraći osvrt, naročito zbog svojih karakteristika i razvojnih potencijala. „Glavna karakteristika biotehnoške industrije je sektorska ekologija, i obično uključuje podelu rada na uzvodno kreiranje znanja i nizvodnu komercijalizaciju.”³⁴ Sledeća bitna karakteristika, pošto je to industrija visoko intenzivna znanjem, jeste njena bliska povezanost sa bazičnim naučnim istraživanjima. Pored toga, a usled tehnološke neizvesnosti, nju karakteriše i stvaranje širokih mreža poslovnih relacija sa javnim institucijama, kliničkim centrima, velikim farmaceutskim kompanijama i firmama koje razvijaju nove tehnologije. Vrlo važnu ulogu u njihovom razvoju ima i nacionalni institucionalni okvir u kojem posluju.

Vodeće zemlje u biotehnologiji su danas SAD, Velika Britanija, Nemačka i Japan. Iako Kina, prema citatnom indeksu, dolazi tek na 13. mesto u svetu, njene

---

31 Ibid., p. 25.

32 Joel R. Campbell, “Becoming a Techno-Industrial Power: Chinese Science and Technology Policy”, *Governance Studies*, Washington, DC: Brookings Institution, *Issues in Technology Innovation*, No. 23, April 2013, p. 15.

33 Anindya Chaudhuri, “Creeping Tiger, Soaring Dragon: India, China and Competition in Information Technologies”, *China & World Economy*, Vol. 20, No. 6, 2012: p. 21.

34 Yantai Chen et al., “Development Trajectories in the Biotechnology Industry: China versus Leading Countries”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 3, 2011, p. 107.

stope rasta biotehnoloških patenata su najviše u svetu, i u periodu 1995–2008. ta stopa je iznosila 47,5%.³⁵

„U nedostatku napredne baze znanja, Vlada Kine je podsticala povećanje domaćih investicija u R&D, dok je nastojala da privuče one koji su studirali biotehnologiju i/ili su radili u vodećim biotehnološkim zemljama da se vrate u Kinu. Čak, univerziteti, istraživački instituti i strane kompanije su igrali sve važniju ulogu u podnošenu patenata.”³⁶ Ograničenja, ujedno i prostor za dalji razvoj biotehnološke industrije u Kini, predstavljaju: male mogućnosti za komercijalizaciju biotehnoloških inovacija zbog nedostatka kapitala i iskusnih menadžera u ovom sektoru, kao i nedostatak podsticajnih mehanizama za olakšavanje uspostavljanja i razvijanja veza između TNC i domaćih firmi. Napori Vlade Kine su u dobroj meri dali rezultate, naročito posle 2000. godine. Od oko 450.000 kineskih studenata u najrazvijenijim zemljama sveta (2010), oko jedne trećine studira ili istražuje u oblasti biotehnologija. Oko jedne četvrtine od ove poslednje kategorije se vratilo u Kinu (grubo, oko 35.000–40.000). Iako je dobar deo njih u kategorijama mlađih istraživača, ovo ostaje impresivan podatak.

5. MOGUĆI OGRANIČAVAJUĆI FAKTORI ODRŽIVOSTI NOVOG MODELAA EKONOMSKOG RASTA

5.1. Adekvatna struktura radne snage

Da pomenemo, na početku razmatranja ovog pitanja, Krugmanovo (Paul Krugman) dramatično upozorenje: „Kina je u velikoj nevolji. Ne govorimo o nekim minornim zastojima na tom putu, nego o nečemu mnogo fundamentalnijem. Ukupan način poslovanja zemlje, ekonomski sistem koji je doveo do tri decenije neverovatnog rasta, dostigao je svoje granice.”³⁷ Priznajući činjenicu da je takav model ekonomskog rasta davao impresivne rezultate u poslednjih nekoliko decenija, uprkos niskom nivou potrošnje, i tražeći objašnjenje takve kontroverze, Krugman se vratio teorijskim objašnjenjima koje je,

35 Ibid., p. 110.

36 Ibid., p. 120.

37 Paul Krugman, “Hitting China’s Wall”, New York Times, July 18, 2013, Internet: http://www.nytimes.com/2013/07/19/opinion/krugman-hitting-chinas-wall.html?_r=0/3.10.2013/.

svojevremeno, dao ekonomist Vilijem Artur Luis (William Arthur Lewis).³⁸ Njegovo upozorenje nalazi uporište u tzv. Luisovoj prekretnici (*Lewis turning point*), tački u kojoj je veći deo slobodne radne snage iz neindustrijskog sektora apsorbovan, odn. već zaposlen u industrijskom sektoru, tako da dalji rast akumulacije kapitala i investicija dovode do rasta nadnica.

Česte su konstatacije da je brz tempo ekonomskog rasta u Kini u poslednje tri decenije uglavnom baziran na doprinosu sektora stanovništva. „Rast proporcije radno sposobnog stanovništva u ukupnom stanovništvu i opadanje količnika zavisnosti obezbeđuju zemlji priliku da se pozicionira tako da visoke stope štednje, velike investicije i brz ekonomski rast mogu biti postignuti; zemlja tako izvlači koristi od demografskog dobitka.”³⁹ Međutim, kao i u većem delu sveta, ukupno stanovništvo Kine stari, što dovodi do usporavanja ili prestanka rasta udela radno sposobnog stanovništva, što ugrožava dostizanje pomenutih rezultata. „Nedostatak radne snage, smanjenje prinosa na kapital i opadanje stopa štednje će dovesti do usporavanja ekonomskog rasta. To je ono što se dogodilo u Kini u poslednjih nekoliko godina, posebno od 2004.”⁴⁰ Autori zaključuju da nova razvojna faza ne mora nužno značiti usporavanje ekonomskog rasta, ali da je neophodna fundamentalna transformacija obrasca ekonomskog rasta „od isključivog oslanjanja na inpute kapitala i rada ka većim unapređenjima TFP”⁴¹, pri čemu je dalji razvoj konkurentskog poslovnog okruženja od vitalnog značaja.

Pored ovoga, ispitivanje odnosa demografskog i ekonomskog rasta, naročito posledice smanjivanja udela radno sposobnog u ukupnom stanovništvu, ukazuje da bi budući model ekonomskog rasta morao uvažiti određene demografske realnosti, omogućiti prirodniju stopu nataliteta, što „bi pomoglo Kini da ublaži

38 Vilijem Artur Luis (William Arthur Lewis), 1915–1991, britanski i američki ekonomist, dobitnik Nobelove nagrade. U svom najznačajnijem delu iz 1954. godine, *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*, Luis je razvio Model dualnog sektora, ili Luisov model, nazvan po njemu. Suština njegovog modela je sledeća: rast industrijskog sektora se bazira na neograničenoj ponudi radne snage iz neindustrijskog sektora (ruralnog), što omogućava, u ranim fazama razvoje i za duži period: prvo, držanje nadnica i potrošnje stanovništva na niskom nivou; i drugo, visoke prinose, reinvestiranje profita i dalji rast zaposlenosti. Rezultat su, u određenom vremenskom periodu, visoke stope ekonomskog rasta i ekonomski razvoj.

39 Fang Cai, and Yang Lu, “Population Change and Resulting Slowdown in Potential GDP Growth in China”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 2, 2013, p. 2.

40 Ibid., p. 2.

41 Ibid., p. 13.

dramatično ekonomsko opadanje koje tipično prati populacioni krah. Dalje, investicije koje idu ka poboljšanju zdravlja i promeni obrasca potrošnje ka prilagođavanju starije populacije će ojačati agregatnu tražnju i produžiti radni vek.”⁴²

Postoje argumenti manje tehničkog i šireg karaktera, koji su saglasni sa prethodnim, i idu u pravcu povećanja pravičnosti kineskog društva. „Tako, da bi postigli uravnoteženu ekonomiju i harmonično društvo, razvojne politke u Kini moraju pomeriti akcenat sa rasta na prioritet pravičnosti. Očekuje se da takav preokret bude od koristi za rast na dugi rok jer brzo rastuće nejednakosti negativno utiču na dugoročni rast u Kini.”⁴³ Autori zaključuju da rešavanje postojećeg jaza između urbanih i ruralnih delova Kine i regionalne nejednakosti treba da imaju prioritet. Kada je o prvom reč, kao moguće rešenje predlažu podsticanje migracija delova ruralnog stanovništva u gradove, odn. brzu urabanizaciju. Međutim, svesni su da ta opcija nije bez problema (zapošljavanje, otvaranje novih radnih mesta, stanovanje itd). Za ublažavanje regionalnih nejednakosti, bez kojih nije ni jedna zemљa u svetu, najefikasniji način bi bilo ujednačavanje stoka domaćeg kapitala po stanovniku među regionima, za što bi bilo neophodno jačanje finansijskih tržišta u siromašnijim regionima. Pomogao bi i razvoj trgovine i podsticanje FDI u unutrašnjim delovima Kine. Dalje mere bi obuhvatile bržu reformu Hukou sistema,⁴⁴ kao i jačanje raznih oblika socijalne zaštite. Večiti problem ekonomске politike, jačanje poslovnih aktivnosti i stvaranje novih radnih mesta, i za Kinu ima prvorazreni značaj. „Za stvaranje novih radnih mesta, Kina mora održati rast, ali, još važnije, treba promovisati uslužnu industriju, koja je relativno radno intenzivnija. Nepotrebno je reći, podizanje udela uslužne industrije u nacionalnom GDP Kine neophodno je za Kinu da bi preduzela svoju struktturnu transformaciju u postkriznom periodu.”⁴⁵ Treba pomenuti da Kina zaostaje za razvijenim industrijskim

42 Rafael Gomez, and Danielle Lamb, “Demographic Origins of the Great Recession: Implications for China”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 2, 2013, p. 116.

43 Cuiping Zhu, and Guanghua Wan, “Rising Inequality in China and the Move to a Balanced Economy”, *China & World Economy*, Vol. 20, No. 1, 2012, p. 97.

44 Hukou je sistem registracije domaćinstava u unutrašnjoj Kini, kojim se reguliše, odn. ograničava migracija tog dela stanovništva, i reformisan je do sada više puta, uvek u pravcu njegovog ublažavanja. Izvesno je dalje ubrzanje tog procesa, jer je i kineski Premijer početkom marta 2013. godine pozvao na ubrzanje njegove reforme.

45 Cuiping Zhu, and Guanghua Wan, “Rising Inequality in China and the Move to a Balanced Economy”, op. cit., p. 101.

zemljama, i da prostor za poboljšanje realno postoji. Naime, na sektor usluga u Kini otpada oko 40% GDP i oko 35% zaposlenosti radne snage, dok su ti udeli u razvijenim zemljama 50–60% i preko 60%, respektivno.

Već je pomenuto da je dalja urbanizacija jedan od ciljeva, što podrazumeva migracije stanovništva od ruralnih ka gradskim zonama. Manje kao alternativa a više kao dopunski način ublažavanja problema vezanih za strukturu radne snage može biti sledeći: „Zanimljive alternative radničkim migracijama predstavljaju politike sa ciljem: (i) da privuku mlade strance da studiraju na kineskim školama i univerzitetima a zatim olakšaju njihov ostanak u zemlji; i (ii) da promovišu i olakšaju povratak Kineza koji žive i rade u inostranstvu.”⁴⁶ Prva od predloženih mera bi značila, u određenom smislu, uvoz strane radne snage, u najvećoj meri već integrisane u kinesko društvo, a druga bi mogla imati značajan ekonomski, naučni i kulturni uticaj.

5.2. Izvori, snabdevanje i potrošnja energije

Višedecenijski visok ekonomski rast je postavio pred kinesku ekonomiju izuzetne energetske zahteve. Problem sa energentima je neravnomerna raspoređenost njihovih izvora i različiti uslovi eksploracije i proizvodnje, pa su neke zemlje bogate a druge nisu, dok za ekonomije pitanje energetske efikasnosti postaje sve važnije.

U energetskom sektoru Kine, situacija je sledeća. Na ugalj otpada oko 80% primarne upotrebe energije, a planirano je smanjenje na oko 63% u naredne dve decenije. Od toga bi dve trećine bilo korišćeno za proizvodnju električne energije. Potvrđene rezerve sirove nafte u Kini su 5,08 miliona barela dnevno (procene za 2011)⁴⁷, dok je proizvodnja 4,073 miliona barela dnevno. Pošto je potrošnja 9,4 miliona barela dnevno, izvoz 506.500 barela dnevno, uvoz sirove nafte je dostigao iznos od 5,08 miliona barela dnevno (procene za 2011). Potvrđene rezerve prirodnog gasa u Kini iznose 800 milijardi m³. Godišnja proizvodnja je 102,5 milijardi m³, potrošnja 129 milijardi m³, izvoz 3,21 milijarda m³, tako da uvoz dostiže 30 milijardi m³ (procene za 2011). Proizvodnja električne energije u Kini je bila 4.604 milijarde kWh, potrošnja

46 Michele Bruni, “China between Economic Growth and Mass Immigration”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 2, 2013, p. 74.

47 Uobičajena mera za rezerve, eksploraciju i transport sirove nafte u svetu je: barrel dnevno (bbl/day), pri čemu bbl označava oil barrel (koji iznosi: 42 US gallons, ili: 158, 9873 litara nafte). U Evropi je više u upotrebi mera: tona.

4.693 milijardi kWh (2011), izvoz 19,06 milijardi kWh, a uvoz 55,45 milijardi kWh (2010).

Visoka uvozna zavisnost kod sirove nafte (još u 2009. bila je 48%) i rastuće potrebe za energentima, opredelili su osnovne elemente energetske strategije. Ona ima tri osnovna pravca delovanja, a dva glavna cilja su diversifikacija izvora i ruta snabdevanja i stvaranje strateških rezervi sirove nafte. Pošto oko 48% uvoza sirove nafte dolazi pomorskim putem sa Bliskog i Srednjeg Istoka, Kina jača bezbednost transportnih tankerskih ruta. Drugi strateški pravac je diversifikacija izvora snabdevanja, koji se realizuje putem snažne investicione aktivnosti kineskih kompanija u Africi, Latinskoj Americi, Rusiji, Kazahstanu i Mijanmaru. Treći je fazno stvaranje strateških rezervi sirove nafte, započeto 2001. godine, izuzetno ambicioznog obima.

Mogu se navesti glavni evroazijski energetski projekti u kojima učestvuje Kina, u cilju povećanja stepena energetske bezbednosti. Početkom 2011. je startovao jedan krak ruskog naftovoda Tajšet-Nahodka (Tayshet–Nakhodka), koji se odvaja od Skovorodina za Dačing (Daqing). U 2010. godine započeta je izgradnja naftovoda i gasovoda od luke Kjaukpyu (Kyaukpyu) u Bengalskom zalivu (Mijanmar) do provincije Junan (Yunnan). U maju 2009. je počela izgradnja trećeg gasovoda od provincije Šansi (Shanxi) do Bejđinga. Gasovod od Kazahstana je 2009. završen u prvoj fazi, dok je druga faza izgradnje počela naredne godine.

Prema aktivnostima kineskih kompanija u energetskom sektoru, može se oceniti da je njihova angažovanost konstantna, strateški usmerena, geografski diversifikovana, sa jakom podrškom Razvojne banke Kine (*China Development Bank - CDB*). O značaju ovog pitanja, svedoče rezultati posete kineskog Predsednika Si Činpinga (Xi Jinping) Moskvi u martu 2013. godine. Tom prilikom je potpisano više energetskih sporazuma. Njihova realizacija bi trebala da donese značajno povećanje količina ruske nafte, gasa i uglja koji bi se isporučivao Kini. „Prvo, Rosneft je obećao da će utrostručiti svoje isporuke nafte Kini od 300.000 barela dnevno (b/d) na čak milion b/d, što je duplo više od količine nafte koju je Rusija izvozila u Kinu u 2012. i jednak količini nafte koju je Saudijska Arabija, glavni snabdevač Kine sirovom naftom, isporučila Kini prošle godine. Drugo, kineska Shenhua Group i ruska EN+ Group su se sporazumele da razvijaju resurse uglja i prateću infrastrukturu u Istočnom Sibiru i Ruskom Dalekom Istoku sa namerom da povećaju ruski izvoz uglja u Kinu. Treće, Gazprom i China National Petroleum Corporation (CNPC) su potpisale memorandum o razumevanju za isporuku 38 milijardi m³ prirodnog gasa u Kinu

u narednih 30 godina počev od 2018. sa opcijom povećanja isporuka do 60 milijardi m³.”⁴⁸

Treba pomenuti dinamičan razvoj tehnologija obnovljivih izvora energije, sa snažnom državnom finansijskom podrškom, određenom zaštitom, što je dovelo do brzog rasta ovog sektora i tržišta. Strane TNC nisu zadovoljne stepenom konkurentnosti u ovom sektoru i zaštitom prava intelektualne svojine, što Kinu neće sprečiti da u određenom periodu zaštiti i razvije ovu mladu industriju (*infant industry*). „Kredibilitet Kine kao lidera zelene tehnologije će verovatno zavisiti od njene sposobnosti da se prebací na manje energetski intenzivan razvojni model, dobije svoju novu srednju klasu za kupovinu električnih vozila, uvede red među zagađivačima, i energičnije očisti svoj vazduh i vodu.”⁴⁹

48 Erica S. Downs, “Money Talks: China-Russia Energy Relations after Xi Jinping’s Visit to Moscow”, Internet: <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/04/01-china-russia-energy-relations-downs> /3.10.2013/

49 Joel R. Campbell, “Becoming a Techno-Industrial Power: Chinese Science and Technology Policy”, op. cit., p. 15.

6. ZAKLJUČCI

Glavni cilj ovog rada bio je da da pregled osnovnih karakteristika i rezultata dosadašnjeg modela ekonomskog rasta Kine, predstavi osnovne ciljeve i strategije novog modela ekonomskog rasta, analizira osnove na kojima se on zasniva i treba da se realizuje, kao i potencijalne ograničavajuće faktore njegove održivosti.

Može se izvesti opšti zaključak da je novi model ekonomskog rasta Kine postavljen ambiciozno, ali na realnim osnovama. Kina će i dalje koristiti do sada postignute konkurentske prednosti, uz njihova kvalitativna poboljšanja, sa jedne strane, i nastaviti dinamičan razvoj visoko tehnoloških industrija, sa druge. Iako u mnogim sektorima trenutno zaostaje iza najrazvijenijih industrijskih zemalja, dinamika pozitivnih promena u mnogima od njih vodi Kinu ka liderskoj poziciji.

Novi model rasta bi trebao da ublaži negativne efekte dosadašnjeg, doveđe do ravnomernije raspodele blagostanja, i na kraju, do rasta nacionalnog bogatstva. Neizbežne posledice brzog ekonomskog rasta, kao što je zagađenje životne sredine, neravnomerni regionalni razvoj, prevelika potrošnja energije i druge, stoje kao izazovi pred rukovodstvom Kine. Određeni ograničavajući faktori, kao što je energija ili opadanje udela radno sposobnog stanovništva, mogu usporiti dinamiku rasta. U nekim od njih Kina uspeva da ublaži ograničavajući karakter, dok u drugima taj zadatak tek predstoji.

Ako je tačno da je Kina većinu svojih zaostajanja iza najrazvijenijih zemalja uspela da pretvorи u dugoročno visoke stope rasta, onda bi se moglo očekivati da i glavni ciljevi novog modela ekonomskog rasta budu dostignuti.

LITERATURA:

1. Akyüz, Yilmaz, “Export Dependence and Sustainability of Growth in China”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 1, 2011: pp. 1–23; doi: j.1749-124X.2011.01224.x
2. Antevski, Miroslav, *Regionalna ekonomска integracija u Evropi*, Beograd: M. Antevski, 2008.
3. Antevski, Miroslav, ed., *Development Potentials of Foreign Direct Investment: International Experiences*, Belgrade: Institute of International Politics and Economics, 2011.
4. Antevski, Miroslav, „Kina: tokovi i efekti stranih direktnih investicija”, *Međunarodni problemi*, Vol. 64, br. 4, 2012: ss. 479–506; doi: 10.2298/MEDJP1204479A.

5. Antevski, Miroslav, Petrović, Pero, and Vesić, Dobrica, “Regional Energy Projects in the Eurasian Area”, *Industrija*, Vol. 40, No. 1, 2012: pp. 61–81.
6. Bao, Qun, Sun, Puyang, and Su, Li, “Do High-technology Exports Cause More Technology Spillover in China”, *China & World Economy*, Vol. 20, No. 2, 2012: pp. 1–22; doi: j.1749-124X.2012.01277.x
7. Berger, Brett, and Martin, Robert F., “The Chinese Export Boom: An Examination of the Detailed Trade Data”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 1, 2013: pp. 64–90; doi: j.1749-124X.2013.12009.x
8. Bruni, Michele, “China between Economic Growth and Mass Immigration”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 2, 2013: pp. 56–77; doi: j.1749-124X.2013.12015.x
9. Cai, Fang, and Lu, Yang, “Population Change and Resulting Slowdown in Potential GDP Growth in China”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 2, 2013: pp. 1–14; doi: j.1749-124X.2013.12012.x
10. Cai, Hongbin, Todo, Yasuyuki, and Zhou, Li-An, “Do Multinationals’ R&D Activities Stimulate Indigenous Entrepreneurship? Evidence from China’s ‘Silicon Valley’”, NBER Working Paper 13618, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2007.
11. Campbell, Joel R. (2013), “Becoming a Techno-Industrial Power: Chinese Science and Technology Policy”, Governance Studies, Washington, DC: Brookings Institution, *Issues in Technology Innovation*, No. 23, April 2013: pp. 1–15.
12. Chaudhuri, Anindya, “Creeping Tiger, Soaring Dragon: India, China and Competition in Information Technologies”, *China & World Economy*, Vol. 20, No. 6, 2012: pp. 1–28; doi: 10.1111/j.1749-124X.2012.12000.x
13. Chen, Ling, and Xue, Lan, “Global Production Network and the Upgrading of China’s Integrated Circuit Industry”, *China & World Economy*, Vol. 18, No. 6, 2010: pp. 109–126; doi: j.1749-124X.2010.01223.x
14. Chen, Yantai, Luo, Laijun, and Zhang, Yaguang, “Development Trajectories in the Biotechnology Industry: China versus Leading Countries”, *China & World Economy*, Vol. 19, No. 3, 2011: pp. 105–123; doi: j.1749-124X.2011.01245.x
15. Ching, H. Steve, Hsiao, Cheng, Wan, Shui Ki, and Wang, Tongsan, “Economic Benefits of Globalization: The Impact of Entry to the WTO on China’s Growth”, *Pacific Economic Review*, Vol. 16, No. 3, 2011: pp.285–301; doi: j.1468-0106.2011.00548.x

16. Deer, Luke, and Song, Ligang, “China’s Approach to Rebalancing: A Conceptual and Policy Framework”, *China & World Economy*, Vol. 20, No. 1, 2012: pp. 1–26; doi: j.1749-124X.2012.01270.x
17. Downs, Erica S., “Money Talks: China-Russia Energy Relations after Xi Jinping’s Visit to Moscow”, Internet: <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/04/01-china-russia-energy-relations-downs/3.10.2013/>
18. Glazebrook, Kate, and Song, Ligang, “Is China up to the Test? A Review of Theories and Priorities for Education Investment for a Modern China”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 4, 2013: pp. 56–78; doi: 10.1111/j.1749-124X.2013.12028.x
19. Gomez, Rafael, and Lamb, Danielle, “Demographic Origins of the Great Recession: Implications for China”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 2, 2013: pp. 97–118; doi: j.1749-124X.2013.12017.x
20. Information Office of the State Council The People’s Republic of China, *China’s Peaceful Development*, Beijing: Foreign Languages Press Co. Ltd, September 2011.
21. Jiang, Renai, Cai, Hong, Li, Yali, and Li, Hong, “China’s Sustained Economic Growth: Do Direct R&D Spillovers Matter?”, *China & World Economy*, Vol. 18, No. 5, 2010: pp. 37–53; doi: j.1749-124X.2010.01211.x
22. Jin, Furong, Lee, Keun, and Kim, Yee-Kyoung, “Changing Engines of Growth in China: From Exports, FDI and Marketization to Innovation and Exports”, *China & World Economy*, Vol. 16, No. 2, 2008: pp. 31–49; doi: 10.1111/j.1749-124X.2008.00105.x
23. Krugman, Paul, “Hitting China’s Wall”, New York Times, July 18, 2013, Internet: http://www.nytimes.com/2013/07/19/opinion/krugman-hitting-chinas-wall.html?_r=0 /3.10.2013/
24. Lai, Pingyao, and Li, Qingru, “Development in China’s Foreign Trade: 2003–2012”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 6, 2013: pp. 58–78; doi: 10.1111/j.1749-124X.2013.12046.x
25. Lin, Faqin, Zhang, Chao, and Wang, Lin, “Vertical Spillover Effects of Multinationals on Chinese Domestic Firms via Supplier–Customer Relationships”, *China & World Economy*, Vol. 21, No. 6, 2013: pp. 37–57; doi: 10.1111/j.1749-124X.2013.12045.x

26. Zhao, Guoqing, and Zhang, Zhongyuan, “Uncovering the Relationship between FDI, Human Capital and Technological Progress in Chinese High-technology Industries”, *China & World Economy*, Vol. 18, No. 1, 2010: pp. 82–98; doi: j.1749-124X.2010.01182.x
27. Zhu, Cuiping, and Wan, Guanghua, “Rising Inequality in China and the Move to a Balanced Economy”, *China & World Economy*, Vol. 20, No. 1, 2012: pp. 83–104; doi: j.1749-124X.2012.01274.x

Dr. Miroslav ANTEVSKI

THE BASIS AND SUSTAINABILITY OF THE NEW GROWTH MODEL OF THE CHINESE ECONOMY

ABSTRACT

The Chinese model of economic growth has produced impressive results in the past several decades, while the rates of economic growth and exports and imports growth have been the highest in the world. It has been based on cheap money, cheap labour and resources, while the investment basis has been high rates of reinvestment profits. The most dynamic sector of the Chinese manufacturing exports has been processing trade. For this reason, it is called export-led growth model. The new model, which was announced in 2011, should result in some change of the main driving forces of exports growth – apart from investments and exports, consumption should play a significant role. In this way, growth would be driven by a combined impact of primary, secondary and tertiary sectors, by stimulating of domestic consumption, improvement of investment mix, further industrialisation, urbanisation and modernisation of agriculture.

Key words: China, economic growth, sustainability, constraints.

JEL Classification: E61, F14, O21

**Nevenka JEFTIĆ ŠARČEVIĆ i
Edita STOJIĆ KARANOVIĆ¹**

UDK: 620.9:33(47+57)

Biblid Vol. LXV, br. 4, str. 447–463

Izvorni naučni rad

Oktobar 2013.

DOI: 10.2298/MEDJP1304444J

ENERGENTI JEDAN OD NOSEĆIH STUBOVA GEOPOLITIČKE MOĆI RUSIJE

APSTRAKT

Stubovi ruske spoljne političke moći su: nuklearna moć, pravo veta u Ujedinjenim nacijama i posedovanje i trgovina energentima. Rusija ima ogromne energetske i mineralne resurse u odnosu na ostale zemlje na međunarodnom energetskom tržištu. Koristi ih kao instrument za vođenje svoje spoljne politike i sticanja regionalne i globalne moći. Izgradnja gasovoda Južnog toka Rusiji omogućava širenje svoje moći u Sredozemlju, južnim delovima Evrope i na prostorima afričkih gasovoda. Rusija je razvila više projekata kojima zahvata širi evroazijski i mediteranski prostor i pozicionirala se za globalno energetsko delovanje preko koga ostvaruje cilj globalnog političkog uticaja i uspostavljanja sebe kao globalne energetske supersile.

Ključne reči: Rusija, geopolitika, nuklearna moć, politička, energetska moć Rusije

Nuklearna moć, pravo veta u Savetu bezbednosti u Ujedinjenim nacijama i posedovanje i trgovina energentima, predstavljaju stubove spoljnopoličke moći Rusije. Zadržavajući ranije izgrađene elemente svoje geopolitičke moći i izvora političkog uticaja na međunarodnom planu, nuklearnu moć i pravo veta u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, u novije vreme

1 Dr Nevenka Jeftić Šarčević, viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail adresa: jeftic@diplomacy.bg.ac.rs; Dr Edita Stojić Karanović, naučni savetnik, predsednik naučnog međunarodnog foruma “Dunav – reka saradnje”, Beograd, E-mail adresa: edita@diplomacy.bg.ac.rs.

energetska moć Rusije postaje sve snažniji faktor jačanja položaja i uticaja Rusije u njenim međunarodnim odnosima. Po svojoj nuklearnoj moći Rusija se još uvek može označiti kao nuklearna supersila bez obzira što zaostaje iza stanja koje je vladalo u vreme kada je bivši Sovjetski Savez odmeravao snage sa Sjedinjenim Američkim Državama. Status Rusije kao velike sile Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija takođe je nasleđen od bivšeg Sovjetskog Saveza. U političkom pogledu ovaj faktor moći može se označiti kao psihološki stub globalnog političkog uticaja. Inače, u aktualnim konstelacijama moći i političkog uticaja Rusija se danas kotira kao regionalna sila prvog reda.

Dolaskom Vladimira Putina na čelo Rusije mnoge stvari su se promenile. Jedno je, međutim, postalo ključno: Vladimir Putin ima cilj da ponovo povrati Rusiji status supersile, ali ovog puta ne samo vojne, nuklearne i političke, ravne Sjedinjenim Državama, nego da postane i velika energetska sila. O značaju te dimenzije moći David Sandalow iz Bruklinškog instituta kaže: "Nacija koja ima vođstvo u energetici biće nacija koja vodi svet."² Takvu svoju nameru Vladimir Putin je nagovestio, u svojstvu predsednika vlade Ruske Federacije 2009. godine: "Rusija uživa velike energetske i mineralne resurse koji služe kao fundament za razvoj ekonomije i kao instrument za vođenje unutrašnje i spoljne politike. Položaj zemalja na međunarodnom energetskom tržištu determiniše na više načina njegov geopolitički uticaj."³

Na početku 21. veka primarni geopolitički faktor uticaja Rusije je prirodni gas. Odmah iza njega sledi nafta. Rusija u aktualnom vremenu nije još energetska supersila, ali to može postati u budućnosti jer poseduje prostore sa velikim nalazištima i još većim potencijalnim nalazištima energenata. Ulaskom u Arktički krug i izlaskom u Sredozemno more i verovatno dalje, Rusija ima mogućnost da postane ono što joj gotovo svi predviđaju, a to je - globalna energetska supersila. Na drugoj strani Kina i Sjedinjene Države kao najveći proizvođači energenata ne posustaju da to i ostanu.

Pred Rusijom su veliki izazovi na putu da postane energetska supersila i globalni politički akter kakav je bio Sovjetski Savez u svom najjačem izdanju. Rusija ima i sada energetske potencijale za to, ali Rusija je 'obuzdani' ili 'zarobljeni' energetski džin. Prirodni gas je emergent koji Rusija još nije u mogućnosti da transportuje u vidu tečnog gasa, već samo gasovodom. Zbog toga

2 David Sandalow, *The LETTOR Papers*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War Collage, Carlisle, P.A., p. IX.

3 Isto; vidi takođe: Europe Daily Monitor, Vol.6, No. 77, April 22, 2009.

ona ne može imati pristup tržištu prirodnog gasa na američkim kontinentima. Da bi postala energetska supersila i na toj osnovi vršila globalni politički uticaj ona mora energetski delovati globalno. Rusija je krenula u tom pravcu.

Vladimir Putin je u tom smislu još u svojoj doktorskoj disertaciji razvio glavne komponente savremene ruske energetske političke strategije. On je, umesto jačanja vojne moći, “istakao strateški potencijal velikih regionalnih prirodnih rezervi kao glavni ruski izvor državne moći. U kasnjem manuskriptu Putin elaborira: “strateško državno planiranje i menadžment usmereni su prema proizvodnji i transportu prirodnih resursa.”⁴ Tako se učvrstilo stanovište da je kontrola gasovodnih mreža domen geopolitike, tj. spoljne politike države.⁵ U odnosu na ulogu energenata u geopolitici ističe se sledeće: “Kontrola većine evroazijskih gasovoda i naftovoda služi geopolitičkom uticaju i omogućuje vlasti Rusije vršenje uticaja nad centralnoazijskim proizvođačima energije i evropskim potrošačima energije.”⁶ Ta strateška komponenta izvedena je takođe iz disertacije Vladimira Putina u kojoj se postavljaju prirodni resursi kao idejno geopolitičko sredstvo “za obnovu Rusije kao velike sile u multipolarnom svetskom poretku.”⁷

ENERGETSKA REGIONALNA POLITIKA RUSIJA – EVROPA

U ekonomskom domenu Evropska unija danas vidi Rusiju kao sirovinsku bazu, što Rusiju više dovodi u položaj partnera a znatno manje kao političkog rivala. Time je antagonizam između Rusije i Evrope na početku 21. veka sveden na nizak nivo.

Velika nalazišta energenata, posebno prirodnog gasa u Rusiji potrebnog Evropi čine njihov odnos ‘uzajamno privlačnim’ čime se amortizuju političke konotacije klasičnih odnosa zavisnosti u negativnom smislu. Uzajamna geografska bliskost, energetska povezanost, privlačnost i međuzavisnost Rusije i Evrope iskazan je umreženošću energetskih transverzala od Rusije u Evropu. Transverzale su raznovrsne i multiplikovane vodenim i kopnenim koridorima, gasovodima, naftovodima, terminalima i zahvataju prostor Sever – Jug od Baltičkog do Sredozemnog mora, i prostor Istok – Zapad od Pacifika, Arktičkih oblasti i Centralne Azije do Atlantskog okeana.

4 David Sandalow, *The LETOR Papers*, Strategic Studies Institute, op. cit., p. IX.

5 Isto, p. 54

6 Isto, p. 55

7 Isto.

Od ruskih terminala u Crnom moru tankeri prevoze energente u Rumuniju i Bugarsku kao i kroz tesnac Bosfor u Evropu. Vodena transverzala Crno more – Dunav – Majna – Rajna takođe će stajati na raspolaganju za prevoz ruskih energenata sve do Roterdama.

Glavni nosioci energetske umreženosti između Rusije i Evrope su gasovodi, koji brojnošću i kapacitetima transporta prirodnog gasa ukazuju ili čak potvrđuju da je Rusija kao izvoznik energenata dugoročno orijentisana na Evropu kao što je i Evropa takođe dugoročno orijentisana na uvoz prirodnog gasa kao ekološki najčistijeg energenta iz Rusije i od Rusije kontrolisanih izvora iz Centralne Azije.

Izgradnjom gasovoda *Južni tok* ispod Crnog mora, kroz Grčku do Italije i kraka kroz Bugarsku i Srbiju prema Centralnoj Evropi, kapaciteti transfera gasa iz Rusije u Evropu biće znatno uvećani tako da će, zajedno sa gasovodima: *Severni tok*, *Družba*, *Transukrajina*, dugoročno omogućiti zadovoljenje rastućih potreba Evrope.

Uzajamno prožimanje energetskih resursa i potreba na relaciji Rusija – Evropa počiva, ne samo na geografskoj blizini, nego i na činjenici da je Rusija treći globalni proizvođač energenata na svetu po količini proizvodnje posle Kine i SAD, a Evropa je glavni i strateški ekonomski partner Rusije. Rusija u svom okruženju nema drugih konzumenata prirodnog gasa osim Evrope.

Kada je u pitanju zavisnost i međuzavisnost Evropske unije i Evrope na jednoj i Rusije na drugoj strani, za Rusiju je to jedan entitet. Na evropskom prostoru zavisnost od ruskog gasa počinje u Centralnoj Evropi tj. od Nemačke pa prema istoku i jugoistoku. Zemlje Zapadne Evrope nisu zavisne od ruskog gasa jer svoje potrebe za tim energentom pokrivaju putem gasovoda iz afričkih izvora prirodnog gasa i uvozom tečnog gasa sa Bliskog istoka. Nasuprot tome Nemačka je tek 2010. godine započela izgradnju takvih skladišta poučena iskustvom u zastoju isporuka prirodnog gasa kroz Ukrajinu i Poljsku.

U svetu predstojeće izgradnje Južnog toka, koji jednim krakom ide kroz Srbiju, treba imati na umu da su glavni nosioci *Južnog toka* Rusija kao većinski vlasnik i Italija i Francuska. A vlasnik kraka *Južnog toka* preko Bugarske i Srbije je takođe Rusija, odnosno *Gasprom*.

Rusija sve svoje energetske izvore, osim za vlastite potrebe, gustinu transverzala usmerila je ka Evropi. To se posebno odnosi na prirodni gas koji je EU i Evropi preko potreban. Pri tome, snabdevanje Evrope prirodnim gasom iz Rusije zavisće ubuduće najviše od Severnog i Južnog toka sa produžecima iz zemalja Zapadne i Južne Evrope, jer ni Rusija ni EU, poučene rusko-ukrajinskom

krizom 2006. i 2009. godine i spora sa Poljskom, žele da do dalnjeg izbegavaju korišćenje, ili povećanje korišćenja gasovoda *Transukrajina* i *Družba*.

GLAVNI GASOVODI U EVROPI

Strateške energetske relacije Rusije i Evrope ne počivaju, međutim, samo na energentima. Sa energentima su tesno povezane i tehnološke komponente razvijenih zemalja Evropske unije koje Rusija, tj. *Gasprom* koristi za izgradnju i obnovu gasovoda i naftnih postrojenja. To se odnosi i na korišćenje zapadne tehnologije za sopstvene potrebe na kopnu i moru za pristup izvorima i za eksploataciju izvora na kopnu i moru, te u polarnim područjima Rusije. Tako povezanost energetskih izvora, energetskih potreba i tehnologija između Rusije i Evrope daju obeležja ne samo uzajamne privlačnosti i partnerstva nego i obeležja sinergije pozitivnih efekata.

To obezbeđuje ostvarenje i političkog cilja Rusije da putem gasovoda velikih kapaciteta i njihovim produženjem dalje prema zapadu Evrope potisne druge dobavljače prvenstveno one geografski udaljene i odvojene od Evrope. Takođe značajan politički instrument energetske spoljne politike Rusije predstavlja sklapanje pojedinačnih ugovora sa evropskim zemljama o isporukama prirodnog gasa. Pri tome, uočljivo je da cena ruskog gasa u Evropi ide od istoka prema zapadu silaznom linijom.

Međutim, ugovorene cene gase pokazuju da faktori privrženosti, pravoslavlje i slovenstvo, ne tvore povlašćenost odnosno beneficije jer, navedeni podaci pokazuju da najskuplje cene gase imaju upravo pravoslavne i slovenske zemlje: Makedonija, Bugarska, Poljska itd. Tako posmatrano povlašćenost imaju visoko razvijene zemlje kao što su Velika Britanija, Holandija i Nemačka (sa najnižim ugovorenim cenama gase), kao i Finska, Francuska i Austrija (sa cenama ispod 400 dolara po 1.000 kubika gase). Ova poređenja nisu bez značaja jer ukazuju na neke rasprostranjene zablude u Srbiji odnosno da verska opredeljenja i slovenstvo ne ulaze u kriterijume energetske politike kao komponente spoljne politike Rusije.

Intenzivni zahtevi zemalja Istočne Evrope, koje su najnerazvijenije i ujedno izložene najskupljim cenama gase, da Evropska unija uspostavi jedinstvenu energetsku i političku strategiju prema Rusiji u sferi prirodnog gasa – bezobzirno su ignorisani. Nemačka je prva te zahteve odbila uz podršku još nekih zemalja Evropske unije, pre svega Francuske i Italije.

Ruskoj energetskoj dominaciji i time političkom uticaju u Evropi idu u prilog rastuće potrebe na koje ukazuju tekuće statistike, prema kojima će 2030. godine Evropska unija uvoziti preko 60% prirodnog gasa iz Rusije. Zavisnost Evrope od ruskog gasa putem gasovoda kretiće se uzlaznom linijom zbog predviđenog smanjenja evropske proizvodnje gasa i očekivanog porasta potrošnje gasa.

NALAZIŠTA ZEMNOG GASA U VODAMA MEDITERANA

Za ostvarivanje svojih ciljeva Rusija je razvila više projekata kojima najpre zahvata širi evroazijski i mediteranski prostor. Jedan od najznačajnijih je sporazum Iraka, Irana i Sirije 2011. godine o izgradnji gasovoda od gasnog polja Južnog Parsa koji bi iz Irana preko Sirije i Libana išao do Sredozemnog mora i u Evropu. Gasovodom bi upravljao *Gasprom*. Međutim, taj veliki projekat je stopiran izbijanjem sukoba u Siriji. Ipak, zajedno sa navedenim zemljama, Rusija nije odustala od projekta. Da bi obnovila izglede za tu relaciju ona nastoji da sačuva predsednika Bašara el Asada u delu Sirije nastanjenom etničkom grupom Alavita, kao predsednika male Republike Alavita. Ruski ministar spoljnih poslova Sergej Lavrov je u junu 2012. godine urgirao kod Asada da o tome otpočne razgovore sa opozicijom i pozvao opozicionu Nacionalnu koaliciju da poseti Moskvu, ali za sada je i dalje sve bez uspeha. Pošto su obe strane ostale na svojim pozicijama bez približavanja, Lavrov je stavio do znanja da samo ako se ne postigne sporazum među Sirijcima, Rusija će pristati na odlazak Asada sa mesta predsednika Sirije, a Asad bi sa oko sto hiljada vojnika mogao braniti malu Republiku Alavita, omogućujući tako nastavak realizacije velikog ruskog energetskog projekta. U nastavku realizacije projekta Rusija bi dobila mogućnost pristupa još uvek nerazvijenim poljima zemnog gasa koja se protežu duž obale istočnog Sredozemlja od Izraela, Libana do Kipra.

Među ruskim kompanijama *Gasprom* dobija privilegovanu poziciju.⁸ Koliko je Rusija dobar igrač u savremenom geopolitičkom energetskom biznisu vrlo dobro ilustruje njeno brzo i uspešno reagovanje na pojavu novog priobalnog nalazišta prirodnog gasa blizu izraelske obale. Nezavisno od daljeg razvoja sirijskog sukoba i nezavisno od političkih stavova Rusije prema zemljama Bliskog istoka *Gasprom* je 29. februaru 2013. godine potpisao dvadesetogodišnji ugovor sa Marketinškom korporacijom Levant-Tečni gas (*Levant LNG Marketing Corp.*)

⁸ Felix Imonti, Be Careful: *Russia is Back to Stay in the Middle East*, <http://oilprice.com/Geopolitics/International/Be-Careful-Russia-is-Back-to-Stay-in-the-Middle-East.html#> 10. april 2013.

prema kojem ruski *Gasprom* sa izraelskog nalazišta Tamar polja prirodnog gasa u blizini obale ispred luke Haifa, dobija ekskluzivno pravo proizvodnje i plasmana tečnog gasa. To polje je drugo po veličini gasno polje u Izraelu iza polja Levijatan (u Levantskom moru). Predviđa se da ostvarivanje projekta konstrukcije plovne platforme ruskog Tamar gasa, filijale *Gasproma* počne u 2017. godini. Ovaj ugovor predstavlja mali, ali prvi značajan korak Rusije da ublaži zavisnost od evropskog tržišta prirodnog gasa i da se putem ponude tečnog gasa otvorí za svetsko tržište, može pretpostaviti da će Rusija u svom preduzetništvu prodreći dalje, od Izraela prema Sredozemlju.⁹ Znatno pre ugovora sa Rusijom na gasnom polju Tamar Sjedinjene Države su osnovale sa Izraelom zajedničko preduzeće (*joint venture*).

Znatno veći značaj ima energetski prostor Rusije prema Dalekom istoku i Istočnoj hemisferi, tj. američkom kontinentu. U istočnoj hemisferi Rusija nastupa kao vodeća energetska sila u proizvodnji prirodnog gasa, a takođe kao vodeća zemlja, u proizvodnji nafte. Podaci iz 2009. godine pokazuju da je Rusija proizvodila 494 miliona barela ili 12,9% svetske proizvodnje nafte dnevno, Saudi Arabija 452 miliona ili 11,8%, Sjedinjene Države 320 miliona (8, 3%), Iran 206 (5.4%), Kina 194 (5%), Kanada 152 (4%), Meksiko 146 (3.8%), Kuvajt 124 (3.2%), i td.¹⁰

Ruska nafta do sada je, osim svog okruženja, najvećim delom bila usmerena prema Evropi, i to najviše sa terminala na Crnom moru. Usled stagnacije izvoza na jednoj strani i globalnog izazova i energetskih potreba Dalekog istoka i Amerike, Rusija je napokon dočekala prodor u globalni energetski prostor. Snabdevanje kineskog tržišta ruskom naftom putem železničkog transporta u cisternama nije moglo zadovoljiti kineske potrebe za tim energentom. Izgradnjom naftovoda, usmeravanje energenata nafte prema istoku planete predstavlja za Rusiju veliki prostor, tj. široku magistralu za globalno energetsko delovanje i dosezanje cilja globalnog političkog uticaja i približavanja cilju globalne energetske supersile.

Izgradnja naftovoda *Istočni Sibir – Pacifički okean* (*East Siberia – Pacific Ocean*, ESPO) omogućava pristup ruske nafte Dalekom istoku, tj. Kini, Južnoj Koreji, Japanu, Maleziji, Singapuru.

---

9 Isto.

10 Miroslav Antevski, Pero Petrović, Dobrica Vesić, *Regional energy projects in the Eurasian area*, u Industrija, ISSN: 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd 2012, vol. 40, br. 1, str. 63 (61-81).

NAFTOVOD: ISTOČNI SIBIR – OKEAN PACIFIKA

Od prvorazrednog globalnog značaja za Rusiju je to što će najveći deo nafte iz terminala *Kozmino* na pacifičkoj obali Rusije ići na tržište najvećeg potrošača energenata u svetu: Sjedinjene Države sa 100.578 kvadriliona btu naspram drugorangiranog potrošača Kini sa 86.060 kvadriliona btu.¹¹ Američko tržište primaće iz Kozmina 35% nafte, Japan oko 30%, Kina 28%.¹² Naftovod Istočni Sibir – Pacifik snabdevaće Kinu, osim sa pacifičkog terminala Komino, jednim krakom od grada Skovorodino u istočnom Sibiru do grada Daqing u centralnoj Kini. Rusija i Kina izgradile su dva gasovoda iz istočnog i zapadnog Sibira do Kine.¹³

Da bi se planetarno energetski i politički etablirala Rusija uporno nastoji preko svojih naftnih i gasnih kompanija da stupi u partnerske odnose sa drugim nacionalnim i multinacionalnim kompanijama radi otkrivanja nalazišta ugljovodoničkih resursa u Africi, na Srednjem istoku i u Južnoj Americi. Naime, upravo otkrića bogatih izvorišta zemnog gasa u Istočnom Mediteranu, koja je u teritorijalnim vodama Izraela kompanija *Nobl Energy* započela 1998. godine, pokazala su da se na velikim dubinama ispod mora i morskog dna verovatno nalaze još neotkrivene velike rezerve ovog energenta, ne samo u Istočnom Mediteranu, već i u drugim delovima sveta.¹⁴

BEZBEDNOSNA KOMPONENTA ENERGENATA U SPOLJNOJ POLITICI RUSIJE

U energetskoj strategiji Rusije, kao proizvođača i izvoznika energenata, energetska bezbednost počinje od izvora energenata. Obezbeđenje izvora je primarno tj. *conditio sine qua non* za ekonomiju i energetsku politiku unutar i prema svetu. Boljševici u Rusiji početkom 20. veka organizovali su štrajkove u energetskim poljima Baku i Volga u pokušajima da sruše monarhiju. U tada agrarnoj Rusiji jedino ta polja su imala masovnije zastupljenu industrijsku

11 Podaci za 2008. godinu, vidi: Worl Almanac and Book of Facts 2012, p. 114.

12 „Rusija otvorila novi naftovod“ , <http://balkans. Aljazera.net/vijesti/> , 25. decembar 2012, Internet: 10. april 2013.

13 <http://euroasiasherbia.files.wordpress.com/2011/01/Russia.China.pipeline>, Internet: 10. april 2013.

14 <http://www.nobleenergyinc.com/operations/international/eastern-mediterranean-128.html> (17.05.2013).

radničku klasu. Godine 1904. ustanici su zapalili naftna polja Baku da bi sprečili priliv kapitala za odbranu i održanje carske vlasti.¹⁵

Od energetskih izvora danas u vreme postojanja velikih energetskih transverzala i terminala, bezbednost distribucije energenata nalazi se u središtu prioriteta. Od suštinskog značaja je komponenta bezbednog transfera energenata od izvora do odredišta. Kada je u pitanju izvor energenata onda se pojavljuje komponenta zavisnosti, koja se može manifestovati u formi političkog pritiska i unilateralnih ekonomskih sankcija na politički nepodobne zemlje potrošača. Politički zasnovana energetska politika Rusije kao proizvođača energenata prema potrošačima energenata, uzdigla je značaj političko-ekonomske bezbednosti na viši nivo.

U energetskoj bezbednosti na relaciji Rusija – Evropa najveći značaj imaju sledeći izazovi: političke protivrečnosti, nerešeni ili zamrznuti konflikti, vlasništvo energetskih transverzala. Posebne izazove za energetsku bezbednost predstavljaju zamrznuti konflikti na Kavkazu, sporovi između Rusije i tranzitnih zemalja imovinske i političke prirode, kao i politička relacija i normalizacija međudržavnih odnosa u Jugoistočnoj Evropi. Nastavak izgradnje Južnog toka direktno je povezan sa sređivanjem međudržavnih odnosa u ovom delu Evrope, konkretno najviše zavisi od normalizacije odnosa između Srbije i Kosova odnosno, prema Rezoluciji 1244, između Srbije i njene južne pokrajine Kosova i Metohije. Postizanjem Briselskog sporazuma o normalizaciji tih odnosa uklanja se glavna bezbednostno-politička prepreka izgradnji Južnog toka kroz Srbiju. Spor između Rusije i Ukrajine, koji je doveo do prekida transfera energenata u Evropu, velika je pouka koliko je energetska bezbednost ugrožena u prostoru gde preovlada zategnutost političkih odnosa i sukobi. Tu našu tezu dobro ilustruju i aktuelne varnice na liniji EU – Rusija, odnosno zemlje kroz koje će prolaziti Južni tok (Bugarska, Srbija, Mađarska, Grčka, Slovenija, Hrvatska i Austrija). Naime, u Evropskom parlamentu direktor za energetska tržišta Evropske komisije Klaus-Diter Borhart je izjavio da ugovori ruske kompanije Gasprom sa zemljama uključenim u projekat Južni tok nisu u skladu s propisima EU, i da će pregovori morati da budu vođeni od početka, jer je nepoželjno da ista firma koja je isporučilac gasa istovremeno i upravlja gasovodom.¹⁶ Borhart je rekao da je Evropska komisija pregledala ove međudržavne sporazume i došla do zaključka da nijedan od njih nije u saglasnosti sa zakonima Unije. Na osnovu toga zatraženo je da te zemlje, koje su sve članice EU ili Evropske energetske zajednice, iznova pregovaraju da bi sklopile nove bilateralne međudržavne sporazume sa

¹⁵ February 12. 2013, Internet: <http://www.stratfor.com/weekly/past-present-and-future-russian-energy-strategy>.

¹⁶ <http://mondo.rs/a640042/Info/Svet/Juzni-tok-suprotan-zakonima-EU.html> (06-12-2013).

Rusijom, koji bi bili u skladu sa zakonima EU. Šta više, ukoliko ti pregovori ne budu vođeni uspešno, onda države treba da ponište sporazum sa Rusijom. U nastaloj raspravi u kojoj je Gasprom najpre aludirao na političku pozadinu takve ocene,¹⁷ predložio da se izgradnja Južnog toka nastavi po planu i u potpunoj saglasnosti sa lokalnim zakonima i međunarodnim standardima, a da preostala regulatorna pitanja koja se tiču primene energetskog zakona Evropske unije mogu biti razjašnjena paralelno sa izgradnjom. Uz to, podsećajući da je do sada postignut dogovor sa regulatornim telima EU o gasovodu OPAL, koji predstavlja kopneni deo Severnog toka, Gasprom je izrazio uverenje “da je moguće iskoristiti iskustva stečena u ovom oduženom procesu kako bi se brzo ustanovio funkcionalan regulatorni okvir za kopneni deo Južnog toka”.¹⁸

Rusija kao nosilac i većinski vlasnik sva četiri gasovoda prema Evropi (*Severni tok, Družba, Transukrajina i Južni tok*) najviše je zainteresovana za bezbednost transfera prirodnog gasa u Evropu kao dominantnog potrošača. Na drugoj strani je Evropska unija sa rastućim potrebama i nastojanjima da se transfer prirodnog gasa odvija bez smetnji. U političkom domenu, najvažniju komponentu bezbednosti predstavljaju aranžmani Rusije sa evropskim zemljama pojedinačno. Zemlje transfera i potrošnje gasa preuzimaju domen bezbednosti kao političku obavezu.

Severni tok je drugi primer uzajamne povezanosti između političke stabilnosti i energetske bezbednosti. Severni tok protiče kroz politički stabilan prostor Baltičkog mora od obale Rusije do obale Nemačke i bezbednost transfera prirodnog gasa obezbeđuje ruska baltička flota do nemačkih teritorijalnih voda, odakle nemački ratni brodovi preuzimaju bezbednost transfera.

Crno more je najveće energetsko čvorište na svetu, okruženo najvećim energetskim izvorima Rusije, Centralne Azije i Bliskog istoka i središte energetskih tokova od Azije do Evrope. Ono se nalazi pod multinacionalnim ali zato komplikovanim i delom još uvek spornim međunarodnim bezbednosnim kišobranom. U prvom redu to energetsko čvorište nalazi se pod zaštitom priobalnih zemalja, prvenstveno Rusije i Turske. Međutim, bezbednost tog čvorišta komplikuju pretenzije nekih moćnih spoljnih aktera sa ciljem da se

17 Ruska naftna kompanija Gasprom je saopštila da je neshvatljivo što organi i agencije EU svoju zabrinutost u vezi sa gasovodom Južni tok isti; u nakon što su radovi na izgradnji gasovoda već počeli, iako su svi detalji bili mnogo ranije poznati evropskoj javnosti, a da je tajming “još manje razumljiv ako se uzme u obzir da je Južnom toku dodeljen status nacionalnog prioriteta u nekoliko zemalja članica Evropske Unije”. Ibidem.

18 <http://mondo.rs/a640472/Info/Svet/Gasprom-odgovara-EU-Juzni-tok-nastavlja-planu.html> ((06-12-2013)).

uključe u bezbednosnu strukturu i time steknu mogućnost jačeg političkog uticaja u tom prostoru. Kao spoljni akteri bezbednosti pojavljuju se Sjedinjene Države, NATO i Evropska unija sa namerama da potisnu Rusiju, ali u izvesnom obimu i Tursku. Posebno Sjedinjene Države nastoje da izmenom Montreux konvencije (*Montreux Convention*) iz 1936. godine¹⁹ dobiju slobodan prolaz kroz Bosfor pomorskim snagama nepriobalnih zemalja, što podrazumeva slobodan ulazak ratnih brodova američke sredozemne flote u Crno more.

Montreux konvencija dozvoljava slobodan prolaz svim brodovima. Ali se to ne odnosi na ratne brodove nepriobalnih zemalja. Ulazak ratnih brodova spoljnih zemalja ograničen je na jedan brod na 21 dan u jednoj godini.²⁰ Konvencijom je precizno utvrđena procedura prolaza. Kontrola prolaza je pod punim suverenitetom Turske. Protivljenje Rusije ulasku snaga spoljnih aktera u Crno more se podrazumeva. Protivljenje Turske je, međutim, izričito i kategorično jer smatra da je kontrola prolaza brodova i suverenitet nad Bosforom ključni faktor suvereniteta Republike Turske.²¹

NATO uz Sjedinjene Države teži takođe da postane određujući faktor bezbednosti energetskog središta Crnog mora i to iz dva pravca: putem izmene Montreux konvencije uz podršku članica Bugarske i Rumunije i preko Ukrajine i Gruzije učlanjenjem tih zemalja u taj vojni savez. Međutim, bez obzira na pritiske kojima je izložena, Turska, uz podršku Rusije, zastupa čvrst stav da se po pitanju bezbednosti Crnog mora isključe strane sile.²² Nastavak izgradnje Južnog toka signalizuje da će tok ostati, odnosno da će bezbednost Crnog mora ostati u nadležnosti priobalnih zemalja zajedno sa Turskom i osnaženom Rusijom i njenom flotom. Osnažena ruska crnomorska flota je spremna da određenim delom ponovo iziđe u Sredozemno more sa ciljem zaštite budućih ruskih energetskih izvora i energetskih tokova u tom delu sveta. Pretenzije Evropske unije u odnosu na bezbednost Crnog mora nisu tako snažne, i

19 Nevenka Jeftić Šarčević, *Dunavsko-crnomorski region kao geopolitički energetski i bezbednosni prostor*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beogrda, 2012, str. 99.

20 Suat Kiniklioglu, *Turkey's Black sea Policy: Strategic Interplay an a Criticas Junstion*, u ed. Ronald D. Asmis; „Next Step in Forging a Euroatlantic Strategy for the Wider Black Sea“, published by Tje German Marshal Fund of the United States, Washington, D.C., 2009, p. 57.

21 Isto.

22 Nevenka Jeftić Šarčević, *Dunavsko-crnomorski region kao geopolitički energetski i bezbednosni prostor*, op. cit., str. 49.

uglavnom počivaju na izlasku Evropske unije na obale tog vodenog prostora preko svojih članica Bugarske i Rumunije.

Energetski planovi Rusije, posebno na relaciji Južni Pars - Sredozemno more, povezani su sa ratom u Siriji i predstavljaju glavni predmet razgovora između Rusije i Sjedinjenih Država o rešavanju sirijskog problema. Rusija je zauzela čvrst stav da se sukob reši među Sirijcima i da na taj način ostvari planirani energetski projekat. Energovod iz Irana preko Sirije i Libana do Sredozemlja zahteva politički stabilan prostor. Očuvanje predsednika Bašara el Asada u enklavi Alavita omogućilo bi Rusiji ujedno očuvanje pomorske vojne baze na sirijskoj obali Sredozemnog mora koja je Rusiji preko potrebna za novu rusku sredozemnu enklavu kao čuvara bezbednosti ruskih izvora i tokova energenata. Pored sukoba, prepreku ruskom energetskom projektu je i projekat *Nabuko tok* koji predviđa takođe transfer energenata iz Irana preko Turske u Evropu i na ostalo svetsko tržište. Ovi primeri pokazuju da je za protok energenata potrebna politička stabilnost u prostorima energetskih tokova.

ZAKLJUČAK

Rusija kao veliki proizvođač fosilnih energenata postavlja svoj energetski resurs u središte vođenja spoljne politike. To se posebno odnosi na prirodni gas kojim Rusija snabdeva mnoge zemlje evropskog kontinenta.

Energetska politika kao instrument spoljne politike Ruske Federacije je zbog toga predmet mnoštva političkih i stručnih analiza u kojima se sagledavaju i istražuju energetske relacije (nalazišta na jednoj i potrebe na drugoj strani), politički odnosi i metode primene energenata kao političkih potencijala uticaja kao i metode odbrane od energetsko-političke zavisnosti.

Ranjivost transporta ruskog prirodnog gasa u Evropu biće otklonjeni izgradnjom Južnog toka. Primarni strateški partner za plasman i proširenje izvoza ruskog prirodnog gasa Nemačka i u njenom produžetku Holandija, omogućuju Rusiji energetski ulaz u zapadnoevropske zemlje koje nisu bile konzumenti ruskog gasa. Italija i Južni tok su nosioci političko-energetske strategije Rusije za prodor i proširenje energetske moći na prostore afričkih gasovoda. Cilj Rusije je i ovde, da konkurentnim cenama prirodnog gasa i umrežavanjem svojih gasovoda do Atlantika poveća energetsku dominaciju i politički uticaj širom Evrope. Dominantni energetskopolitički faktor Rusije je prirodni gas koji će Rusiju u 21. veku učiniti ‘energetskom supersilom’.

Za ostvarivanje svojih ciljeva Rusija je razvila više projekata kojima najpre zahvata širi evroazijski i mediteranski prostor. Izgradnjom naftovoda, usmeravanje

energenata nafte prema istoku planete predstavlja za Rusiju veliki prostor, tj. široku magistralu za globalno energetsko delovanje i dosezanje cilja globalnog političkog uticaja i približavanja cilju globalne energetske supersile.

Da bi se u globalnim razmerama ustalila kao energetska, a na osnovu toga i politička supersila Rusija nastoji preko svojih naftnih i gasnih kompanija da stupi u partnerske odnose sa drugim nacionalnim i multinacionalnim kompanijama radi otkrivanja nalazišta ugljovodonikačkih resursa u Africi, na Srednjem istoku i u Južnoj Americi.

Danas, u vreme postojanja velikih energetskih transverzala i terminala, bezbednost distribucije energenata nalazi se u središtu prioriteta. Od suštinskog značaja je komponenta bezbednog transfera energenata od izvora do odredišta.

Mada politički antagonizmi, nerešeni ili zamrznuti konflikti, pitanja vlasništva i upravljanja međunarodnim energetskim transverzalamama, a pogotovo ovakvim kao što je Južni tok, uvek mogu izazvati probleme u odnosima partnera, pa i međusobne sporove, oni se mogu i moraju rešavati dogovorom i sporazumno, jer je interes svih strana, ne samo Rusije i EU, već i zemalja kroz koje gasovod prolazi, toliko jak, da ni jedna strana ne može da ne učestvuje u traženju i pronalaženju konstruktivnog kompromisa. Tu tezu potvrđuje i aktuelna rasprava oko (ne)usklađenosti bilateralnih međudržavnih sporazuma Rusije i zemalja kroz koje će se gasovod Južni tok graditi. Uz to, izgradnja Južnog toka svakako zavisi od sređivanja međudržavnih odnosa u ovom delu Evrope, jer nema energetske bezbednosti u prostoru političkih protivrečnosti i sukoba. Sve zemlje transfera i potrošnje gasa preuzimaju domen bezbednosti kao političku obavezu.

LITERATURA

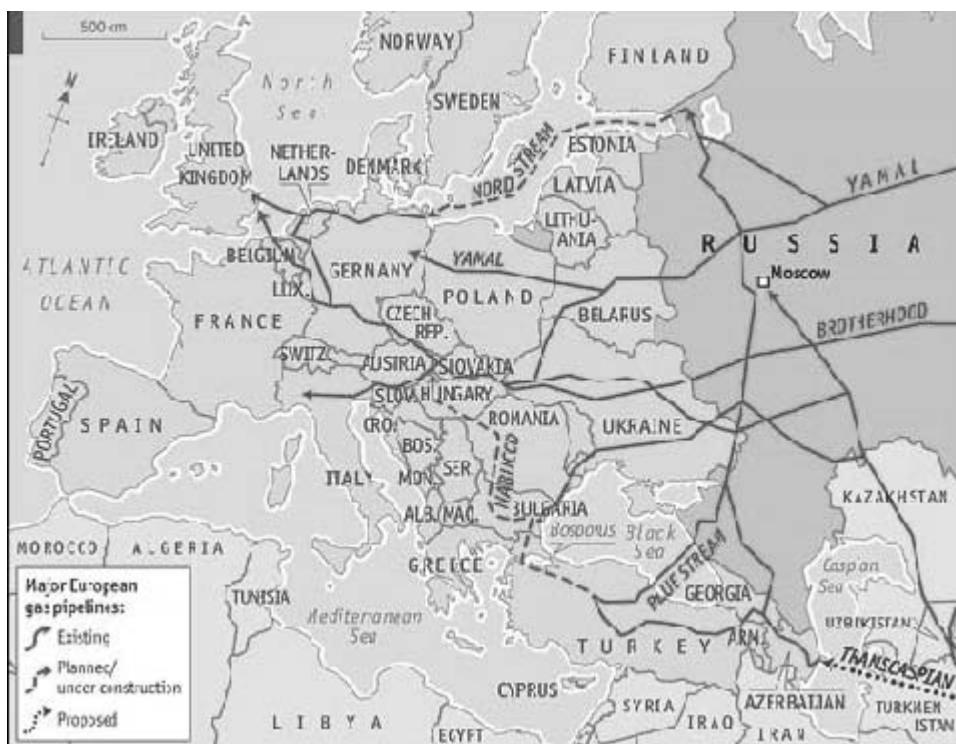
1. *Agency for the Cooperation of Energy Regulators – ACER*, http://acernet.acer.europa.eu/portal/page/portal/ACER_HOME/The_Agency.
2. *Агенција за енергетику Републике Србије*, <http://www.aers.org.rs>.
3. Antevski Miroslav, Petrović Pero, Vesić Dobrica, *Regional energy projects in the Eurasian area*, u čas. *Industrija*, ISSN: 0350-0373, Ekonomski institut, Beograd 2012, vol. 40, br. 1, str. 61–81.
4. Basic Infrastructure Investments in South-Eastern Europe. Regional Project Review, Regional Funding Conference for South-Eastern Europe, Brussels, 2000.
5. BP Statistical Review of World Energy, June 2011, Internet: <http://www.bp.com/bodycopyarticle.do?categoryId=1&contentId=7052055> (20-062012)

6. Christopher Alexandre Poillard, *Rethinking Russia: Russia and Europe's Mutual Energy Dependence*, Internet: <http://jia.sipa.columbia.edu>, 11.04.2013.
7. David G. Victor, Natural Gas and Geopolitics, *Program on Energy & Sustainable Development*, Stanford University June 2006 , <http://pesd.stanford.edu/>
8. David Sandalow, *The LETOR Papers*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War Collage, Carlisle, P.A.
9. Europe Daily Monitor, Vol.6, No. 77, April 22, 2009.
10. Felix Imonti, *Be Careful: Russia is Back to Stay in the Middle East*, <http://oilprice.com/Geopolitics/International/Be-Careful-Russia-is-Back-to-Stay-inthe-Middle-East.html#> 10. april 2013.
11. Филимоновић Миљан, *Спољна политика Руске Федерације*, Инфинитос, Београд, 2010.
12. Fiona Hill, director of the Center on the United States and Europe at Brookings, *The LETOR Papers: Natural Gas as Instrument of Russian State Power*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War Collage, Carlisle, P.A.
13. Gaslink Independent System Operator Ltd. Gasworks Road, Cork, www.gaslink.ie
14. Goodrich, Lauren, Marc Lantheman, *The Past, Present and Future of Russian Energy*, February 12. 2013, Internet: <http://www.stratfor.com/weekly/past-present-and-future-russian-energy-strategy>
15. International Gas Union's Triennial Work Programme 2009-2012, "Gas: Sustaining the Future Global Growth", 25th World Gas Conference in Kuala Lumpur, 4-8 June 2012. <http://www.mole.my/content/world-gas-conference-2012-1>
16. International Gas Union's Triennial Work Programme 2009-2012, "Gas: Sustaining the Future Global Growth", 25th World Gas Conference in Kuala Lumpur, 4-8 June 2012. <http://www.mole.my/content/world-gas-conference-2012-1>
17. Jeftić Šarčević, Nevenka, *Dunavsko-crnomorski region kao geopolitički energetski i bezbednosni prostor*, izd. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beogrda, 2012.
18. Internet: <http://euroasiasherbia.files.wordpress.com/2011/01/Russia.China pipeline>, (10. april 2013)

19. Internet: <http://www.nobleenergyinc.com/operations/international/eastern-mediterranean-128.html> (17.05.2013)
20. Internet:<http://euroasiasherbia.files.wordpress.com/2011/01/Russia.Chinapipeline> (10.04.2013)
21. Internet: http://Ruski_Gasovodi.vizijadanas.com/svet/ruski_gasovodi (15.04.2013)
22. Internet: <http://www.stratfor.com/weekly/past-present-and-future-russian-energy-strategy> (February 12. 2013)
23. Internet:<http://future-russian-energy-strategy> (12.02.2013; 06.03.2013) - <http://www.nobleenergyinc.com/operations/international/eastern-mediterranean-128.html> (15.04.2013)
24. Internet: <http://stratfor.com/image/eastern-siberia-pacific-ocean-oil-pipeline>
<http://www.eegas.com/fsu.htm> (20.03.2013)
25. Internet:<http://portal.malaysiangas.com/>
26. Презентация Алексея Мишиера: «Южный поток». Европейское измерение http://south-stream.info/fileadmin/pixs/bukleti/south_stream_spb.pdf
27. Rusija otvorila novi naftovod, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/>, 25. decembar 2012, Internet: 10. april 2013.
28. Suat Kiniklioglu, *Turkey's Black sea Policy: Strategic Interplay an a Criticas Junstion*, u ed. Ronald D. Asmis, : *Next Step in Forging a Euroatlantic Strategy for the Wider Black Sea*, published by The German Marshal Fund of the United States, Washington, D.C., 2009
29. Шећеров В., *Трансгранична сарадња у области Подунавља*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2002.
30. World Almanac and Book of Facts 2012

MAPE

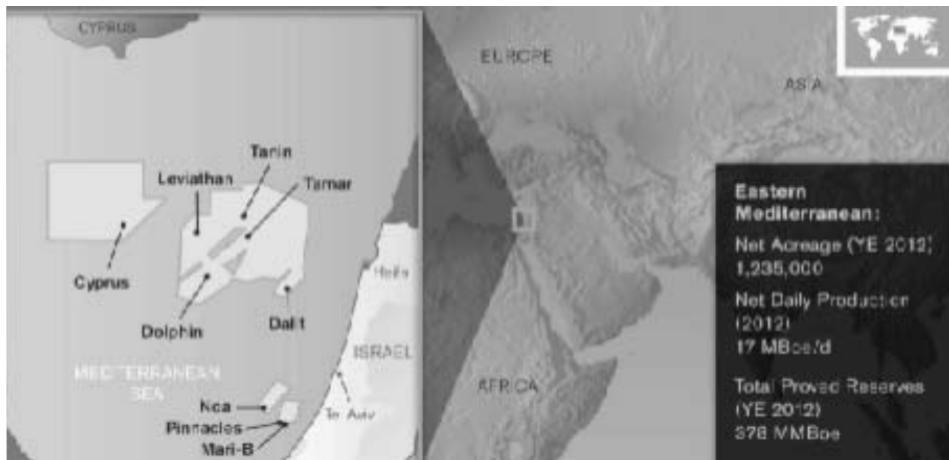
Mapa 1: GLAVNI GASOVODI U EVROPI

Izvor: http://media.economist.com/sites/default/files/cf_images/20070414/CEU957.gif

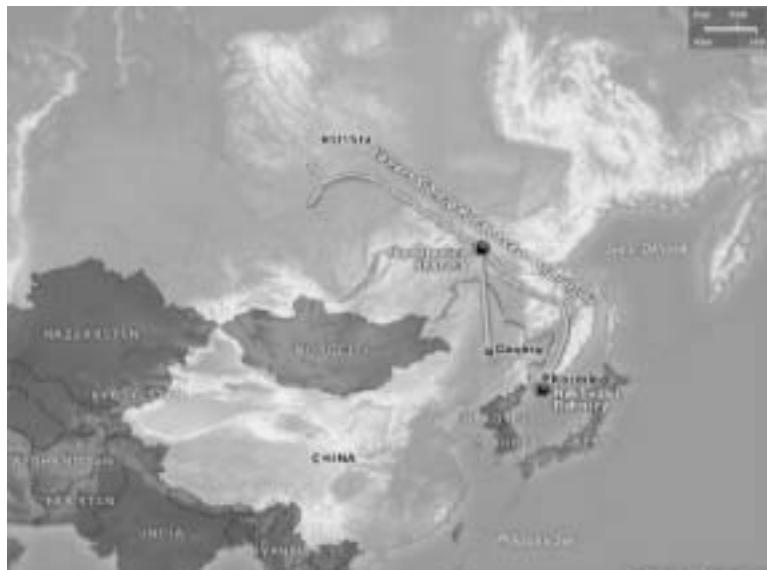
N. JEFTIĆ ŠARČEVIĆ i E. STOJIĆ KARANOVIĆ, *Energenti – jedan od stubova geopolitičke moći Rusije*,
MP 4, 2013, (str. 447– 463)

Mapa 2: NALAZIŠTA ZEMNOG GASA U VODAMA MEDITERANA

Izvor: <http://www.nobleenergyinc.com/operations/international/eastern-mediterranean-128.html>
(15.04.2013)

Mapa 3: NAFTOVOD: ISTOČNI SIBIR – OKEAN PACIFIKA

Izvor: <http://www.stratfor.com/image/eastern-siberia-pacific-ocean-oil-pipeline> (25.04.2013)

*Dr. Nevenka JEFTIĆ ŠARČEVIĆ
and Dr. Edita STOJIC KARANOVIĆ*

**ENERGY PRODUCTS – ONE OF SUPPORTING PILLARS
OF GEOPOLITICAL POWER OF RUSSIA**

ABSTRACT

The pillars of the Russian political power are as follows: nuclear power, the United Nations veto power, possession and trade in energy products. In comparison with other countries on the international energy market Russia has enormous energy and mineral resources. It uses them as an instrument of pursuing of its foreign policy and gaining regional and global power. Building of the South Stream enables Russia to expand its power in the Mediterranean, South Europe and in the African pipeline areas. Russia has developed several projects covering a broader Euro-Asian and Mediterranean area. In this way, it has positioned itself for a global energy acting through which it attempts to achieve its aim of exerting its global political influence establishing itself as a global energy super power.

Key words: Russia, geopolitics, Russia's energy political power.

ХРИШЋАНСКИ ЦИОНИЗАМ КАО ЧИНИЛАЦ ПОЛИТИКЕ САД²

АПСТРАКТ

Хришћански ционизам је један од најважнијих феномена у политичком животу САД. Појам прецизно изражава јединство великог дела протестантских хришћанских веровања и ционизма. Религијске побуде америчких протестаната су се поклопиле са намерама Јевреја да се врате у Палестину. Тако се десило да су чисто религијске потребе поменутих протестаната могле да се остваре само политичким притиском на владу САД. Циљ тих притисака је да спољна политика Вашингтона великим делом мора да се претвори у борбу за обнову и очување државе Израел. Та чињеница довела је многе до погрешног закључка да је политика САД на Блиском истоку последица пресудног утицаја јеврејског лобија. Спољна политика САД на Блиском истоку последица је религијских уверења хришћанских ционаиста, а јеврејски лоби то само користи.

Кључне речи: хришћански ционизам, Израел, политика, религија, политикологија религије

1. УВОД

Једна од најзначајнијих појава у светској политици од друге половине 20-тог века јесте нагли пораст утицаја религије. Религија постаје незаobilазан чинилац у најзначајнијим политичким догађајима. Тако нпр. питање израелско-арапских односа, у чијем је срцу проблем светог

1 Проф. др Мирољуб Јевтић, редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд. E-mail адреса: jevticmiroljub@yahoo.com.

2 Овај текст рађен је у оквиру пројекта 179008 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Напомена УО: Тезе, резултати истраживања и закључци изнети у овом раду представљају личне ставове аутора.

града трију вера Јерусалима, постаје посебан случај. Утицај Ватикана на збивања у Пољској, која су довела до рушења Варшавског пакта и нестанка реалног социјализма у Европи. Нагли пораст утицаја религије на политику САД, који је кулминирао доласком Џорџа Буша млађег (George W. Bush), који је говорио да је његов водећи политички филозоф Исус Христ.³ Буш је тиме хтео да каже да се увек питао како би Христ поступио, и настојао би да га опонаша. Такође, нагли пораст утицаја храма Јасакуни (Yasakuni) у Јапану, који прети да озбиљно поремети односе Кине и Јапана.⁴ Распад Југославије по верско-националним шавовима итд. Све то је утицало на рађање посебне дисциплине у оквиру политичких наука: политикологији религије.⁵

У овом тексту ће се, користећи методологију и циљеве које пред себе поставља политикологија религије, покушати да прикаже један важан феномен у америчкој политици, који је код нас остао скоро незапажен. Ради се о хришћанском ционизму. То се најбоље види ако се оде на сајт Народне библиотеке Србије, која је депозитар свега што се у Србији објави. Ако се тамо упише појам хришћански ционизам појавиће се само један наслов, који је при томе необјављен и само један његов примерак се може наћи у библиотеци ФПН, где је рад одбрањен као завршни рад за диплому на Академским специјалистичким политиколошким студијама религије.⁶ Ове студије, нажалост, више не постоје, јер је ФПН укинуо специјалистичке академске студије, не само из политикологије религије већ све врсте ових студија. Тако у овом моменту студенти не могу да стекну тај ниво образовања који је неопходан прелаз ка докторату из политикологије религије. Неопходан зато што су студије политичких наука и код нас и у свету тако профилиране да, због широког раширеног уверења да религија не сме да утиче на политику, нису спремне да лако прихвате да то није тачно. Али на срећу, стање се ипак мења и ова дисциплина се више развија јер је на површину избације оно што се види у светској политици.

3 Internet: <http://abcnews.go.com/US/Beliefs/story?id=1028368&page=1>/доступно 22.9.2013/

4 John Breen, "Conventional Wisdom and the Politics of Shinto in Postwar Japan", *Политикологија религије*, год 4, бр.1, 2010.

5 Miroslav Jevtic, "Political Science and Religion", *Политикологија религије*, год. 1, бр.1, 2007.

6 Маја Митрић Вранић, *Хришћански ционизам-политика апокалипсе*, специјалистички рад, ФПН, Београд, 2012.

Када се говори о хришћанском ционизму и његовом утицају на политику САД, најпре ваља објаснити везу религије и политike у Америци, зато што је на основу сједињавања ове две појаве друштвеног живота формирана Америка. Усељеници који су из Европе стигли у тада енглеску колонију Америку, били су у огромном броју припадници разних протестантских верских заједница који су бежали од верских прогона. Касније су се протестантима приклучили римокатолици и Јевреји, али су протестанти били доминантни. Дошавши у САД, створили су колоније које су биле верско-политичке заједнице. У проповеди коју је изговорио пуритански пастор Џонатан Винтроп (John Winthrop) у колонији Беј (Massachusetts Bay Colony), која се налазила у садашњем Масачусетсу, најбоље се види веза усељеника и религије као мотива за америчку револуцију и стварање садашњег политичког система. Он је рекао: „Бог је водио пуританце да успоставе побожнију и праведнију политичку заједницу, далеко од угњетавања у Британији”.⁷ На основу уверења да имају мисију наређену од Бога, Американци су покренули рат за независност 1775–1783. године. Данашње САД су створене као резултат овог рата. Од самог стварања САД, била је јасна веза нове државе и Бога. Томас Џеферсон (Thomas Jefferson) је већ у преамбули Декларације о независности истакао улогу Бога, кога он тамо именујем Творцем.⁸ Тако је амерички политички систем створен као нека врста федерације протестанских верских заједница, оличених у 13 колонија. Веза са Богом, односно религијом, најбоље је изражена у чувеном манифесту који се зове „Очигледна судбина”. Творац тог појма био је новинар Џон О’Саливен (John L. O’Sullivan). Он га је први пут употребио у тексту објављеном 1845.⁹ Сви амерички аутори се слажу да је, према замисли „Очигледне судбине”, Американцима из првих 13 колонија лично Бог дао у задатак да се прошире преко целог континетна, и да касније обликују читав свет према истом концепту.¹⁰ Та акција, која је неоспорно политичка, истовремено је била схваћена и као религиозна мисија. Дакле, циљ политичког преуређења света је схваћен као остварење претпоставке да се после смрти за носиоце ове акције обезбеди спасење.

7 Stiven. E. Majer, Заšto Amerikanci veruju da su izuzetni, *Политика*, 2.9.2013, стр. 1. i 3.

8 Internet: http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Declaration_of_Independence /доступно 21.9.2013/

9 Internet: http://en.wikipedia.org/wiki/Manifest_Destiny /доступно 21.9.2013/ Појам: очигледна судбина, у поменутом тексту Стивена Е. Мајера у *Политици*, погрешно је преведен као: манифест судбине.

10 Исто.

2. РАЂАЊЕ ФУНДАМЕНТАЛИСТИЧКОГ ПОКРЕТА

Сада када смо, надамо се доволно, објаснили улогу религије у формирању Америке, ваља нам се вратити главној теми нашег рада: хришћанском ционизму, и показати његово место у религијској слици САД. Али што је за нас, као политикологе религије важније, његово место у политичком живоу највеће светске силе. Тада је појам збуњује неинформисаног, чак и веома образованог читаоца, јер се појам хришћанство и ционизам искључују у глави сваког доброг зналца јеврејства и општег хришћанства, али који не познаје америчку политичку и верску сцену. Ради се о томе да је код нас мало познато да је у САД веома бројна и утицајна фундаменталистичка интерпретација хришћанства.¹¹ Уосталом, појам фундаментализам је настао у САД у другој половини Деветнаестог века. Тада је под утицајем научних доступнуга, а посебно Дарвинове (Charles Darwin) теорије еволуције, у душама хришћана дошло до великог лома. Многи од оних који су и даље себе видели као следбенике Исуса суочили су се са бројним дилемама. Почело се сумњати у неке делове Библије.¹² Као резултат тога, рађа се реакција у виду идејног отпора критичким приступима Библији. Касније, идејни отпор прераста у покрет који добија име фундаменталистички, јер је настао од енглеског појма фундамент-основа (*Fundament*). Носиоци ових идеја и покрета сматрају да свако ко жели да буде сматран хришћанином, мора да поштује неке фундаменте хришћанства. Свако ко то не би поштовао, сматрао се отпадником од стране фундаменталиста. Тих основа, односно фундаменета, било је пет:

1. Непогрешивост Светог писма и његово комплетно надахнуће;
2. Божанска природа Исуса Христа;
3. Безгрешно зачеће;
4. Исус је погибијом на крсту својом сопственом крвљу измолио покајање за друге и искупио њихове грехове;
5. Физичко вакскурнуће Исуса Хрста и његов други долазак на земљу.¹³

Ових пет фундамената је формулисано на једном скупу његових заговорника на Нијагари. Скуп је познат под именом Библијска

11 Miroljub Jevtic, “Position of President and Religion within Political System of USA”, *Политикологија религије*, год 1, бр. 1, 2007.

12 Brenda E. Brasher, editor, *Encyclopedia of Fundamentalism*, Routledge, New York, London, 2001, p. 66

13 *Encylopedia Britanica*, vol. 9, Chicago, London, Toronto, 1960, p. 920.

конференција.¹⁴ Тако је настао термин фундаментализам, који се касније проширио на све следбенике конзервативније форме било које религије. Тај је покрет замишљен као ненасилан и неполичан, што је у природи темеља фундамента хришћанства.

Хришћански ционизам, који је предмет овог рада, директно је повезан са петим фундаментом, који говори о веровању да ће Исус опет сигурно доћи на земљу. Целокупна хришћанска популација верује у овај фундамент. Али ови које називамо хришћанским ционистима су фундаменталисти који сматрају да тај долазак може да буде остварен само ако се претходно Јевреји врате у Палестину. Дакле, услов да Исус други пут дође на земљу, и да настане коначна борба добра и зла у којој ће добро победити и сви праведници бити спашени, јесте повратак Јевреја у Палестину и поновно стварање државе Израел.

Поред овог основа хришћанског ционизма, постоји још један а то је веровање да је судбина САД повезана са подршком Израелу. Дакле, хришћански ционисти верују да Америка може да напредује само док подржава исто такав напредак Израела.¹⁵ Као и за све друго, хришћански ционисти потврду за овај став имају у Библији, тачније у Првој књизи Мојсијевој (Постање:12,3): „Благословићу оне који тебе узблагосиљају, и проклећу оне који требе успроклињу”.¹⁶

Суштина хришћанског ционизма јесте, дакле, у томе да треба учинити све да америчка политика све своје снаге ангажује у циљу стварања и очувања Израела као државе. Како је став Палестинаца, Арапа и муслимана сасвим супротан и подразумева нестанак државе Израел,¹⁷ јасно је како се то одражава на унутрашњу политику и међусобне односе САД и њених савезника и муслимана, са друге стране. Значај овог учења види се из податка да се број приврженика ове идеологије процењује на цифру од 25 до 100 милиона.¹⁸ Ако САД данас броје 316.668.567 (јули 2013. процена),¹⁹ онда се

---

14 Исто.

15 Маја Митрић Вранић, *Хришћански ционизам-политика апокалипсе*, оп. cit., стр. 4.

16 *Свето Писмо*, Издање Светог архијерејског Синода СПЦ, Београд, 2010.

17 Internet: <http://www.oic-oci.org/english/conf/is/3/3rd-is-sum%28political%29.htm#05> /доступно 21.9.2013./

18 Internet: <http://www.patheos.com/blogs/blackwhiteandgray/2013/03/how-many-americans-are-evangelical-christians-born-again-christians/> /доступно 15.9.2013./

19 Internet: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html> /доступно 15.9.2013./

види снага овог дела популације. Према истраживању Галупа, број ових хришћана који себе називају „поново рођеним”, био је 2003. године 42% од укупне популације САД, а годину дана касније тај број је пао 41%.²⁰ У сваком случају, ради се о веома великим броју људи. Људи који су, поред бројности, веома економски моћни и, што је посебно важно, до фанатизма уверени да њихова лична судбина зависи од судбине Израела. Управо су њихови напори довели на власт неколико председника САД. Најкарактеристичнији случај у томе смислу јесте поменути Џорџ Буш млађи. Све то указује да ће ова политика имати подршку онолико дуго колико фундаменталистички покрет буде био значајан део америчког верског мозаика.

Да би се разумео цео комплекс проблема, важно је указати на још неке чињенице. Ради се о томе да религиозни Јевреји, да би остварили себе као вернике, морају да извршавају низ верских обавеза које су прописане јеврејским верским правом халахом.²¹ Халаха подразумева да Јевреји морају да приносе жртву, а жртва се може принети само у Јерусалимском храму, који је срушен 70-те године после Христа.²² Јевреји су после устанка 132–135. програнти из Палестине. Од тада па до данас, нема храма и они немају где да принесу жртву, значи да не могу у потпуности да изврше обавезе које им намеће халаха. Због тога су се, живећи у дијаспори, годинама припремали за повратак у Јерусалим да би понови подигли храм. У међувремену, муслимани су освојили Јерусалим и на месту где је био јерусалимски храм изградили две цамије: Ал Аксу и Куполу на стени. Те две цамије су подигнуте у част Мухамедовог узлета на небо на крилатом коњу Бураку, и то је треће свето место ислама после Меке и Медине.

Тако видимо да идеја о повратку у Јерусалим и обнови храма има велику и непремостиву препреку. А то су две поменуте цамије, које би требало срушити да се ту опет обнови Соломонов храм. Можемо само да замислимо шта би рушење цамија значило за муслимане? То би било као да им неко на живо вади срце из груди; то би био повод за трећи светски рат. Само у том контексту можемо схватити утицај хришћанских циониста на светску политику. Хришћански ционисти су религиозни фундаменталисти,

20 Internet: <http://www.gallup.com/poll/14632/who-has-been-born-again.aspx> /доступно 15.9.2013./

21 Више о томе у: Geoffrey Wigoder, editor-in-chief, *The New standard Jewish encyclopedia, Facts on File*, New York, 1992.

22 Више о томе у: Симон Дубнов, *Кратка историја јеврејског народа*, Београд, недатирено.

припадници разних протестантских деноминација, који слепо верују у поруку из Светог писма. За њих је други долазак Исуса Христа на земљу неминован. Кад Исус дође, верују они исто као и сви хришћани, уследиће судњи дан на коме ће Исус судити и живима и мртвима, који ће претходно васкрснути. Можемо да замислимо са коликом радошћу хришћани ишчекују тај дан, у коме ће поново, живе и здраве видети своје ближње који су умрли за њиховог живота, али и све своје претке које до тада нису упознали. Тада ће нестати смрти, болести, глади, ратова, потребе да се ради, настаће вечни живот у рајском блаженству за праведнике, док ће грешници бити осуђени на паклене муке. На основу овакве логике, није нејасно зашто хришћани са нестрпљењем очекују овај дан. А нарочито они који без икакве сумње верују у такву будућност. То ишчекивање је код неких родило питање о томе како би се тај долазак могао убрзати. Као резултат тога, настала је теологија диспензационализма, која је најважнија идеја у учењу хришћанских циониста. Диспензационализам, ако се преведе на српски, значи поделити или управљати деловима. Дакле, диспензационалисти верују да је историја света подељена на делове и да у сваком од делова постоје одређене божје наредбе које се морају испунити.²³ Најкарактеристичнији пример у томе смислу јесте један од идеолога овог учења који се звао Џон Нелсон Дерби (John Nelson Darby, 1880–1882). По његовом уверењу, у 19. веку је наступио финални период људске историје у којој Исус може доћи на земљу. Али да би он дошао, потребно је да се обави као предуслов повратак свих Јевреја, колико их има у свету, у њихову обећану земљу, Палестину. Зато хришћани морају учинити све да помогну да се Јевреји врате у Палестину. Како је то био и циљ Јевреја, долази до поклапања њихових интереса. Јеврејски покрет, чији је циљ повратак у Палестину, је ционизам, а како се овде ради о хришћанима, њихов назив је постало: хришћански ционизам. Термин је настало да би се свету објаснило да се ради о хришћанима који теже истом циљу као и Јевреји. Али овде треба нагласити да тај циљ није верски циљ, јер се ради о две различите теологије. Овде се заједничка акција завршава у моменту када се створе политичке могућности да се сви Јевреји света нађу у „Обећаној земљи”.

Проблем је био у чињеници да је Палестина у време живота Џона Нелсона Дербија била у поседу Османске империје, исламске државе која је сматрала да је за њу посебна част што се Палестина налази у њеном поседу, и што је османска власт из Истанбула била спремна да чини све да се план

23 Brenda E. Brasher, *Encyclopedia of Fundamentalism*, op. cit., p. 134.

Јевреја и хришћанских ционаиста не оствари, тако да је за реализацивање овог циља била потребна велика политичка акција. Обична мисија није била довољна, јер се радило о потреби да се један политички суворенитет замени другим, а то је значило рат. Шта је за муслимане значила Палестина у томе тренутку најбоље показује писмо које је османски султан и халиф исламског света Абдул Хамид (1876–1909) написао шејху (поглавару) исламског дервишког реда шахзилија Абу Шамату. Абдул Хамид описује како га је 1898. године посетио председник Светског ционистичког покрета Теодор Херцл (Theodor Herzl). Било је то годину дана после оснивања Светског ционистичког конгреса у Базелу у Швајцарској. На том конгресу је одлучено да Јевреји морају да се врате у своју прадомовину Палестину и да тамо обнове своју државу. Дакле, Херцл је посетио Абдул Хамида, султана државе опхрване великим проблемима, али још увек огромне државе у којој је Палестина била само парченце земље без икаквог значаја, ако се изузме њена велика сакрална вредност. Херцл је посетио султана нудећи му да ционасти измире све дугове османске државе и обнове му ратну флоту, а све то у замену за дозволу да се у Палестини обнови јеврејска држава. Султан, који је истовремено био и халиф, верски и политички поглавар свих муслимана, тим поводом је рекао Херцлу да Палестина није његово власништво, да је она опште добро свих муслимана. Стога се он ни по коју цену не може одрећи ни педња те земље, затим је додао Херцлу, а то написао Шамату: „Кад би ми дали пун свијет злата не бих могао прихватити вашу понуду. Тридесет година служио сам исламском народу и Мухамедовом умету. Нисам ничим упрљао свијетле странице исламске историје мојих очева и дједова”.²⁴ Тако се показало да хришћански ционизам, мада у суштини теологија, без политике није могућ. Због тоге и јесте предмет проучавања политикологије религије. У складу са тим, следбеници овог веровања цео свој живот посвећују реализацивању повратка Јевреја у Палестину, односно стварању услова да се држава Израел обнови. Како скоро половину становништва САД чине хришћански ционаисти, а они су фанатично одани идеји у коју верују, спремни су много више него остали Американци да се боре за своје идеје. Зато је њихов утицај на политику САД од огромне важности, а у појединим периодима америчке историје био је и доминантан. Поготову је важно да се ради о протестантима. Код протестаната, нарочито оних насталих из калвинизма, и економски просперитет је доказ божјег благословла, па је тако и економски успон и развој САД нераскидиво везан за

24 Гласник врховног исламског старешинаства у СФРЈ, бр.1–2/1973, стр. 141, Сарајево

религију.²⁵ То се код материјалистички оријентисаних аутора у Европи често губи из вида. Они не желе да виде да иза, на први поглед, најприземнијег економског интереса америчких предузетника уствари стоји религија, а не жеља за профитом, односно да је профит доказ да његов власник има божји благослов и да ће после смрти ићи у рај. Дакле, од почетка настанка модерни диспензационализам је ушао у политику Велике Британије, и касније САД. Касније је, са секуларизацијом која је захватила Британију, тај утицај у њој почeo да опада, али је прешао у САД. Мада је суштина овог текста да покаже утицај хришћанског ционизма на САД, ми ћemo овде само кратко показати како је деловао у Енглеској, јер је Енглеска показала којим ће путем ићи хришћански ционизам у светској политици. Један од првих значајних политичара који је се прихватио реализације идеја хришћанских циониста био је енглески премијер лорд Палмерстон (Henry John Temple, 3rd Viscount Palmerston, 1784–1865.). Лорд Палмерсон је, под утицајем хришћанских циониста, проценио да би повратак Јевреја у Палестину могао да буде од користи за Британију, и у том смислу отворио вицеконзулат у Палестини.²⁶ Задатак вицеконзулатата био је заштита Јевреја који су тада живели у Палестини. Та заједница је требало да послужи као језгро из кога ће се касније развијати нуклеус будуће државе Израел. Најважнији проблем у томе тренутку био је исламска владавина у Палестини. Према исламским законима Јевреји су били грађани другог реда.²⁷ Зато су били незаинтересовани за усељавање у Палестину под османском влашћу. Али тада су се десили погроми Јевреја у Русији, што је појачало пропаганду за исељавање. То су искористили хришћански ционисти да иницирају усељавање Јевреја у Палестину. Све се поклопило и са стварањем Светске ционистичке организације на ционистичком конгресу у Базелу 1897. године.²⁸ На том конгресу донета је одлука да се питање Јевреја може решити само стварањем јеврејске националне државе. Како је као најидеалније место за јеврејску државу одређена Палестина, дошло је до потпуног поистовећивања циљева хришћанских циониста и правих јеврејских циониста. Само што је њихов крајњи циљ био различит.

-
- 25 Макс Вебер, *Протестантска етика и дух капитализма*, Mediterran publishing, Нови Сад, 2011.
- 26 Yaron Perry, *British Mission to the Jews in Nineteenth-century Palestine*, Frank Cass, 2003.
- 27 Више о томе у: Mawerdi, *Les Statuts gouvernementaux*, Le sycomore, Paris, 1982.
- 28 Више о томе у: Симон Дубнов, *Кратка историја јеврејског народа*, Београд, недатирano.

Ционисти су хтели, и желе то и данас, да се обнови Израел да би увек остали у Палестини. А хришћански ционистим су хтели, и хоће то и данас, да Јевреје доведу у Палестину да би тако омогућили други долазак Исуса на земљу. То би представљало крај Израела и Јевреја. Али та чињеница нема везе са акцијом стварања Израела који хоће ционисти, који уосталом сматрају да су идеје хришћанских циониста смешне, јер они не верују у Исуса. Али им те акције сасвим одговарају.

Захваљујући координираним акцијама ове две групације створена је држава Израел 1948. године. Од почетка усевања, упркос међународног признања 1948. године, до данас Јевреји, а сада Израелци, суочили су се са снажним отпором Арапа и муслимана. Као главни савезник у том смислу су им хришћански ционисти. И ту долазимо до централне тачке овог рада. То је деловање хришћанских циониста на унутрашњу и спољну политику САД. Хришћански ционисти су давно схватили да је њихова акција без подршке државе немогућа. Зато су од почетка своје активности деловали у политичким центрима моћи у САД на остварењу подршке држави Израел. То је суштински определило политику САД према Близком истоку и, упркос жељи власти, створило непремостив јаз према муслманским земљама. Земљама које су, са друге стране, од стратешког интереса Вашингтона. Пре свега због извора нафте која је неопходна за функционисање америчке привреде и одржање високог животног стандарда. Али и стратешки. Због свега тога једна од најважнијих активности САД на пољу спољне политике исцрпујује са на регулисању Блискоисточног конфликта. Дакле, са једне стране се чини све да се Израел очува као независна држава и место које би било погодно за досељавање Јевреја из читавог света. А са друге стране, настоји се да се задовоље муслимани. Како је централно питање и за муслимане и за Јевреје питање јерусалимског храма, то се регулисање блискоисточног спора, на задовољство и једних и других, показује као квадратура круга. И један од највећих светских проблема се врти око тога. За реализација својих циљева, хришћански ционисти у САД чине велике напоре. Одмах после стварања државе Израел, за првог амбасадора САД у тој земљи постављен је убеђени хришћански циониста Џејмс Макдоналд (James Grover McDonald).²⁹ Посебно важно за америчку политику на Близком истоку јесте питање граница новоформиране, односно обновљене државе Израел. Та обнова је од стране хришћанских циониста схваћена као реализација пророчанства, доказ да су они у праву и да их Бог помаже.

29 Мара Митрић Вранић, *Хришћански ционизам-политика апокалипсе*, оп. cit., стр. 28.

Дакле, Израел је 1948. обновљен само на делу територије за који и Јевреји и хришћански ционисти верују да, по правди, припада Израелу. Зато су хришћански ционисти од 1948. године давали подршку Израелу у политици ширења територија под израелским суверенитетом, а нарочито идеји да читав Јерусалим мора бити део Израела. Зато што је 1948. најважнији део светог града, онај у коме се налази Зид плача и брдо храма остао под јорданском, значи муслиманском контролом. Самим тим обнова Соломоновог храма је била немогућа без освајања источног Јерусалима, односно ослобађања, како ту акцију виде Јевреји. Присаједињење источног Јерусалима 1967. Израелу хришћански ционисти су видели као потврду истинитости Библије.³⁰ САД су снажно подржале присаједињење које је Израел извршио у јунском рату 1967. године, када су Израелци заузели источни Јерусалим, Синајско полуострво и Голанску висораван у Сирији. Ширење Израела на ове територије било је схваћено као победа САД у надметању са СССР, јер је ова земља била главна подршка Арапима у томе рату. Али је исто тако подршка Израелу била последица религијских идеја хришћанских циониста који су инспирисали многе америчке политичаре. А како и не би када смо споменули да су чак 41% становника Америке хришћански ционисти, и то је суштина њихове теологије. Поред тога, и многи други амерички протестанти, који нису хришћански ционисти, подржавају јеврејско право на источни Јерусалим. А они су и бирачи и политичка елита САД. Председник САД у време јунског рата Линдон Џонсон (Lyndon B. Johnson) је јасно подржао Израел и отворено говорио да је то учинио јер сматра да га као верног хришћанина Библија гони да подржи јеврејску државу.³¹ Догађаји који су довели до рата 1967. и заузимања Јерусалима од стране Израела створили су сада изванредну ситуацију за хришћанске ционисте који су и раније посећивали свети град. Али сада, када су градом овладали њихови савезници, односно штићеници, учинило је да се хришћански ционисти у Светој земљи осећају као код куће. Десетине хиљада их је тада пожурило у Израел, да виде плод свога вишедеценијског рада.³² У исто време, то је утицало да се и број оних који су до тада показивали извесну леност у остваривању идеја хришћанског

30 Cohn/Sherbok Dan, *The Politics of Apocalypse, The History and Influence of Christian Zionism*, p. 146. Овде цитирано према: Мјаја Митрић Вранић, *Хришћански ционизам-политика апокалипсе*, оп. си., стр. 28.

31 Cohn/Sherbok Dan, исто.

32 Jerry Falwell, *An Autobiography*, Liberty house, Lynchburg, 1997.

ционизма, сада више ангажују на остварењу његових циљева. Све то је родило још већи притисак на политичаре да подржавају Израел, а у исто време додатно оптеретило односе САД са исламским земљама. Посебно значајна чињеница која показује снагу хришћанског ционизам јесте избор Џимија Картера (Jimmy Carter) за председника САД. Он је владао од 1977–1981. године. Џими Картер је дубоко религиозан човек. Свој политички програм засновао је на хришћанству и говорио да је Исус Христ његова водећа снага. Аналитичари се слажу да је Картер за време свог мандата приближио америчке евангелисте власти, и омогућио да битније утичу на политику него до тада.³³ Као поновно рођени хришћанин, каквим је сам себе дефинисао,³⁴ Картер је веома везан Израел. Односно, он је хришћански циониста, који је цео свој мандат чинио све да се помогне Израелу да ојача своју позицију на Блиском истоку. За време његове владавине склопљен је чувени Кејмп-Дејвидски мировни споразум.³⁵

Картер је о палестинско-израелском проблему написао читаву књигу, која је била бестселер. У њој показује како би требало разрешити проблеме Блиског истока. И као прави хришћански циониста у име очувања Израела зна да буде критичан према неким поступцима Израелске владе, па отуда и наслов књиге: *Мир не апартхејд*.

3. ДЕЛОВАЊЕ ХРИШЋАНСКЕ ДЕСНИЦЕ

Хришћанска десница, и у оквиру ње хришћански ционисти, од 30-тих година прошлог века су деловали као морална снага, без јасно профилираног политичког наступа. Када су видели да то не даје резултата, одлучили су да крену у политичку акцију. Аутор ових редова је, за време својих боравака у САД, имао прилику да се упозна са многим значајним хришћанским ционистима, Између осталог, посетили смо у Линчбургу у Вирџинији седиште чувеног пастора Џерија Фауела (Jerry Falwell). Тамо нам је његов лични секретар испричао да су они покушавали да делују као савест, док либерали нису поставили питање избацувања верских симбола из школских просторија. Тада смо, рекао нам је, схватили да се моралисањем не могу остварити наши циљеви и одлучили да крену у политичку акцију. Према

33 Internet: <http://www.nytimes.com/2000/10/21/us/carter-sadly-turns-back-on-national-baptist-body.html> /доступно 20.9.2013./

34 Исто.

35 Jimmy Carter, *Palestine: Peace Not Apartheid*, Simon & Schuster, 2006.

његовим речима, које тада подвукao, никo не можe да постанe председник САД док не добијe подршку од покретa којi сe звао: Морална већina (*Moral Majority*), и сличних покретa. Тај покрет јe Фауел основао 1979. године.³⁶ Везa Моралне већине сa јеврејским питањем види сe из Фауеловог предлогa да сe и Јевреji и римокатолици укључe у њu. Покрет јe функционисао до 1989. године када јe распуштен. Морална већina јe одиграла велику улогu у изборu Роналда Регана (Ronald Reagan) за председника. Везa Фауела и Израela види сe из следећe изјавe којu јe написао: „Такођe сам посетио Израel више од двадесетpet путa у прошлих двадесетpet година да бих разговарао сa неколико премијера и сa другим функционерима Израela како јe могућe достићi мир у томе немирном региону.”³⁷ Колики јe утицај Моралне већине на политички живот САД најбољe ћemo видeti ако сe подсетимо да јe 41% Американаца изјавило да припадa поново roђenim хришћанима. О њиховом политичком понашањu Фауел кажe: „И у 1984. помогли смо да 85% конзервативних религиозних људи гласа за тим Регана и Буша.”³⁸ Тиме сe види колико јe њихов утицај на политику председника Регана био изражен. И сам веома религиозан, Реган³⁹ нијe морао да буде подстицан од Моралне већине да у политику САД, било спољну било унутрашњу, утка више хришћанско фундаменталистичких вредности, него до тада. Реган јe био припадник превитеријанске цркве. „Реганова вера јe играла моћну улогu у његовој политици”.⁴⁰ Самим тиме јасно јe да јe он чинио све да оствари идејe хришћанских ционистa. Реганова подршка Израelu јe стогa била веома снажна.

Другa важna организацијa у ширењu идејe хришћанског ционизма јестe Хришћанска коалицијa Петa Робертсона (Pat Robertson)⁴¹. У своjoj агенди o односима према Израelu пише: „Хришћанска колацијa сe залажe за мир и безбедност Израela, а то значи да Сједињене државe и њихови лидери буду на страни ослабљенog Израela и да сe супротставe онима којi сe отворено залажу за његово уништењe. Ми верујемо у оно што јe израелски премијер Нетанјаху рекао: 'Проблем региона сe не налази у Израelu'. Зато

36 Jerry Falwell, *An Autobiography*, op. cit., p. 381.

37 Исто., p. 401.

38 Исто., p. 404.

39 Internet: <http://hollowverse.com/ronald-reagan> /доступно 22.9.2013./

40 Исто.

41 Аутор ових редова јe имаo прилику да лично упозна Петa Робертсона у његовом седишту.

хришћанска коалиција Америке покреће националну кампању и позива Американце и нашу владу да буде са Израелом.”⁴² Снага коалиције си види из следећег података: на националним изборима 1994. године, Хришћанска коалиција је поделила 34.000.000 инструкција како гласати. Од кандидата који су имали 100% подршке Хришћанске коалиције, 60% је победило. Од тога, 44 чланова Представничког дома, 9 сенатора, 6 губернера. Од 75 милиона гласача који себе одређују као поново рођене, око једне трећине, односно 24 милиона је гласало, а од тога 17 милиона за републиканце.⁴³ Ако је став према Израелу онакав како је горе изнето, а број гласача такође овови колико говоре ове цифре, онда је више него јасно како се то претаче са унутрашње и на спољну политику САД. Својом делатношћу хришћански ционисти, организовани у разне организације типа Морална већина и Хришћанска коалиција, успели су да од шездесетих година ударе темеље озбиљне произраелске политике, као једног од камена темељаца спољне политике САД. Ово утолико више што се Русија ставила на страну Арапа, па је и читав систем руско-америчких односа био третиран као борба праведне стране, коју подржава Бог, и антихриста оличеног у Русији, Кини и Арапима. Може се сматрати да је први и одлучујући корак ка утемељењу те политике институционализација Молитвеног доручка. Молитвени доручак су иницирали и наметнули америчким председницима заговорници хришћанскаог ционизма. Иницијатор је био Абрахам Верејдију (Abraham Vereide, 1886–1969), методистички проповедник.⁴⁴ Од 1953. Молитвени доручак се непрекидно организује. После тога, хришћански ционисти су узели активно учешће у председничким кампањама које смо раније навели. Ако се све узме у обзир, највећи успех хришћанских циониста јесте долазак на председничку функцију Џорџа Буша, млађег (2001–2009). Џорџ Буш је један од најистакнутијих представника поново рођених хришћана.⁴⁵ Мало је познато да Џорџ Буш сам за себе тврди да свакодневно комуницира са Исусом, и да је Исус главна инспирација за његово политичко деловање.⁴⁶

42 Internet: http://www.cc.org/our_agenda /доступно 22.9.2013./

43 Internet: <http://www.publiceye.org/ifas/fw/9503/coalition.html> /доступно 22.9.2013./

44 Internet: http://en.wikipedia.org/wiki/Abraham_Vereide /доступно 22.9.2013./

45 Веома је важно да се истакне да појам фундаментализам који у Европи има негативно значење за саме америчке фундаменталисте то није. Они са поносом истичу да су хришћански фундаменталисти. У томе смислу цитирамо шта поменути Цери Фауел о себи вели: „Ја сам фундаменталиста који је испољава своју веру преко њеног учења, преко веровања у њу и сталног извршавања верских обреда”. Цитирано према: Jerry Falwell, *An Autobiography*, оп. си., р. 402.

Како истакнути хришћански циониста, Буш је своју спољну политику, то јест политику САД, усмерио ка остваривању идеја овога покрета. У Србији се у објашњавању овог феномена, колико је аутору овога текста познато, није много говорило о томе. Политика САД на Блиском истоку се обично тумачи као жеља да се реализацију геоекономски интереси. Пре свега да се обезбеди нафта. А ево шта је о томе говорио Џорџ Буш. У једном сусрету који је окупљен сукобљене стране са Блиског истока учествовали су палестински премијер Абу Мазен (Mahmoud Abbas, знатан као Abu Mazen) и министар иностраних послова Палестине Набил Шаат (Nabil Shaath). Разговорима је, поред учесника у сукобу, просуствовао и тадашњи председник САД Џорџ Буш, млађи. Палестински министар иностраних послова Шаат описује шта му је Буш казао: „Председник Буш је рекао свима нама: Мене у овој мисији води Бог. Бог ми је рекао: 'Џорџе иди и потуци терористе у Авганистану'. И ја сам то урадио. Онда ми је Бог рекао: 'Џорџе иди и окончај тиранију у Ираку'. И ја сам то учинио. И сада опет, осећам да ми се Бог обраћа следећим речима: 'Дај Палестинцима њихову државу и дај Израелцима безбедност и створи мир на Блиском Истоку'. Уз божју вољу ја ћу то и учинити.”⁴⁷ Буш нам овим јасно показује да је његов основни мотив, покретач религија, а не економски, па чак ни уско схваћени политички интерес. Како је то била основна идеја водиља аналитичара међународних односа у секуларизованој Европи, јасно нам је какве је то последице оставило на разумевање укупне америчке спољне политике. Политикологија религије у томе смислу може много да допринесе попуњавању те празнине.

Премијер Палестине Абу Мазен, који је такође присуствовао састанку са Бушом, додаје да му је Буш рекао: „Ја имам моралну и религијску обавезу. Зато ћу вам дати Палестинску државу.”⁴⁸ Због свега тога, сасвим је јасно зашто је премијер Израела Бењамин Нетјанаху, на једном састанку са хришћанским ционистима окупљеним у организацији: Гласови уједињени за Израел, рекао: „Ми немамо већих пријатеља и савезника од људи који седе у овој соби.”⁴⁹ Оваква реакција премијера Израела је сасвим логична, јер је он упознат са дубоком вером у неопходност очувања јеврејске државе коју

46 Када је Буш у току председничке кампање 1999. упитан да именује филозофа који је највише утицао на његов живот, одговорио је: „Христ зато што је променио моје срце”. Internet: <http://abcnews.go.com/US/Beliefs/story?id=1028368&page=1>/доступно 22.9.2013./

47 Internet: http://www.bbc.co.uk/pressoffice/pressreleases/stories/2005/10_october/06/bush.shtml /доступно 22.9.2013./

48 Исто.

49 Маја Митрић Вранић, *Хришћански ционизам-политика апокалипсе*, оп. cit., стр. 3.

хришћански ционисти гаје. Вером и борбом за остварење те идеје, која је јача и истрајнија него борба масе секуларизованих Јевреја, који из својих удобних станова у Њујорку и Паризу подржавају Израел, али нису спремни да се за њега физички боре.

4. ЗАКЉУЧАК

За сам крај текста ваља рећи следеће, надамо се, да је из претходно изнетих чињеница видљиво колико је велика заблуда која влада у појединим круговима у свету да САД овако упорно подржавају Израел због тога што јеврејски лоби влада Америком. Јеврејски лоби је неспорно веома јак, и Јевреји су, због стицаја околности, далеко најутицајнија нација у свету. Све ово ако се имају у виду физички габарити нација. У том смислу, утицај Јевреја на светску политику је несумњиво делеко већи него што су њихови габарити. Али када се ради о САД, где јеврејски лоби има велики утицај и сигурно утиче да Вашингтон буде на страни Тел Авива у палестинској кризи, тај фактор није пресудан. Напротив, немерљиво јачу снагу у односу на јеврејски лоби, снагу која утиче на произраелску политику Вашингтона, чине хришћански ционисти. Колико су они стварни пријатељи Израела види се из податка да њихова идеја о обнови хебрејске државе уствари има за циљ да се повратком Јевреја у Палестину убрза други долазак Исуса Христа. Са доласком Исуса десиће се Армагедон, библијски пророкована последња борба између добра и зла у којој ће Јевреји страдати. Спасиће се само онај део који претходно пређе у хришћанство. Тако да ће Јавреји нестати. Из ових редова се види да подршка хришћанских циониста Израелу није последица љубави за ту земљу, већ да се Израелу помаже из уверења да је то једини пут да се омогући долазак христа на земљу. А то сви хришћани, а посебно хришћански фундаменталисти, жељно ишчекују. Истовремено, види се да је то суштински антијеврејски став, јер би резултат био нестанак не само државе Израел, него и Јевреја уопште.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brasher, Brenda E., editor, *Encyclopedia of Fundamentalism*, Routledge, New York, London, 2001.
2. Breen, John, *Conventional Wisdom and the Politics of Shinto in Postwar Japan*
3. Carter, Jimmy, *Palestine: Peace Not Apartheid*, Simon & Schuster, 2006.
4. Дубнов, Симон, *Кратка историја јеврејског народа*, Београд, недатирano
5. *Encylopedia Britanica*, vol. 9, Chicago, London, Toronto, 1960.

6. Falwell, Jerry, *An Autobiography*, Liberty house, Lynchburg, 1997.
7. Гласник врховног исламског стварањства у СФРЈ
8. Jevtic, Miroljub, "Political Science and Religion", *Политикологија религије*, год. 1, бр. 1, 2007.
9. Jevtic, Miroljub, "Position of President and Religion within Political System of USA", *Политикологија религије*, год. 1, бр. 1, 2007.
10. Мајер, Стивен Е., Зашто Американци верују да су изузетни, *Политика*, 2.9.2013, стр. 1 и 3.
11. Mawerdi, *Les Stauts gouvernementaux*, Le sycomore, Paris, 1982.
12. Митрић Вранић, Маја, *Хришћански ционизам – политика апокалипсе*, специјалистички рад, ФПН, Београд, 2012.
13. Perry, Yaron, *British Mission to the Jews in Nineteenth-century Palestine*, Frank Cass, 2003.
14. Свето Писмо, Издање Светог архијерејског Синода СПЦ, Београд, 2010.
15. Вебер, Макс, *Протестантска етика и дух капитализма*, Mediterranean publishing, Нови Сад, 2011.
16. Wigoder, Geoffrey, editor-in-chief, *The New standard Jewish encyclopedia*, /Facts on File/, New York, 1992.

Prof. dr. Miroljub JEVTIĆ

CHRISTIAN ZIONISM AS A FACTOR OF US POLITICS

ABSTRACT

One of the most important phenomena in US politics is Christian Zionism. The term Christian Zionism is related to unity of a large part of Protestant beliefs and the Zionists movement. The religious motives of US Protestants have coincided with the Jewish intention to go back to Palestine. In this way, Protestant religious motives could only be achieved by using political pressure on the US government. The goal of this pressure is to turn the foreign policy of Washington into a struggle for reconstruction and maintenance of the state of Israel. That is why many people wrongly believe that the US policy in Middle East is a product of the Jewish lobby. However, the US foreign policy in Middle East is a product of religious beliefs of Christian Zionists and the Jewish lobby is just using this fact for its own purposes.

Keywords: Christian Zionism, Israel, politics, religion, politology of religion.

Andela ĐUKANOVIĆ¹

UDK:UDK:341.43:341.645.5

Biblid 0025-8555, 65(2013)

Vol. LXV, br.4, str. 479–508

Izvorni naučni rad

Oktobar 2013.

DOI: 10.2298/MEDJP1304479D

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA TRAŽILACA AZILA I ILEGALNIH MIGRANATA – PRAKSA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA²

APSTRAKT

Evropski sud za zaštitu ljudskih prava ima značajnu ulogu u zaštiti ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata kroz grupu različitih ljudskih prava, u sklopu kojih je razvio i posebne standarde od velike važnosti. Zahtevi za uvođenje privremenih mera iz člana 39. Poslovnika Suda takođe imaju poseban značaj. Sud se u slučajevima koji se tiču tražilaca azila i ilegalnih migranata često nalazio u donekle nezahvalnoj poziciji, s obzirom na protivrečnosti koje mogu proizići iz zaštite ljudskih prava i legitimnog cilja država da kontrolišu ulazak, boravak i proterivanje stranaca. Iz skorašnje prakse Suda su posebno značajne presude u slučaju M. S. S. protiv Belgije, i slučaju Hirsi Jama i drugi protiv Italije, koje su imale zapažen uticaj na shvatanje zajedničkog sistema azila u EU.

Ključne reči: Evropski sud za ljudska prava, Savet Evrope, Evropska unija, tražioci azila, ilegalni migranti

-
- 1 Andela Đukanović, istraživač saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd. E-mail adresa: andjela@diplomacy.bg.ac.rs.
  - 2 Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (evidencijski broj: 179029), a koji se realizuje na Institutu za međunarodnu politiku i privrednu u periodu od 2011. do 2014. godine.

UVOD

Jedan od osnovnih elemenata suvereniteta države predstavlja pravo države da reguliše ulazak, izlazak, odnosno boravak stranaca na sopstvenoj teritoriji.³ Usled činjenice da su države oduvek bile zainteresovane da suzbijaju neželjene migracione tokove, zaštita ljudskih prava tražilaca azila, odnosno ilegalnih migranata je često bila zapostavljena.

Pravo na azil predstavlja kategoriju međunarodnog prava, i predviđeno je članom 14., stav 1. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine: „Svako ima pravo da traži i uživa u drugim zemljama azil od proganjanja“.⁴ Iako nije reč o pravno obavezujućem dokumentu, može se reći da pravo na traženje azila predstavlja deo običajnog međunarodnog prava.⁵ Konvencija o statusu izbeglica, doneta u okviru Ujedinjenih nacija 1951. godine, ne sadrži eksplisitno pravo na azil, već u članu 33. sadrži princip nevraćanja (*non-refoulement principle*): „Nijedna država ugovornica neće proterati ili vratiti silom, na na koji način to bilo, izbeglicu na granice teritorije gde bi njegov život ili sloboda bili ugroženi zbog njegove rase, vere, državljanstva, pripadnosti nekoj socijalnoj grupi ili njegovih političkih mišljenja“ i implicitno pravo na traženje azila.⁶ Pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine ne predviđa pravo na azil.

Za razliku od tražilaca azila, ilegalni migranti naprotiv, predstavljaju kategoriju domaćeg prava, odnosno procena ilegalnosti (odnosno iregularnosti) statusa migranta se vrši isključivo u skladu sa definicijom koja je prihvaćena u domaćem pravu. Ilegalnost se u suštini sastoji u nedostatku neophodnih dozvola za ulazak i ostanak na teritoriji države.⁷ Jedini aspekt koji se tiče ilegalnih migranata, a koji je

3 *H.L.R. v. France*, presuda od 29. aprila 1997, predstavka br. 24573/94., 1997-III, fasc. 36, par. 33.

4 „Universal Declaration of Human Rights“, United Nations General Assembly, Paris, 10 December 1948, General Assembly resolution 217 A (III), Internet: <http://www.un.org/en/documents/udhr>, 10.07.2013.

5 Julian M. Lehmann “Rights at the Frontier: Border Control and Human Rights Protection of Irregular International Migrants”, *Goettingen Journal of International Law*, Vol. 3, Issue 2 (2011), p. 743.

6 Lavrysen Laurens “European Asylum Law and the ECHR: An Uneasy Coexistence”, *Goettingen Journal of International Law*, Vol. 4, Issue 1 (2012), p. 203.

7 U ovoj oblasti je prisutna značajna nekonzistentnost u pogledu terminologije. Naime, u literaturi i dokumentima se koriste različiti pridevi: „iregularni“, „ilegalni“, „neregistrovani“, „neodobreni“, „nedozvoljeni“, koji se onda kombinuju sa različitim imenicama: „migranti“, „imigranti“, „stranci“, „strani državljanji“. Može se primetiti da se poslednjih godina termin „ilegalan“ u sve manjoj meri koristi, odnosno njegovo mesto sve više zauzima termin

definisan međunarodnim pravom jeste ilegalan ulazak predviđen članom 3. Protokola UN protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom iz 2000. godine. (Međutim i ovaj pojam se vezuje za domaće pravo: „Ilegalan ulazak predstavlja prelazak granice bez ispunjenja potrebnih zahteva za legalan ulazak u državu primaoca“.⁸ Ilegalni migranti, naravno imaju pravo na određenu međunarodnu zaštitu, uprkos ilegalnosti njihovog boravka, odnosno ulaska u neku zemlju, ali ne predstavljaju kategoriju lica koja je međunarodnim pravom posebno zaštićena. Donekle je od značaja i Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica od 1990. godine, u kojoj se u izvesnoj meri štite prava radnika koji su ilegalni migranati.⁹ Međutim, vrlo mali broj zemalja članica Saveta Evrope ju je ratifikovao, pri tom nijedna od njih nije članica EU.¹⁰ Od značaja je i princip međunarodnog prava o obavezi pomoći ili spasavanja onih koji se nalaze u nevolji na moru, koji je kodifikovan u većem broju međunarodnih ugovora.¹¹

„irregular“, sa obrazloženjem da se u kontekstu ljudskih prava on smatra manje ponižavajućim, odnosno da nijedno ljudsko biće ne može biti ilegalno, kao i da je reč o nešto širem pojmu. Videti više u: Anna Triandafyllidou (ed.), *Irregular Migration in Europe: Myths and Realities*, Ashgate Publishing, Burlington, 2010, p. 2. U tom smislu se onda takođe može reći i da ljudsko biće ne može biti irregularno. Možda bi ipak bilo pravilnije kada je to moguće koristiti termin koji se odnosi na radnju (migracija) odnosno status, dakle ne na subjekta (migrant). Tako je na primer u izveštaju Opšte komisije za međunarodne migracije, osnovane u okviru Ujedinjenih nacija, prihvaćen termin „migranata sa irregularnim statusom“. Navedeno u: „Migration in an Interconnected World: New Directions for Action - Report of the Global Commission on International Migration“, *Global Commission on International Migration (GCIM)*, 5 Oct 2005, p. 32. Ipak, pomenuta korektnost bi iziskivala upotrebu i sviše složenih rečenica za „migranta čiji je boravak, status ili ulazak irregularan“. U svakom slučaju, poslednjih godina je evidentno favorizovanje termina „irregularan“. Zakonska rešenja u zemljama Evrope se takođe razlikuju u ovom smislu.

- 8 Julian M. Lehmann “Rights at the Frontier: Border Control and Human Rights Protection of Irregular International Migrants“, op. cit. p. 739; Protocol against the smuggling of migrants by land, sea and air, supplementing the United Nations Convention against transnational organized crime, *United Nations*, Palermo, 2000.
- 9 “International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families“, United Nations General Assembly, A/RES/45/158, 69th plenary meeting, 18 December 1990.
- 10 Samo Bosna i Hercegovina, Azerbedžan, Albanija i Turska. Internet: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-13&chapter=4&lang=en 11.04.2013
- 11 “United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982”, Treaty Series, Vol. 1833, United Nations, New York, 1998, Article 28.

Sa pravom na azil i migrantima je usko povezano i pravo svakoga da napusti zemlju, uključujući tu i sopstvenu zemlju, predviđeno u članu 13. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, kao i u članu 12. Pakta o građanskim i političkim pravima.¹²

Tražioci azila i ilegalni migranti, predstavljaju usko povezane kategorije lica, jer u praksi često dolazi do promene u njihovom statusu u smislu da ilegalni migrant postane tražilac azila i obrnuto, ukoliko je zahtev za azil odbijen lice u pitanju može postati ilegalni migrant. Pri tom je evidentno da tražioci azila imaju obezbeđen veći obim zaštite od onoga koji se odnosi na ilegalne migrante.¹³ Osnovna razlika između njih leži u njihovim motivima. Za ilegalne migrante se često prepostavlja da su njihovi motivi uglavnom ekonomске prirode (osim naravno u slučaju trgovine ljudima), a kada je reč o tražiocima azila, motiv na osnovu kojeg mogu dobiti azil, jeste strah od progona u državi porekla bilo zbog rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili pripadnosti nekoj grupi ili zbog političkih uverenja.¹⁴ Treba imati u vidu da siromaštvo može biti rezultat kršenja socijalnih, ekonomskih i drugih prava. Socijalna i ekonomska prava mogu imati efekat koji je po težini sličan onome koji nastaje usled kršenja tradicionalno shvaćenih građanskih i političkih prava.¹⁵

REGULATIVA U OBLASTI ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA AZILANATA I ILEGALNIH MIGRANATA – EVROPSKI SISTEM ZAŠTITE LUDSKIH PRAVA

1. Savet Evrope

Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 1950. godine (u daljem tekstu: Konvencija) se ne predviđa posebno pravo na azil, niti zaštita ilegalnih migranata. Međutim, prisutan je niz ljudskih prava koje Evropski

---

12 “International Covenant on Civil and Political Rights”, United Nations General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, Article 12.

13 “20 Years of Combating Torture: 19th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) (1 August 2008-31 July 2009)”, Committee for the Prevention of Torture, 20 October 2009, p. 37.

14 Motivi tražilaca azila predstavljaju pravnu kategoriju, odnosno u neku ruku uslov za dobijanje azila, dok se motivi ilegalnih migranata nalaze izvan sfere prava.

15 Julian M. Lehmann “Rights at the Frontier: Border Control and Human Rights Protection of Irregular International Migrants”, op. cit. p. 748.

sud za ljudska prava primenjuje u odnosu na tražioce azila i ilegalne migrante. Osim toga, Sud je u svojoj praksi razvio niz principa koji su od značaja za zaštitu tražilaca azila i ilegalnih migranata, o čemu će kasnije biti više reči. Od značaja je i Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja kojom je ustanovljen Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, koji ima vansudsku, preventivnu ulogu u zaštiti lica koja se nalaze u pritvoru.¹⁶ Evropska socijalna povelja od 1961. godine¹⁷ (revidirana 1996. godine) takođe može biti od pomoći u zaštiti prava ilegalnih migranata i tražilaca azila, odnosno bila bi poželjna njena primena u većoj meri. U kontekstu zaštite ljudskih prava ilegalnih migranata, koji su često i žrtve trgovine ljudima relevantna je i Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima¹⁸ iz maja 2005. godine, doneta u cilju sprečavanja i suzbijanja trgovine ljudima, zaštite ljudskih prava žrtava trgovine ljudima i unapređenja međunarodne saradnje u suzbijanju trgovine ljudima.¹⁹

2. Evropska unija

Za razliku od Konvencije, Poveljom Evropske unije o osnovnim pravima od 7. decembra 2000. godine (u daljem tekstu: Povelja) se članom 18. posebno predviđa da pravo na azil „mora biti garantovano, uz dužno poštovanje Konvencije o statusu izbeglica iz 1951. godine (Ženevska konvencija) i Protokola o statusu izbeglica iz 1967. godine kao i u skladu sa Ugovorom o Evropskoj uniji i Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije“.²⁰ U Povelji je prvi put nakon Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine, eksplicitno predviđeno pravo na azil. Naravno, Povelja takođe sadrži i krug opštih ljudskih prava iz Konvencije, koja se ne odnose isključivo na zaštitu prava tražilaca azila i ilegalnih migranata, a koja su relevantna za zaštitu njihovih ljudskih prava. Od značaja je i član 19. Povelje, kojim se predviđa da „niko ne može biti udaljen, proteran ili ekstradiran u državu u kojoj postoji ozbiljan rizik da će on ili ona biti podvrgnuti smrtnoj kazni, mučenju

16 “European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment“, Council of Europe, ETS No. 126, Strasbourg, 26.XI.1987.

17 “European Social Charter (revised)“, CETS No.: 163, Council of Europe, Strasbourg, 3.V.1996.

18 “Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings“, Council of Europe, CETS No.: 197, Warsaw, 16.V.2005.

19 Ibid. Preamble.

20 “Charter of Fundamental Rights of the European Union“, *Official Journal of the European Union*, C 83/391, 30.3.2010, Article 18.

ili drugim nehumanim ili degradirajućim postupcima ili kaznama.²¹ U tekstu Povelje je dakle uključen standard koji je usvojen u praksi Evropskog suda za ljudska prava povodom člana 3. Konvencije (zabrana mučenja). Princip je takođe predviđen i u članu 3. Konvencije protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupaka UN iz 1984. godine.²²

Kada je reč o sekundarnom zakonodavstvu EU, može se reći da je od 1999. godine, tačnije nakon stupanja na snagu Ugovora iz Amsterdama, započet proces harmonizacije u oblasti ilegalnih migracija i azila (Ugovorom iz Amsterdama su preneta ovlašćenja na EU u pogledu spoljašnje kontrole granica, azila i imigracije).²³ Od tada pa do danas su u ovoj oblasti usvojene brojne direktive i uredbe. Pojedini propisi EU su bili relevantni u praksi Evropskog suda za ljudska prava, a u jednom slučaju je došlo i do kolizije sa sistemom zaštite ljudskih prava ustanovljenih Konvencijom.²⁴ Može se primetiti da iako se u većini sekundarnog zakonodavstva EU ističe da je od suštinskog značaja zaštita ljudskih prava, ipak je ono prevashodno usmereno ka borbi protiv ilegalnih migracija, i na usvajanje zajedničkih standarda u pogledu procedure prijema u azil.

U kontekstu prakse Evropskog suda za ljudska prava posebnu pažnju zaslužuje Uredba 343/2003 (*Dublin II Regulation*), putem koje je ustanovljena odgovornost samo jedne države članice EU za ispitivanje zahteva za azil, kako bi se izbeglo slanje tražilaca azila iz jedne zemlje u drugu, i kako bi se sprečile zloupotrebe različitih sistema azila koji su prisutni u EU.²⁵ Njome je ustanovljen hijerarhijski sistem kako bi se utvrdilo koja država članica je odgovorna za ispitivanje konkretnog zahteva za azil. Sistem koji je uspostavljen putem Uredbe 343/2003 (Dablimski sistem) je često kritikovan zbog njegovog neuspeha da zaštititi ljudska prava tražilaca azila. Tako se navodi da pomenuti sistem još uvek nije u funkciji,

---

21 Ibid. Article 19.

22 "Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment", United Nations, Treaty Series, vol. 1465, 10 December 1984, p. 85.

23 "The Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts", Amsterdam, 2 October 1997, *Official Journal of the European Communities*, C 340/1, 10. 11. 1997, p. 5.

24 *M.S.S. v. Belgium and Greece [GC]*, presuda od 21. januara 2011, godine, predstavka br. 30696/09.

25 "Council Regulation (EC) No 343/2003 of 18 February 2003 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national", *Official Journal of the European Union*, L 50/1, 25.2.2003, Article 1.

odnosno nije ispunjen zahtev da tražiocu azila uživaju jednaku proceduralnu i materijalnu zaštitu u svim državama članicama, zbog čega zahtevi mnogih pojedinaca koji su prebačeni na osnovu njega nisu razmatrani na ispravan način.²⁶ Takođe je kritikovan i iz razloga što može dovesti do povećane primene pritvora, kako bi se osigurala njegova primena, tj. transfer tražilaca azila u državu članicu koja je odgovorna da u skladu sa Dablimskim sistemom odlučuje o zahtevu.²⁷ U ovom smislu je posebno značajan slučaj *M. S. S. protiv Belgije i Grčke pred Evropskim sudom za ljudska prava* (u daljem tekstu „Sud“), u kojem je utvrđeno kršenje Konvencije koje je nastalo usled primene Dablimskog sistema u odnosu na državljanin je ušao u Evropsku uniju preko Grčke, zatim je stigao u Belgiju gde je zatražio azil. U skladu sa Uredbom 343/2003 belgijska Kancelarija za strance podnela je zahtev grčkim vlastima da preuzmu odgovornost za razmatranje zahteva za azil (članom 10. stav 1. Uredbe 343/2003 se predviđa da: „kada tražilac azila iz treće zemlje na iregularan način pređe granicu države članice, država članica u koju je ušao je nadležna za ispitivanja njegovog zahteva za azil“). Podnositelj predstavke je uložio žalbu Odboru za žalbe stranaca navodeći da mu preti rizik od pritvora u lošim uslovima u Grčkoj, kao i da u proceduri azila u Grčkoj postoji niz nepravilnosti. Nakon što mu je odbačen zahtev za obustavu izvršenja, vraćen je u Grčku. Inače, od Suda je tražio primenu privremene mere iz člana 39. Poslovnika Suda, tj. suspenziju odluke o njegovom vraćanju u Grčku, međutim Sud je odbio njegov zahtev.²⁹ Po ulasku u Grčku bio je u pritvoru četiri dana u lošim uslovima, nakon toga je pušten, i zatim živeo u lošim uslovima na ulici bez sredstava za život. Kada je pokušao da izđe iz Grčke sa krivotvorenom ličnom kartom, uhapšen je i vraćen u pritvor gde ga je policija prema njegovim

26 “UNHCR comments on the European Commission’s Proposal for a recast of the Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third country national or a stateless person (“Dublin II”) (COM(2008) 820, 3 December 2008) and the European Commission’s Proposal for a recast of the Regulation of the European Parliament and of the Council concerning the establishment of ‘Eurodac’ for the comparison of fingerprints for the effective application of [the Dublin II Regulation] (COM(2008) 825, 3 December 2008)“, UN High Commissioner for Refugees, 18 March 2009, p. 2., Internet: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/49c0ca922.html>, (03. 04 2013).

27 „Report on the Application of the Dublin II Regulation in Europe“, *European Council on Refugees and Exiles (ECRE)*, AD3/3/2006/EXT/MH, March 2006, p. 162.

28 *M.S.S. v. Belgium and Greece [GC]*, presuda od 21. januara 2011, godine, predstavka br. 30696/09.

29 *Ibid.*, par. 32.

navodima tukla, da bi potom opet bio vraćen na ulicu. Sud je utvrdio kršenje člana 3. Konvencije u odnosu na Grčku, u vezi uslova u pritvoru (iako je on kratko trajao) kao i u vezi sa uslovima života, kada je bio pušten iz pritvora. Utvrđeno je kršenje člana 3. i u odnosu na Belgiju, budući da su belgijske vlasti morale biti upoznate sa nepravilnostima procedure azila u Grčkoj, kao i da su podnosioca predstavke proterivanjem izložili uslovima života i pritvora koji su u Grčkoj bili ponižavajući. I najzad, u vezi sa članovima 2. i 3. Sud je utvrdio i kršenje prava na delotvoran pravni lek (član 13. Konvencije) od strane Belgije. Implikacije ove presude su značajne, budući da transferi u skladu sa Dabilnskim sistemom ne mogu da se preduzimaju dok Grčka ne poboljša uslove prijema tražilaca azila.³⁰

PRAKSA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA U ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA AZILANATA I NELEGALNIH MIGRANATA

1. Relevantne odredbe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Ova Konvencija ne predviđa posebno pravo na traženje azila ili zaštitu koja bi se posebno odnosila na ilegalne migrante. Međutim, prisutan je niz ljudskih prava koja su značajna za njihovu zaštitu. Takođe, opšte je poznato da Konvencija predstavlja jedan otvoren sistem, koji je podložan evoluciji kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava, i u njegovoj praksi su se razvili i principi koji su od direktnog značaja za zaštitu prava tražilaca azila i ilegalnih migranata.

Navećemo pre svega krug prava koja mogu biti relevantna za zaštitu ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata u kontekstu prakse Suda. To je pre svega pravo na život (član 2. Konvencije), mada se Sud u slučajevima koji se tiču proterivanja na teritoriju države gde bi život podnosioca predstavke mogao biti ugrožen, odlučivao pre da ispituje predstavku u kontekstu člana 3. Konvencije (zabранa mučenja), nego prava na život.³¹ Dakle, osim prava na život, posebno je značajna i zabранa mučenja (član 3. Konvencije), zatim pravo na slobodu i bezbednost (član 5. Konvencije), pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života (član 8. Konvencije), pravo na delotvoran pravni lek (član 13. Konvencije), zatim zabranu kolektivnog proterivanja stranaca (član 4. Protokola br. 4.). Relevantan je i

30 Gina Clayton, “Asylum Seekers in Europe: M.S.S. v Belgium and Greece“, *Human Rights Law Review*, Vol 11, br. 4. 2011, p. 771.

31 Nuala Mole, Catherine Meredith, *Asylum and the European Convention on Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2010, p. 89.

član 1. Protokola br. 6. uz Konvenciju o ukidanju smrtne kazne. Naime, Sud je u praksi povodom ovog člana ustanovio da pojedinac neće biti ekstradiran u zemlju za koju postoje materijalni i suštinski dokazi za verovanje da će u njoj biti podvrgnut smrtnoj kazni.³² I tu je i niz prava u pogledu kojih nije prisutna značajnija praksa Suda. To su: pravo na sklapanje braka (član 12. Konvencije),³³ zabrana diskriminacije (član 14. Konvencije) zajedno sa Protokolom br. 12., i sloboda kretanja (član 2. Protokola br. 4.). U kontekstu zaštite ilegalnih migranata koji su žrtve trgovine ljudima značajna je i zabrana ropstva i prinudnog rada (član 4. Konvencije). Praksa Suda je povodom ovog prava i uopšte gledano retka, mada su prisutni pojedini slučajevi u kojima je utvrđeno kršenje člana 4. Konvencije u ovom kontekstu.³⁴ Kada je reč o članu 1. Protokola br. 7. Konvencije, koji se tiče zaštite u postupku proterivanja stranaca, on sadrži proceduralne garantije koje se ne odnose na ilegalne migrante, već samo na strance koji zakonito borave na teritoriji države.³⁵

Međutim, u Konvenciji je članom 16. predviđeno ograničenje političke aktivnosti stranaca: „Nijedna odredba članova 10. (sloboda izražavanja), 11. (sloboda okupljanja i udruživanja) i 14. (zabrana diskriminacije) se ne sme tumačiti tako da sprečava Visoke strane ugovornice da ograničavaju političku delatnost stranaca“. Ovakvo ograničenje je prisutno jedino u Konvenciji, a Parlamentarna skupština Saveza Evrope je preporučila brisanje ove odredbe još 1977. godine. Povodom ove odredbe prakse Suda gotovo da nema, ali treba imati u vidu i da države i u sklopu članova 10. i 11. Konvencije mogu ograničiti ova prava.³⁶

32 Nuala Mole, Catherine Meredith, *Asylum and the European Convention on Human Rights*, op. cit., p. 90.

33 Tako je u jednom slučaju Sud utvrdio kršenje člana 12., u vezi sa ustanovljrenom obavezom podnošenja zahteva za dobijanje potvrde o odobrenju zaključenja braka, koja je bila predviđena u imigracionom sistemu Velike Britanije i Severne Irske. *O'Donoghue and Others v. the United Kingdom*, presuda od 14. decembra 2010. godine, predstavka br. 34848/07 (Sect. 4), ECHR 2010.

34 *Siliadin v. France*, presuda od 21. jula 2005. godine, predstavka br. 73316/01 (Sect. 2), ECHR 2005-VII.

35 „Stranac koji zakonito boravi na teritoriji jedne države ne može se iz nje proterati, osim na osnovu odluke donete u skladu sa zakonom, i ima pravo: da iznese razloge kojima osporava proterivanje; da se njegov slučaj preispita; i da u tu svrhu bude zastuplen pred nadležnom vlasti ili licem ili licima koja ta vlast odredi. Stranac se može proterati i pre nego što iskoristi svoja pomenuta prava, ako je proterivanje neophodno u interesu javnog reda ili se zasniva na razlozima nacionalne bezbednosti“. „European Convention on Human Rights as amended by Protocols Nos. 11 and 14, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13.“, European Court of Human Rights -Council of Europe, Internet: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/Convention_ENG.pdf, 18.04.2013., Article 4. of Protocol 4.

Kroz praksu Suda se pokazalo da se u odnosu na slučajeve proterivanja stranaca ne primenjuje član 6. Konvencije (pravo na pravično suđenje,), budući da je obaveza poštovanja ovog prava uslovljena shvatanjem predmeta postupka u pitanju, tj. on se mora ticati utvrđivanja „građanskih prava i obaveza“ ili „krivične optužbe“.³⁷ Tako je u slučaju Maouia protiv Francuske Sud zauzeo stav da se: „odлука kojom se stranac ovlašćuje da ostane u zemlji čiji nije državljanin, ne tiče utvrđivanja njegovih građanskih prava i obaveza, ili bilo koje krivične optužbe protiv njega u smislu člana 6. stav 1. Konvencije“, kao i da „član 1. Protokola br. 7. Konvencije sadrži garantije koje se odnose na proterivanje stranaca“.³⁸ Kao što je i ranije napomenuto, član 1. Protokola br. 7. Konvencije se ne odnosi na ilegalne migrante, već samo na strance koji zakonito borave na teritoriji države. Inače, isto važi i u odnosu na odluke o proterivanju stranaca, tj. u odnosu na njih se takođe ne primenjuje član 6. Konvencije, budući da Sud smatra da je reč „posebnoj preventivnoj meri za svrhe imigracione kontrole“.³⁹ Većina zemalja članica smatra da je postupak proterivanja stranaca u sferi upravnog postupka, i time izvan jakih proceduralnih garantija predviđenih u članu 6. Konvencije, i u skladu sa tim bi trebao biti regulisan slabijim garantijama, predviđenim u članu 1. Protokola br. 7. Konvencije.⁴⁰ Ovde je u principu izostala primena autonomnog koncepta pojma „krivične optužbe“ od strane Suda (koji kao takav nije vezan njegovim određenjem u domaćem pravu, npr. činjenicom da je proterivanje stranaca u domaćem pravu u sferi upravnog postupka), budući da je Sud predodredio kakva je priroda postupka proterivanja stranaca.⁴¹

U kontekstu zaštite tražilaca azila i iregularnih migranata, praksa Suda je dakle najbrojnija u pogledu zabrane mučenja, prava na slobodu i bezbednost, prava na poštovanje privatnog i porodičnog života kao i prava na delotvoran pravni lek,

36 Nuala Mole, Catherine Meredith, *Asylum and the European Convention on Human Rights*, op. cit., p. 205.

37 Ian Bryan, Peter Langford, „Impediments to the Expulsion of Non-Nationals: Substance and Coherence in Procedural Protection under the European Convention on Human Rights“, *Nordic Journal of International Law*, Vol. 79, Issue 4 (2010), p. 463.

38 *Maaouia v. France [GC]*, presuda od 5. oktobra 2005. godine, predstavka br. 39652/98, ECHR 2000-X, paras. 35-36.

39 Ibid., par. 39.

40 Ian Bryan, Peter Langford, „Impediments to the Expulsion of Non-Nationals: Substance and Coherence in Procedural Protection under the European Convention on Human Rights“, op. cit., p. 465.

41 Ibid., p. 468.

zbog čega ćemo im posvetiti posebnu pažnju. Osim toga, u sklopu ovih prava su se razvili i posebni standardi vezani za tražioce azila i za iregularne migrante. Takođe, značajna je i primena privremenih mera iz člana 39. Poslovnika Suda.

2. Zabrana mučenja (član 3. Konvencije)

Članom 3. Konvencije se predviđa da: „Niko ne sme biti podvrgnut mučenju, ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.“ Zabrana mučenja je od velike važnosti za zaštitu prava ilegalnih migranata i tražilaca azila, i to pre svega u pogledu uslova u pritvoru. Tako je Sud u slučaju Dougoz protiv Grčke, utvrdio kršenje člana 3. Konvencije.⁴² Naime, bila je reč o licu koje je čekalo proterivanje u Siriju u pritvoru u Grčkoj. S obzirom na uslove u kojima je bilo u pritvoru (prepuna i prljava ćelija, nedostatak dnevnog svetla, svežeg vazduha, tople vode, mesta za spavanje i sl.) i to u trajanju od 18 meseci, Sud je utvrdio kršenje člana 3. Konvencije.

Međutim, u praksi Suda primena ove odredbe u odnosu na ilegalne migrante i tražioce azila se najčešće javlja u vezi sa principom nevraćanja. Pomenuti princip se razvio u praksi i Sud se pri tom oslonio na član 3. Konvencije protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupaka UN iz 1984. godine,⁴³ kao i član 33. Konvencije o statusu izbeglica, iz 1951. godine.⁴⁴ Sud je imajući u vidu osnovne vrednosti Konvencije, zauzeo stav da u slučaju kada država svesno predala begunca drugoj državi, znajući da će tamo biti izložen opasnosti od mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja,

42 *Dougoz v. Greece*, presuda od 6. marta 2001. godine, predstavka br. 40907/98 (Sect. 3), ECHR 2001, par. 45.; Slično: *Peers v. Greece*, presuda od 19. aprila 2001. godine, predstavka br. 28524/95 (Sect. 2), ECHR 2001-III.

43 „1. Nijedna država članica neće proterati, isterati niti izručiti jedno lice drugoj državi ako postoje ozbiljni razlozi da se posumnja da može biti podvrgnuto torturi. 2. Da bi utvrdili postojanje takvih razloga, nadležni organi vodiće računa o svim relevantnim okolnostima, uključujući, eventualno, postojanje niza sistematskih, ozbiljnih, očiglednih ili masovnih povreda prava čoveka u toj državi.“

“Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment“, op. cit., Article 3.

44 „Nijedna država ugovornica neće proterati ili vratiti silom, na ma koji način to bilo, izbeglicu na granice teritorije gde bi njegov život ili sloboda bili ugroženi zbog njegove rase, vere, državljanstva, pripadnosti nekoj socijalnoj grupi ili njegovih političkih mišljenja.“ “Convention Relating to the Status of Refugees“, adopted by the United Nations Conference on the Status of Refugees and Stateless Persons at Geneva, 2-25 July 1951, *United Nations*, Article 33.

takva ekstradicija biti u suprotnosti sa duhom ove odredbe, iako to nije eksplisitno navedeno u Konvenciji.⁴⁵

U teoriji je dakle Sud u celosti preneo ceo spektar obaveza iz člana 3. Konvencije na slučajeve koji se tiču principa nevraćanja, što bi značilo i osim neopravdane upotrebe fizičke sile i mera koje imaju socioekonomsku dimenziju.⁴⁶ Tako je u pojedinim slučajevima Sud utvrdio da će u slučaju izostanka adekvatne medicinske nege, odnosno lečenja lica koje se nalazi u zatvoru biti reč o povredi člana 3. Konvencije.⁴⁷ Ipak, u praksi se čini da u slučajevima koje se tiču deportacije stranaca nije uključen ovako širok spektar obaveza u pogledu člana 3. Konvencije.⁴⁸ Kada je dakle reč o slučajevima koji se tiču loših uslova lečenja u zemlji u koju se lice u pitanju proteruje, Sud je samo u slučaju postojanja vrlo izuzetnih okolnosti utvrdio postojanje kršenja člana 3. Konvencije. Tako je u slučaju D. protiv Ujedinjenog Kraljevstva Sud utvrdio postojanje ovakvih, izuzetnih okolnosti, budući da je bila reč o licu koje je obolelo od AIDS-a, i dok se nalazilo u pritvoru u Engleskoj predloženo je njegovo proterivanje. Pri tom je bilo u završnoj fazi bolesti, bez podrške porodice, i smatralo se da bi njegovo proterivanje značilo smanjenje trajanja njegovog životnog veka.⁴⁹ Međutim Sud se ograničio: „stranci koji su nakon odsluženja kazne podvrgnuti proterivanju, ne mogu ostati na teritoriji države kako bi imali prednosti medicinske ili druge pomoći od strane države iz koje se proteruju.“⁵⁰ Tako je u slučaju N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, državljanke Ugande, takođe od AIDS-a, tvrdila da u Ugandi lekovi koji su joj neophodni nisu dostupni, i da se ne mogu priuštiti u ruralnim oblastima. Međutim, Sud je smatrao da ovde ipak nije reč o izuzetnim okolnostima, iako prihvata činjenicu da bi njen povratak u Ugandu uticao na dužinu njenog očekivanog životnog veka. Dakle, ipak je smatrao da nije došlo do

45 *Soering v. the United Kingdom*, presuda od 7. jula 1989. godine, predstavka br. 14038/88, paras. 88, 91.

46 Julian M. Lehmann, “Rights at the Frontier: Border Control and Human Rights Protection of Irregular International Migrants”, op. cit. p. 752.

47 *McGlinchey and Others v. the United Kingdom*, presuda od 29. aprila 2003. godine, predstavka br. 50390/99 (Sect. 2), ECHR 2003-V, paras. 57-58; *Kudla v. Poland*, (GC), presuda od 26. oktobra 2000. godine, predstavka br. 30210/96, paras. 94-95.

48 Julian M. Lehmann, “Rights at the Frontier: Border Control and Human Rights Protection of Irregular International Migrants”, op. cit. p. 752.

49 *D. v. the United Kingdom*, presuda od 2. maja 1997. godine, predstavka br. 30240/96.

50 Ibid., par. 54.

povrede člana 3. Konvencije, budući da se nije nalazila u završnoj fazi bolesti, i jer nije bilo jasno u kojoj meri bolest napreduje.⁵¹

Kada je reč o riziku od progona, u principu je potrebno da on potiče od vlasti države u pitanju Sud je, međutim, zauzeo stav da „ne može biti isključena mogućnost da se član 3. Konvencije takođe primeni i u slučajevima kada opasnost potiče od lica koja nisu javni zvaničnici“, ali takav rizik mora biti „stvaran“, kao i da zvanične vlasti nisu bile voljne, ili u stanju da obezbede adekvatnu zaštitu.⁵² Inače, u Direktivi 2004/83/EZ se u članu 6. navode subjekti od kojih može poticati strah od progona, među kojima su navedeni i nedržavni akteri, ukoliko država, odnosno stranke ili organizacije koje kontrolišu državu nisu u mogućnosti, odnosno nisu voljne da obezbede zaštitu od progona.⁵³

Rizik od progona dakle mora biti „stvaran“, što Sud procenjuje u svakom konkretnom slučaju, reč je o „pragu ozbiljnosti“ (*threshold of severity*). Dakle „mora postojati minimum ozbiljnosti kako bi rizik u pitanju bio u domašaju člana 3. Konvencije. Procena ovog minimuma je po prirodi stvari relativna, i zavisi od konkretnih okolnosti slučaja“.⁵⁴ Osim toga, izgleda da pomenuuti rizik mora biti lične prirode, tj. kako je Sud u jednom slučaju ukazao, dokazi koji se tiču podnositelja predstavke, kao i opšta situacija na Šri Lanci nisu pokazali da je njihov položaj gori od položaja većine mlađih pripadnika zajednice Tamila koji se vraćaju u svoju zemlju, kao i da sama mogućnost lošeg postupanja pri povratku, nije sama po sebi dovoljna da dovede do kršenja člana 3. Konvencije.⁵⁵ U ovom slučaju nije utvrđeno kršenje Konvencije, uprkos činjenici da su podnosioci predstavke pri povratku bili podvrgnuti postupanju koje je u suprotnosti sa članom 3. Konvencije.⁵⁶ Teško je dakle povezati apsolutni karakter ove odredbe sa činjenicom da neko lice mora da dokazuje ne samo da se nalazi u stvarnom riziku

51 N. v. *The United Kingdom*, [GC], presuda od 27. maja 2008. godine, predstvka br. 26565/05, ECHR 2008. par. 50.

52 X. v. Sweden, odluka o prihvatljivosti predstavke od 22. oktobra 2002. godine, predstavka br. 60959/00; *Salah Sheekh v. the Netherlands*, presuda od 11. januara 2007, predstavka br. 1948/04, (Sect. 3), par. 147.

53 “Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted“, op. cit., Article 6.

54 *Cruz Varas and Others v. Sweden*, presuda od 20. marta 1991, predstavka broj 15576/89, par. 83.

55 *Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*, presuda od 30. oktobra 1991, predstavka br. 13163/87; 13164/87; 13165/87; 13447/87; 13448/87, par. 111.

od zabranjenog postupanja, već i da je taj rizik veći od rizika drugih koji se nalaze u sličnim okolnostima.⁵⁷

Kada je reč o trenutku procene rizika, procena se mora vršiti u skladu sa činjenicama koje su bile poznate, ili trebalo biti poznate u vreme proterivanja.⁵⁸ Međutim, ukoliko u trenutku podnošenja predstavke nije još došlo do proterivanja, relevantno vreme za procenu rizika je trenutak u kojem Sud razmatra predstavku, dakle trenutna procena uslova je odlučujuća.⁵⁹ Tako na primer, u slučaju Tomić protiv Ujedinjenog Kraljevstva, lice srpske nacionalnosti, (čiji je zahtev za azil u Engleskoj definitivno odbijen 2003. godine) koje u vreme podnošenja predstavke još uvek nije bilo proterano, je tvrdilo da bi povratkom u Hrvatsku bilo u riziku od progona. Međutim, predstavka je odbijena budući da su neprijateljstva u Hrvatskoj prestala, a da prema mišljenju Suda sadašnja situacija u Hrvatskoj ne predstavlja rizik u smislu principa nevraćanja za podnosioca predstavke.⁶⁰ Kada lice u pitanju još uvek nije proterano u vreme razmatranja slučaja od strane Suda, ukoliko Sud smatra da bi podnositelj predstavke bio u riziku od progona u slučaju proterivanja, doneće odluku kojom će proglašiti da bi njegovim proterivanjem došlo do povrede člana 3. Konvencije (dakle neće doneti odluku da je reč o kršenju Konvencije).⁶¹

Zabrana mučenja iz člana 3. Konvencije je dakle apsolutne prirode, a Sud je zauzeo stav da je ova zaštita podjednako apsolutna i u slučajevima koji se tiču proterivanja. Tako na primer aktivnosti pojedinca u pitanju, koliko god one bile nepoželjne i opasne se ne mogu uzeti u obzir, odnosno država ne može pravdati proterivanje razlozima nacionalne sigurnosti kada je prisutan rizik od progona (kao što je to slučaj sa nizom ljudskih prava koja nisu apsolutne prirode, odnosno mogu se derogirati).⁶²

---

56 Nuala Mole, Catherine Meredith, *Asylum and the European Convention on Human Rights*, op. cit., p. 43.

57 Ibid.

58 *Cruz Varas and Others v. Sweden*, op. cit., par. 37.

59 *Chahal v. the United Kingdom*, presuda od 15. novembra 1996, predstavka br. 22414/93, Rep. 1996-V, fasc. 22, par. 86.

60 *Tomic v. United Kingdom*, odluka o prihvatljivosti predstavke od 14. oktobra 2003. godine, predstavka br. 17837/03.

61 *Chahal v. the United Kingdom*, presuda od 15. novembra 1996 godine, predstavka br. 22414/93, op. cit.

62 *Chahal v. the United Kingdom*, presuda od 15. novembra 1996 godine, predstavka br. 22414/93, op. cit., par. 80.

Posebno je zanimljiv slučaj Hirsi Jama i drugi protiv Italije, iz skorašnje prakse Suda, koji je izazvao dosta medijske pažnje, a tiče se ilegalnih migranata koji su presretnuti od strane italijanskih vlasti, koje su sprečile njihov dolazak na teritoriju Italije, tačnije na ostrvo Lampeduzu.⁶³ Naime, između Italije i Libije je zaključen niz sporazuma koji se tiču imigracione kontrole, u skladu sa kojim su italijanske vlasti presretale na moru brodove sa imigrantima, koji su zatim vraćani u Libiju. Tri italijanska broda granične policije i obalne straže su maja 2009. godine, presrela tri broda koja su prevozila oko 200 migranata (35 nautičkih milja od ostrva Lampedusa, dakle izvan teritorijalnog mora i spoljnog morskog pojasa), koji su zatim vraćeni vojnim brodovima na teritoriju Libije. U ovoj grupi su se nalazili i podnosioci predstavke (11 državljana Somalije i 13 državljana Eritreje), koji su tvrdili da nisu bili obavešteni o tome koja je njihova prava destinacija niti je pojedinačno sprovedena procedura njihove identifikacije, kao i da nisu imali mogućnost da podnesu zahtev za azil.⁶⁴ Sud je ispitao pitanje nadležnosti Italije, budući da je svaka država dužna u skladu sa članom 1. Konvencije da štiti prava i slobode u okviru svoje nadležnosti, i ukazao na svoj stav od ranije da je nadležnost u principu teritorijalna, ali u izuzetnim okolnostima može proizići iz efektivnog sprovođenja kontrole države nad nekim mestom, ili kada njeni agenti sprovode fizičku kontrolu i moć nad licima.⁶⁵ Takođe, ekstrateritorijalna nadležnost obuhvata i aktivnosti diplomatskih ili konzularnih predstavnika u inostranstvu kao i na brodu ili avionu koji je registrovan odnosno nosi zastavu te države.⁶⁶ Zatim je zauzeo stav da su lica u pitanju od trenutka kada su ukrcani na brodove italijanskih oružanih snaga radi povratka, do trenutka njihove predaje libijskim vlastima podnosioci predstavke bili pod stalnom i ekskluzivnom *de jure* i *de facto* kontrolom od strane italijanskih vlasti, i da su u skladu sa tim navodna kršenja u nadležnosti Italije.⁶⁷ Sud je zatim utvrdio da je do kršenja člana 3. Konvencije došlo na dva načina. Prvo, Sud je utvrdio da je do kršenja došlo usled činjenice da su podnosioci predstavke bili u riziku od nehumanog ili ponižavajućeg postupanja u samoj Libiji, i pri tom je ukazao na činjenicu da u periodu u pitanju, u Libiji nije

63 *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, [GC], presuda od 23. februara 2012. godine, predstavka br. 27765/09, ECHR 2012.

64 Ibid., par. 11, 87.

65 *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* [GC], presuda od 7. jula 2007. godine, predstavka br 55721/07, par. 131-140.

66 *Medvedyev and Others v. France* [GC], presuda od 29. marta 2010. godine, predstavka br. 3394/03, ECHR 2010, par. 65, 67.

67 *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, op. cit., par. 81-82.

važio nijedan zakon koji štiti izbeglice, pa se samim tim nije pravila ni razlika između ilegalnih migranata i izbeglica. Sud se pri tom oslonio i na različite izveštaje koji se tiču perioda u pitanju, kao npr. izveštaji delegacije Visokog komesarstva UN za izbeglice, *Human Rights Watch-a*, *Amnesty International-a*, a koji ukazuju na loše uslove u pritvoru, slučajevе mučenja i nedostatak medicinske nege.⁶⁸ Međutim, Sud je utvrdio kršenje člana 3. Konvencije i usled činjenice da su podnosioci predstavke bili izloženi riziku od ponižavajućeg i nehumanog postupanja zbog mogućeg arbitarnog povratka iz Libije u njihove zemlje porekla, tj. Eritreju i Somaliju. Sud je zauzeo stav da strana ugovornica koja sprovodi povratak, mora osigurati da zemlja posrednik nudi zadovoljavajuće garantije kojima se spričava da lice bude vraćeno u zemlju porekla bez procene rizika sa kojima je suočeno.⁶⁹ U istom slučaju je Sud utvrdio i kršenje zabrane kolektivnog proterivanja stranaca (član 4. Protokola br. 4. Konvencije), kao i prava na delotvoran pravni lek (član 13. Konvencije). Može se primetiti da je pomenuta presuda Suda zaista značajna za zaštitu ljudskih prava migranata, budući da se u ovom kontekstu dovode u pitanje strategije pojedinih zemalja u borbi protiv ilegalnih migracija.

2. Pravo na slobodu i bezbednost (član 5. Konvencije)

Osnovna svrha prava na slobodu i bezbednost jeste da se osigura da niko ne bude lišen slobode na proizvoljan način. Pritvor nekog lica može biti zakonit samo ukoliko je određen na osnovu nekog od razloga koji su navedeni u članu 5. stav 1. Konvencije, dok se u stavovima 2-5 člana 5. Konvencije predviđaju proceduralne garantije koje moraju biti poštovane.⁷⁰

---

68 Ibid., par. 125.

69 Ibid., par. 147.

70 1. Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne može biti lišen slobode osim u sledećim slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom: a) u slučaju zakonitog lišenja slobode na osnovu presude nadležnog suda; b) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog neizvršenja zakonite sudske odluke ili radi obezbeđenja ispunjenja neke obaveze propisane zakonom; c) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja lica pred nadležnu sudsку vlast zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivično delo, ili kada se to opravdano smatra potrebnim kako bi se predupredilo izvršenje krivičnog dela ili bekstvo po njegovom izvršenju. d) u slučaju lišenja slobode maloletnog lica na osnovu zakonite odluke u svrhu vaspitnog nadzora ili zakonitog lišenja slobode radi njegovog privođenja nadležnoj vlasti. e) u slučaju zakonitog lišenja slobode da bi se spričilo širenje zaraznih bolesti, kao i zakonitog lišenja slobode duševno poremećenih lica, alkoholičara ili uživalaca droga ili skitnika. f) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode

Sa pravom na slobodu i bezbednost je usko povezano i pravo na slobodu kretanja (član 2. Protokola br. 4.).⁷¹ Koje od ovog prava je primenljivo u konkretnom slučaju zavisi pre svega od činjenice da li je došlo do lišenja slobode, ili do ograničenja slobode kretanja, što predstavlja činjenicu koju procenjuje Sud u skladu sa okolnostima konkretnog slučaja. U ovom smislu je interesantan slučaj Amur protiv Francuske, koji se ticao tražilaca azila poreklom iz Somalije, koji su na aerodromu u Parizu bili задржани dvadeset dana u hotelu koji je adaptiran za задрžavanje tražilaca azila, a koji se nalazi u međunarodnoj tranzitnoj zoni.⁷² Sud je dakle ispitivao da li je došlo do lišenja slobode ili do ograničenja slobode

---

lica da bi se sprečio njegov neovlašćeni ulazak u zemlju, ili lica protiv koga se preduzimaju mere u cilju deportacije ili ekstradicije. opravdano smatra potrebnim kako bi se predupredilo izvršenje krivičnog dela ili bekstvo po njegovom izvršenju. d) u slučaju lišenja slobode maloletnog lica na osnovu zakonite odluke u svrhu vaspitnog nadzora ili zakonitog lišenja slobode radi njegovog privođenja nadležnoj vlasti. e) u slučaju zakonitog lišenja slobode da bi se sprečilo širenje zaraznih bolesti, kao i zakonitog lišenja slobode duševno poremećenih lica, alkoholičara ili uživalaca droga ili skitnice. f) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode lica da bi se sprečio njegov neovlašćeni ulazak u zemlju, ili lica protiv koga se preduzimaju mere u cilju deportacije ili ekstradicije.

2. Svako ko je uhapšen mora biti obavešten bez odlaganja i na jeziku koji razume o razlozima za njegovo hapšenje i o svakoj optuzbi protiv njega.

3. Svako ko je uhapšen ili lišen slobode shodno odredbama iz stava 1. c) ovog člana mora bez odlaganja biti izведен pred sudiju ili drugo službeno lice zakonom određeno da obavlja sudske funkcije i mora imati pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude pušten na slobodu do suđenja. Puštanje na slobodu može se usloviti jemstvima da će se lice pojavit na suđenju.

4. Svako ko je lišen slobode ima pravo da pokrene postupak u kome će sud hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje slobode nezakonito.

5. Svako ko je bio uhapšen ili lišen slobode u suprotnosti s odredbama ovog člana ima utuživo pravo na naknadu. “European Convention on Human Rights as amended by Protocols Nos. 11 and 14, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13.“, European Court of Human Rights -Council of Europe, op. cit., Article 5.

71 1. Svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države ima, na toj teritoriji, pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta.

2. Svako je sloboden da napusti bilo koju zemlju, uključujući i sopstvenu.

3. Nikakva ograničenja ne mogu se postaviti u odnosu na vršenje ovih prava sem onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi očuvanja javnog poretku, za sprečavanje kriminala, za zaštitu zdravlja ili moralu ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

4. Prava iz stava 1 mogu se, takođe, u izvesnim oblastima podvrgnuti ograničenjima koja su uvedena u skladu sa zakonom i opravdana javnim interesom u demokratskom društvu. Ibid., Article 2. of Protocol 4.

72 *Amuur v. France*, presuda od 25. juna 1996. godine, predstavka br. 19776/92.

kretanja, i ispitao vrstu, trajanje, efekte, odnosno prirodu mere u pitanju, i pri tom utvrdio da je ipak primenljiv član 5. Konvencije, odnosno da je došlo do njegove povrede.

U prvoj rečenici člana 5. Konvencije se predviđa da lišenje slobode mora biti zakonito, dakle u skladu sa domaćim i međunarodnim pravom, tj. ne može biti proizvoljno. „Međutim, ove reči ne upućuju samo jednostavno na domaće pravo“, već se „takođe odnose na kvalitet prava, zahtevajući da bude u saglasnosti sa načelom zakonitosti“.⁷³ Kvalitet prava u ovom kontekstu, znači da zakon koji ovlašćuje lišenje slobode, mora biti u dovoljnoj meri precizan i dostupan kako bi se izbegao rizik od proizvoljnosti. Kako je Sud ukazao u slučaju Amur protiv Francuske, ovo je posebno značajno kada je reč o ranjivim licima kao što su tražiocи azila, i imajući u vidu potrebu za usklađivanjem zahteva za zaštitom ljudskih prava sa jedne strane, i zahteva koje nalažu imigracione politike država sa druge strane.⁷⁴

U kontekstu prava ilegalnih migranata i tražilaca azila relevantan je pre svega stav 1. tačka b) člana 5. Konvencije, po kojem je dakle lišenje slobode moguće: „u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog neizvršenja zakonite sudske odluke ili radi obezbeđenja ispunjenja neke obaveze propisane zakonom“. Imigranti se retko zadržavaju u pritvoru zbog neizvršenja zakonite sudske odluke. Drugi deo odredbe je relevantan, i tiče se samo slučajeva gde pravo nameće obavezu dokazivanja identiteta, i dozvoljava lišenje slobode kako bi se lice primoralo da ispuni ovu specifičnu i konkretnu obavezu.⁷⁵ Kada je reč o stavu 1. tačka c) člana 5. Konvencije dakle „slučaj zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja lica pred nadležnu sudsку vlast zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivično delo, ili kada se to opravdano smatra potrebnim kako bi se predupredilo izvršenje krivičnog dela ili bekstvo po njegovom izvršenju“, ova odredba se primenjuje samo u vezi sa krivičnim delima povezanim sa prelaskom granice.⁷⁶ I najzad, stav 1. tačka f) člana 5. Konvencije predviđa situaciju koja je usko povezana sa ilegalnim migrantima i tražiocima azila: “u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode lica da bi se sprečio njegov neovlašćeni ulazak u

---

73 Ibid., par. 50.

74 Ibid.

75 Nuala Mole, Catharina Harby, “Immigration, Asylum and Detention”, THE AIRE CENTRE Advice on Individual Rights in Europe, p. 7. Internet: www.refworld.org/pdfid/4158297d4.pdf, 30. 04. 2013.

76 Ibid.

zemlju, ili lica protiv koga se preduzimaju mere u cilju deportacije ili ekstradicije“, tj. primenjuje se na dve situacije.

Kao što je ranije navedeno, član 5. stav 2. Konvencije, sadrži izvesne proceduralne garantije koje se moraju obezbediti licima koja se nalaze u pritvoru: „Svako ko je uhapšen mora biti obavešten bez odlaganja i na jeziku koji razume o razlozima za njegovo hapšenje i o svakoj optužbi protiv njega“. Sud je tumačio ovu odredbu u smislu da svako uhapšeno lice mora biti obavešteno na jednostavnom jeziku koji može razumeti, o suštinskim pravnim i činjeničnim osnovima njegovog hapšenja, kako bi mogao da pred sudom ispita zakonitost njegovog hapšenja, ukoliko je to neophodno.⁷⁷

Od značaja može biti i član 5. stav 3. Konvencije: „Svako ko je lišen slobode ima pravo da pokrene postupak u kome će sud hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje slobode nezakonito“. Slučaj Garabajev protiv Rusije na primer, se ticao podnosioca predstavke koji je lišen slobode dok je čekao na ekstradiciju, međutim njegovo lišenje slobode nikada nije bilo razmatrano od strane suda, uprkos njegovim žalbama. Do razmatranja je došlo tek nakon ekstradicije, i Sud je smatrao da se ono ne može smatrati efikasnim, tj. smatrao je da je došlo do kršenja člana 5. stav 4. Konvencije.⁷⁸

3. Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života (član 8. Konvencije)

U skladu sa članom 8. stav 1. Konvencije: „Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske“, a u stavu 2. se predviđa da se „javne vlasti neće mešati u vršenje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili moralu, ili radi zaštite prava i sloboda drugih“.

Sud je prvi put okvalifikovao deportaciju stranca kao povredu prava na porodičan život 1991. godine.⁷⁹ Ovo pravo je relevantno pre svega u svetu

77 *Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom*, presuda od 30. avgusta 1990. godine, predstavka br. 12244/86, 12245/86 i 12385/86, par. 40.

78 *Garabayev v. Russia*, presuda od 7 juna 2007. godine, predstavka br. 38411/02 (Sect. 1) (Eng).

79 Daniel Thym, “Respect for Private and Family life under Article 8 ECHR in Immigration cases: A Human Right to regularize illegal stay?”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 57., 2008, p. 87; Reč je o slučaju: *Moustaquim v. Belgium*, presuda od 18 februara 1991. godine, predstavka br. 12313/86.

činjenice da mnogi tražioci azila, odnosno ilegalni migranti u zemlji u kojoj su tražili zaštitu, odnosno u koju su emigrirali mogu imati formirane jake lične i porodične veze. Dakle kada pojedinac ima jake porodične veze ili ustanovljenu porodicu u jednoj zemlji, njegovo proterivanje bi moglo predstavljati kršenje člana 8. Konvencije. Postojanje porodičnog života predstavlja činjenično pitanje koje zavisi od stvarnog postojanja bliskih porodičnih veza u praksi.⁸⁰

U slučaju Boultif protiv Švajcarske, na primer, podnosič predstavke, alžirski državljanin je u Švajcarsku ušao sa turističkom vizom i potom se oženio švajcarskom državljanicom. Smatrao je da mu je povređeno pravo na porodičan život, budući da mu nije obnovljena dozvola za boravak. Sud je ponovio pri tom svoj stav od ranije da „Konvencija ne garantuje pravo strancima da ulaze ili borave na teritoriji pojedine zemlje. Međutim, proterivanje lica iz zemlje u kojoj žive bliski članovi njegove porodice, može predstavljati kršenje prava na porodičan život iz člana 8. Konvencije.“⁸¹ Sud je utvrdio kršenje člana 8. stav 1. Konvencije, i pri tom ukazao da u ovom slučaju nije bila reč o mešanju države koje je u skladu sa zahtevima iz člana 8. stav 2. Konvencije.

Za razliku od porodičnog života, privatni život rukovode odnosi između lica koji nisu članovi porodice. Privatan život predstavlja širok termin i obuhvata različit krug elementa iz lične sfere.⁸² U slučaju Slivenko protiv Litvanije podnosioci predstavke, ruski državljenici, su protestovali zbog njihovog proterivanja iz Litvanije nakon što su njihovi zahtevi za daljim boravkom na osnovu Rusko-litvanskog sporazuma iz 1994. godine o povlačenju trupa odbijeni. Sud je u ovom slučaju smatrao da je došlo do povrede prava na privatni život, budući da su proterani iz zemlje u kojoj su razvili jaku mrežu ličnih, društvenih i ekonomskih veza koje čine privatni život svakog ljudskog bića.⁸³ U ovom slučaju se čini da je prihvaćen širi domaćaj „privatnog života“. Treba, međutim, pretpostaviti da je reč o sasvim specifičnom slučaju.⁸⁴

80 *K. and T. v. Finland* [GC], presuda od 12. jula 2001. godine, predstavka br. 25702/94, ECHR 2001-VII, par. 150.

81 *Boultif v. Switzerland*, presuda od 2. avgusta 2001. godine, predstavka br. 54273/00 (Sect. 2), ECHR 2001-IX, par. 40.

82 Nuala Mole, Catherine Meredith, *Asylum and the European Convention on Human Rights*, op. cit., p. 182.

83 *Slivenko v. Latvia* [GC], presuda od 9. oktobra 2003, predstavka br. 48321/99, ECHR 2003-X – (9.10.03) par. 96.

84 Šire o tome: Daniel Thym, “Respect for Private and Family life under Article 8 ECHR in Immigration cases: A Human Right to regularize illegal stay?”, op. cit.

Prema mišljenju Suda pravo na privatni život predstavlja i koncept koji obuhvata pravo na fizički i moralni integritet osobe. U tom smislu zanimljiv je ranije naveden slučaj N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, u kojem je Sud smatrao da, iako prihvata činjenicu da bi povratak državljanke Ugande koja je obolela od AIDS-a nazad u Ugandu uticao na njen očekivani životni vek, nije došlo do povrede člana 3. Konvencije. Sud je odbio da razmatra predstavku u pogledu člana 8. Konvencije, budući da ju je ispitao u vezi sa članom 3. Konvencije, međutim pojedine sudije su u izdvojenom mišljenju smatrale da, iako nije bila reč o „posebnim okolnostima“ koje se zahtevaju u sklopu člana 3. Konvencije, ipak je u ovom slučaju bilo neophodno posebno ispitivanje u kontekstu člana 8. Konvencije koji garantuje pravo na fizički i moralni integritet.⁸⁵ Međutim, u slučaju Bensaida koji se ticao mentalno obolelog lica, čije bi se stanje prema izveštaju doktora značajno pogoršalo povratkom u Alžir, Sud se ipak upustio u razmatranje povrede člana 8. Konvencije, ali je smatrao da integritet podnosioca predstavke nije suštinski ugrožen u dovoljnoj meri, odnosno rizik od pogoršanja zdravlja ne sme biti hipotetički.⁸⁶

4. Pravo na delotvoran pravni lek (član 13. Konvencije)

U skladu sa članom 13. Konvencije: „Svako kome su povređena prava i slobode predviđeni u ovoj Konvenciji ima pravo na delotvoran pravni lek pred nacionalnim vlastima, bez obzira na to da li su povredu izvršila lica koja su postupala u službenom svojstvu.“ Član 13. Konvencije je dakle relevantan u postupcima koji se tiču imigracije, budući da član 6. Konvencije nije primenljiv u pomenutim slučajevima. Zaštita iz člana 13. Konvencije je posebno važna, obzirom da države često pokušavaju da zaobiđu ispitivanje suštine zahteva za azil putem različitih prefijenjenih proceduralnih metoda.⁸⁷

Delotvoran pravni lek iz člana 13. Konvencije se ne mora sastojati od suda u formalnom smislu reči, međutim „nacionalne vlasti“, čak i ako nije reč o суду, moraju imati karakter koji podseća na суд u smislu nadležnosti i nezavisnosti. Konvencija pruža pravo na delotvoran pravni lek ne samo kada je neko od drugih

85 N. v. *The United Kingdom*, op. cit., Joint dissenting opinion of judges Tulkens, Bonello And Spielmann, par. 26.

86 *Bensaïd v. the United Kingdom*, presuda od 6 februara 2001. godine, predstavka br. 44599/98, par. 48.

87 Thomas Spijkerboer, “Subsidiarity and ‘Arguability’: the European Court of Human Rights’ Case Law on Judicial Review in Asylum Cases”, *International Journal of Refugee Law*, Volume 21, Issue 1, 2009, p. 49.

prava iz Konvencije povređeno, ali tada zahtev za delotvornim pravnim lekom mora imati poseban kvalitet (*arguable claim*), što predstavlja pitanje koje zavisi od procene Suda.⁸⁸

Sud je na primer u slučaju Čonka protiv Belgije utvrđio kršenje člana 13. Konvencije zajedno sa članom 4. Protokola br. 4. Konvencije zato što stranci nemaju nikakvu garanciju da će nadležni Državni savet uopšte doneti odluku, ili čak razmotriti slučaj pre proterivanja ili da će vlasti odobriti minimalni razuman period za podnošenje molbe.⁸⁹ U ranije navedenom slučaju Hirsi Jama i drugi protiv Italije, Sud je takođe utvrđio postojanje povrede prava na delotvoran pravni lek, zajedno sa članom 3. Konvencije kao i članom 4. Protokola br. 4. Konvencije. Sud je smatrao da podnosioci predstavke nisu imali nikakvu mogućnost da podnesu žalbu pred nadležnim vlastima, kao ni procenu njihovih zahteva pred vlastima pre nego što je mera njihovog prebacivanja ka Libiji preduzeta.⁹⁰

5. Zabранa kolektivnog proterivanja stranaca (član 4. Protokola br. 4. Konvencije)

U Protokolu br. 4. uz Konvenciju se u članu 4. zabranjuje kolektivno proterivanje stranaca, s tim da nije reč o zaštiti koja je limitirana na strance koji zakonito borave na teritoriji jedne države (kao što je to slučaj sa članom 1. Protokola br. 7. Konvencije).

U slučaju Hirsi Jama i drugi protiv Italije, Sud je naveo svoj raniji stav da se pod kolektivnim proterivanjem stranaca podrazumeva: „bilo koja mera nadležnih vlasti kojom se stranci kao grupa primoravaju da napuste zemlju, osim u slučaju kada je takva mera preduzeta nakon, i na osnovu razumne i objektivne procene individualne situacije svakog pojedinog stranca u okviru grupe.“⁹¹ Nakon što je utvrđio da u ovom slučaju nema prepreka ekstrateritorijalnoj primeni člana 4. Protokola br. 4. Konvencije (budući da se pojam proterivanja uglavnom povezuje sa teritorijom države, odnosno uglavnom se sprovodi sa teritorije države), Sud je utvrđio kršenje zabrane kolektivnog proterivanja stranaca, obzirom da je prebacivanje podnositelja predstavke preduzeto bez ikakve vrste procene pojedinačne situacije svakog od podnositelja predstavke. Takođe nije osporena

88 Ibid., p. 50.

89 *Čonka v. Belgium*, presuda od 5 februara 2002. godine, predstavka br 51564/99 (Sect. 3), ECHR 2002-I, par. 84.

90 *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, op. cit., par. 207.

91 *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, op. cit., par. 166.

činjenica da podnosioci predstavke nisu podvrgnuti proceduri pojedinačne identifikacije od strane italijanskih vlasti.⁹²

6. Privremene mere (član 39. Poslovnika Suda)

Privremene mere predstavljaju možda najznačajnije sredstvo Suda u zaštiti lica koja se nalaze u riziku od proterivanja, predviđeno članom 39, stav 1. Poslovnika Suda: “Sudsko veće ili predsednik sudskog veća može na zahtev stranke u postupku, druge zainteresovane osobe ili na sopstvenu inicijativu naložiti strankama privremenu meru za koju smatra da treba biti usvojena u interesu stranaka ili pravilnog vođenja postupka“.⁹³ Sud određuje privremene mere u samo nekoliko specifičnih situacija, ali najčešće u slučajevima koji se tiču proterivanja i ekstradicije (osim toga u slučaju izvršenja smrтne kazne, zaštite zdravlja u kontekstu pritvora i možda eventualno radi zaštite dokaza, ali znatno ređe).⁹⁴

Dakle privremene mere se uglavnom zahtevaju kako bi se sprečilo predstojeće proterivanje ili ekstradicija, u slučajevima u kojima postoji opasnost od mučenja, nehumanog ili degradirajućeg postupanja ili čak od gubitka života, što naravno zavisi od procene Suda. Iz prakse Suda se može zaključiti da se privremene mere određuju kad su ispunjena sledeća tri uslova: mora biti reč o predstojećoj i izuzetnoj okolnosti i da ne postoji više nijedan dostupan domaći pravni lek koji se može u tom smislu primeniti, zatim mora postojati visok stepen verovatnoće da će proterivanjem biti prekršena odredba Konvencije (tj. član 3. i član 2. Konvencije) i najzad, mora postojati ozbiljan rizik od nepovratne štete.⁹⁵ Ukoliko Sud odobri zahtev za privremenom merom, podnositelj predstavke ili njegov predstavnik će o tome odmah obavestiti nadležne domaće vlasti (u čijoj je nadležnosti pritvor, proterivanje ili ekstradicija podnosioca zahteva) kako bi se sprečilo proterivanje ili ekstradicija, pre nego što bude moguće da se to učini zvaničnim putem (npr. preko predstavnika odgovorne države).⁹⁶ Kada je reč o njihovoј prirodi, dugo se smatralo da je njihov karakter neobavezan, tj. tačnije do 2003. godine, kada je Sud

---

92 Ibid., par. 185.

93 “Rules of Court“, *European Court of Human Rights*, 1 September 2012, Strasbourg, Article 39.

94 Yves Haeck, Clara Burbano Herrera, “Interim measures in the case law of the European Court of Human Rights“, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 21/4, 2003, p. 631.

95 Nuala Mole, Catherine Meredith, *Asylum and the European Convention on Human Rights*, op. cit., p. 218.

96 Yves Haeck, Clara Burbano Herrera, “Interim measures in the case law of the European Court of Human Rights“, op. cit., p. 654.

u praksi zauzeo stav da su ipak obavezujuće za države ugovornice.⁹⁷ Tako je prvo u slučaju Čonka protiv Belgije na primer, Sud odredio privremenu meru, međutim belgijske vlasti su odlučile da ne poštuju odluku Suda, tako da su lica u pitanju proterana.⁹⁸ U odluci o prihvatljivosti predstavke, Sud je okarakterisao akciju Belgije kao teško kompatibilnu sa voljom za saradnju na lojalan način sa Evropskim sudom za ljudska prava.⁹⁹ Nešto kasnije je Sud definitivno zauzeo stav da su privremene mere pravno obavezujuće.¹⁰⁰

U poslednje vreme je došlo do alarmantnog porasta broja zahteva za privremenim merama u kontekstu imigracionih pitanja i pitanja azila. Ukazano je da je došlo do porasta od čak preko 4000% u periodu između 2006. i 2008. godine, a mnogi zahtevi su nekompletni i bez adekvatne dokumentacije, tako da Sud ne može da obavi ispravnu procenu, a takođe postoji strah da prijave lica koja su u stvarnoj opasnosti neće biti razmatrane na ispravan način.¹⁰¹ Države su pozvane da sa jedne strane ne proteruju lica, ukoliko nakon razmatranja svih informacija postoji rizik od ozbiljne i nepovratne štete, a sa druge strane je ukazano i da Sud ne predstavlja žalbeno veće za imigraciona pitanja i pitanja azila u Evropi.¹⁰²

ZAVRŠNE NAPOMENE

Ilegalni migranti i tražioci azila predstavljaju ranljive grupe lica, koje često preduzimaju ogromne rizike kako bi dospeli u države Evrope. Međutim države, i to pre svega članice Evropske unije im pristupaju primarno kao problemu. Može se primetiti da se Sud u slučajevima koji se tiču ilegalnih migranata i tražilaca azila nalazio u neku ruku nezahvalnoj poziciji, obzirom na protivrečnosti koje mogu proizići iz zaštite ljudskih prava i legitimnog cilja država ugovornica da kontrolišu ulazak, boravak i proterivanje stranaca. Sud je u pogledu zaštite prava tražilaca azila i ilegalnih migranata razvio značajnu praksu, i treba imati na umu da Sud

97 Ibid., p. 656.

98 Ibid., p. 660.

99 Ibid.

100 *Mamatkulov and Abdurasulovic v. Turkey*, presuda od 3 februara 2003. godine, predstavka br. 46827/99, 46951/99, par. 110.

101 Statement Issued by the President of the European Court of Human Rights concerning Requests for Interim Measures (Rule 39 of the Rules of Court), *European Court of Human Rights*, Internet: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/B76DC4F5-5A09-472B-802C-07B4150BF36D/0/20110211_ART_39_Statement_EN.pdf, 20. 04. 2013.

102 Ibid.

pridaje veliku važnost okolnostima konkretnog slučaja, koristeći se pri tom neodređenim pojmovima. (npr. da je reč o „stvarnom“ riziku u vezi člana 3. Konvencije ili u vezi kvaliteta zahteva iz člana 13. Konvencije). Ponekad je teško inkorporisati praksu Suda u domaće pravne sisteme, budući da su zakoni koji se tiču imigracije i azila često vrlo složeni. Međutim, Sud u izvesnoj meri ostavlja državama diskreciono pravo, u smislu da države mogu tumačiti Konvenciju na različit način. U principu, Sud će utvrditi kršenje Konvencije u slučajevima kada domaći pravni poredak izazove rezultat koji se ne može tolerisati.¹⁰³ U svetu preopterećenosti Suda predstavkama, Sud će takođe lakše utvrditi kršenje Konvencije u slučajevima kada postoji veći broj predstavki iz pojedine zemlje povodom istog pitanja.

Poštovanje ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata u skladu sa Konvencijom i praksom Suda je od velikog značaja i za Republiku Srbiju. Poznato da je broj tražilaca azila u Srbiji tokom poslednjih godina porastao (sa 52 zahteva u 2008. godini, na 3100 zahteva u 2012. godini), takođe je prisutan i značajan broj ilegalnih migranata, doduše po prirodi stvari je teško imati tačne podatke u pogledu broja ilegalnih migranata.¹⁰⁴ U pojedinim istraživanjima se ukazuje da se u Republici Srbiji ne pruža adekvatna briga tražiocima azila.¹⁰⁵ Sud još uvek nije doneo presudu protiv Republike Srbije koje se tiče kršenja prava tražilaca azila ili ilegalnih migranata. Ipak, broj podnetih predstavki protiv Republike Srbije je od 2011. godine značajno porastao, pa ostaje da se vidi u narednom periodu da li će se u nekim od donetih presuda utvrditi kršenje ljudskih prava ovih kategorija lica (trenutno je pred Sudom oko 10.000 slučajeva protiv Srbije o kojima još uvek nije odlučeno).¹⁰⁶ Treba imati u vidu i da je dobar dosije pred Sudom takođe od značaja za prijem u članstvo u EU. Tako je na primer Turska uporno odbijala da plati

103 Daniel Thym, “Respect for Private and Family life under Article 8 ECHR in Immigration cases: A Human Right to regularize illegal stay?”, op. cit., p. 106.

104 Frančeska Rolandi e Adel Alkaler (Francesca Rolandi e Adél Alaker), „Zahtev za azil: u Srbiji sanjući Evropu“, *Centar za pomoć i zaštitu tražilaca azila*, Internet: <http://www.apc-cza.org/sr-YU/liste-sigurnih-drzava/2-uncategorised/102-zahtev-za-azil-u-srbiji-sanjajuci-evropu.html>, 23.05.2013.

105 Miroslava Jelačić, Jovana Zorić, Rastko Brajković, „Maloletni tražioci azila u Srbiji: na ivici dostojanstva“, Internet: http://www.azil.rs/doc/2011_maj_Grupa_484_Maloletni_trazioci_azila_srpski_2.pdf, 23.05.2013; Izveštaj: Položaj tražioca azila u Srbiji (jul -oktobar 2012), Beogradski centar za ljudska prava, Internet: http://www.azil.rs/doc/Izvestaj_3_azil_FINAL_rev.pdf, 23.05.2013.

106 „Serbia – press country profile“, European Court of Human Rights, Internet: http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Serbia_ENG.pdf, 23.05.2013.

dosuđen iznos na ime pravičnog zadovoljenja u slučaju *Loizidou* protiv Turske.¹⁰⁷ Nakon što je kao uslov u Sporazumu o pridruživanju Turske Evropskoj uniji uključena obaveza poštovanja presuda Suda, dosuđeni iznos je konačno bio isplaćen.¹⁰⁸ Osim toga, presude Suda koje se tiču teških kršenja ljudskih prava ilegalnih migranata i tražilaca azila, kao na primer u slučaju *Hirsija Jama* i drugi protiv Italije, predstavljaju značajan objekt pažnje međunarodne javnosti. O značaju prakse Suda takođe govori i presuda u slučaju M. S. S. protiv Belgije, koja je imala zapažen uticaj na shvatanje zajedničkog sistema azila u EU.¹⁰⁹ Pomenuta presuda ima i praktične implikacije na regulisanje migracionih tokova u Evropi, tj. budući da se transfer ne može preduzimati dok Grčka ne poboljša uslove prijema tražilaca azila, odnosno dok se ne bude smatrala sigurnom zemljom od strane Evropskog suda za ljudska prava. Ovo pitanje je od značaja i za Republiku Srbiju, budući da se u skladu sa Odlukom o utvrđivanju liste sigurnih država porekla i sigurnih trećih država, Grčka nalazi na listi sigurnih trećih država.¹¹⁰

LITERATURA

1. “Charter of Fundamental Rights of the European Union“, *Official Journal of the European Union*, C 83/391, 30.3.2010.
2. “Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings“, Council of Europe, CETS No.: 197, Warsaw, 16.V.2005.
3. “Council Regulation (EC) No 343/2003 of 18 February 2003 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national“, *Official Journal of the European Union*, L 50/1, 25.2.2003.
4. “European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment“ Council of Europe, ETS No. 126, Strasbourg, 26.XI.1987.

107 *Loizidou v. Turkey*, *Loizidou v. Turkey*, presuda od 23. marta 1995, Series A, No 310, predstavka br. 15318/89.

108 *Interim Resolution Res DH(2001)80*, Committee of Ministers, 26 June 2001,; Resolution ResDH(2003)190, Committee of Ministers, 2 December 2003..

109 Šire o tome: Dr Paul Gragl, “The Shortcomings of Dublin II: Strasbourg’s M.S.S.Judgment and its Implications for the European Union’s Legal Order“, Internet: www.academia.edu, 02.05. 2013.

110 „Odluka o utvrđivanju liste sigurnih država porekla i sigurnih trećih država“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 67/2009.

A. ĐUKANOVIĆ, Zaštita ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata – praksa Evropskog suda za ljudska prava, MP 4, 2013, (str. 479–508)

5. “European Convention on Human Rights as amended by Protocols Nos. 11 and 14, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13.“, European Court of Human Rights -Council of Europe, Internet:http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/Convention_ENG.pdf, 18.04.2013.
6. “UNHCR comments on the European Commission’s Proposal for a recast of the Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third country national or a stateless person (“Dublin II”) (COM(2008) 820, 3 December 2008) and the European Commission’s Proposal for a recast of the Regulation of the European Parliament and of the Council concerning the establishment of ‘Eurodac’ for the comparison of fingerprints for the effective application of [the Dublin II Regulation] (COM(2008) 825, 3 December 2008)“, UN High Commissioner for Refugees, 18 March 2009, p. 2., Internet: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/49c0ca922.html>, 03. 04 2013.
7. “The Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts“, Amsterdam, 2 October 1997, *Official Journal of the European Communities*, C 340/1, 10. 11. 1997.
8. “Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment“, United Nations, Treaty Series, vol. 1465, 10 December 1984.
9. “Report on the Application of the Dublin II Regulation in Europe“, European Council on Refugees and Exiles (ECRE), AD3/3/2006/EXT/MH, March 2006, p. 162.
10. “Serbia – press country profile“, European Court of Human Rights, Internet: http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Serbia_ENG.pdf, 23.05.2013
11. „Odluka o utvrđivanju liste sigurnih država porekla i sigurnih trećih država“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 67/2009.
12. Bryan Ian, Langford Peter, “Impediments to the Expulsion of Non-Nationals: Substance and Coherence in Procedural Protection under the European Convention on Human Rights“, *Nordic Journal of International Law*, Vol. 79, Issue 4 (2010).
13. Clayton Gina, “Asylum Seekers in Europe: M.S.S. v Belgium and Greece“, *Human Rights Law Review*, Vol 11, br. 4. 2011.

A. ĐUKANOVIĆ, Zaštita ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata – praksa Evropskog suda za ljudska prava, MP 4, 2013, (str. 479–508)

14. Lavrysen Gina “European Asylum Law and the ECHR: An Uneasy Coexistence“, *Goettingen Journal of International Law*, Vol. 4, Issue 1 (2012).
15. Lehmann M. Julian, “Rights at the Frontier: Border Control and Human Rights Protection of Irregular International Migrants“, *Goettingen Journal of International Law*, Vol. 3, Issue 2 (2011).
16. Mole Nuala, Harby Catharina, “Immigration, Asylum and Detention“, *The Aire Centre Advice on Individual Rights in Europe*, Internet: www.refworld.org/pdfid/4158297d4.pdf, 30. 04. 2013.
17. Mole Nuala, Meredith Catherine, *Asylum and the European Convention on Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2010.
18. Spijkerboer Thomas , “Subsidiarity and ‘Arguability’: the European Court of Human Rights’ Case Law on Judicial Review in Asylum Cases“, *International Journal of Refugee Law*, Volume 21, Issue 1, 2009.
19. Thym Daniel, “Respect for Private and Family life under Article 8 ECHR in Immigration cases: A Human Right to regularize illegal stay?”, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 57., 2008, p. 87.
20. Haeck Yves, Burbano Herrera Clara, “Interim measures in the case law of the European Court of Human Rights“, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 21/4, 2003.
21. Jelačić Miroslava, Zorić Jovana, Brajković Rastko, „Maloletni tražioci azila u Srbiji: na ivici dostojanstva“, Internet: http://www.azil.rs/doc/2011_maj_Grupa_484_Maloletni_trazioci_azila_srpski_2.pdf, 23.05.2013.
22. Rolandi e Adel Alkaler Frančeska (Francesca Rolandi e Adél Alaker), „Zahtev za azil: u Srbiji sanjajući Evropu“, *Centar za pomoć i zaštitu tražilaca azila*, Internet: <http://www.apc-cza.org/sr-YU/liste-sigurnih-drzava/2-uncategorised/102-zahtev-za-azil-u-srbiji-sanjajuci-evropu.html>

REGISTAR SLUČAJEVA

1. *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* [GC], presuda od 7. jula 2007. godine, predstavka br. 55721/07.
2. *Amuur v. France* , presuda od 25. juna 1996. godine, predstavka br. 19776/92.
3. *Bensaid v. the United Kingdom*, presuda od 6 februara 2001. godine, predstavka br. 44599/98.
4. *Boultif v. Switzerland*, presuda od 2 avgusta 2001. godine, predstavka br. 54273/00 (Sect. 2), ECHR 2001-IX.

A. ĐUKANOVIĆ, Zaštita ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata – praksa Evropskog suda za ljudska prava, MP 4, 2013, (str. 479–508)

5. *Chahal v. the United Kingdom*, presuda od 15. novembra 1996, predstavka br. 22414/93, Rep. 1996-V, fasc. 22.
6. *Cruz Varas and Others v. Sweden*, presuda od 20. marta 1991, predstavka br. 15576/89
7. *Čonka v. Belgium*, presuda od 5 februara 2002. godine, predstavka br. 51564/99 (Sect. 3), ECHR 2002-I.
8. *D. v. the United Kingdom*, presuda od 2. maja 1997. godine, predtsvka br. 30240/96.
9. *Dougoz v. Greece*, presuda od 6. marta 2001. godine, predstavka br. 40907/98 (Sect. 3), ECHR 2001.
10. *Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom*, presuda od 30. avgusta 1990. godine, predstavka br. 12244/86, 12245/86 i 12385/86.
11. *Garabayev v. Russia*, presuda od 7 juna 2007. godine, predstavka br. 38411/02 (Sect. 1) (Eng).
12. *H.L.R. v. France*, presuda od 29. aprila 1997, predstavka br. 24573/94., 1997-III, fasc. 36.
13. *Hirsia Jamaa and Others v. Italy*, [GC], presuda od 23. februara 2012. godine, predstavka br. 27765/09, ECHR 2012.
14. *K. and T. v. Finland* [GC], presuda od 12 jula 2001. godine, predstavka br. 25702/94, ECHR 2001-VII.
15. *Kudla v. Poland*, (GC), presuda od 26. oktobra 2000. godine, predstavka br. 30210/96.
16. *M.S.S. v. Belgium and Greece* [GC], presuda od 21. januara 2011, godine, predstavka br. 30696/09.
17. *Maaouia v. France* [GC], presuda od 5. oktobra 2005. godine, predstavka br. 39652/98, ECHR 2000-X.
18. *Mamatkulov and Abdurasulovic v. Turkey*, presuda od 3 februara 2003. godine, predstavka br. 46827/99, 46951/99.
19. *McGlinchey and Others v. the United Kingdom*, presuda od 29. aprila 2003. godine, predstavka br. 50390/99 (Sect. 2), ECHR 2003-V.
20. *Medvedyev and Others v. France* [GC], presuda od 29. marta 2010. godine, predstavka br. 3394/03, ECHR 2010.
21. *Moustaquim v. Belgium*, presuda od 18 februara 1991. godine, predtavka br. 12313/86.
22. *N. v. The United Kingdom*, [GC], presuda od 27. maja 2008. godine, predtsvka br. 26565/05, ECHR 2008.

23. *O'Donoghue and Others v. the United Kingdom*, presuda od 14. decembra 2010. godine, predstavka br. 34848/07 (Sect. 4), ECHR 2010.
24. *Peers v. Greece*, presuda od 19. aprila 2001. godine, predstavka br. 28524/95 (Sect. 2), ECHR 2001-III.
25. *Siliadin v. France*, presuda od 21. jula 2005. godine, predstavka br. 73316/01 (Sect. 2), ECHR 2005-VII.
26. *Slivenko v. Latvia [GC]*, presuda od 9. oktobra 2003, predstavka br. 48321/99, ECHR 2003-X.
27. *Soering v. the United Kingdom*, presuda od 7. jula 1989. godine, predstavka br. 14038/88.
28. *Tomic v. United Kingdom*, odluka o prihvatljivosti predstavke od 14. oktobra 2003. godine, predstavka br. 17837/03.
29. *Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*, presuda od 30. oktobra 1991, predstavka br. 13163/87; 13164/87; 13165/87; 13447/87; 13448/87.
30. X. v. Sweden, odluka o prihvatljivosti predstavke od 22. oktobra 2002. godine, predstavka br. 60959/00.
31. *Salah Sheekh v. the Netherlands*, presuda od 11. januara 2007, predstavka br. 1948/04, (Sect. 3).

Andela ĐUKANOVIĆ

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS OF ASYLUM SEEKERS AND ILLEGAL MIGRANTS – PRACTICE OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

ABSTRACT

The European Court of Human Rights plays an important role in protecting the rights of asylum seekers and illegal migrants through a set of different human rights. Requests for interim measures under Rule 39 of the Rules of Court have also great importance. In cases involving illegal migrants and asylum-seekers, the Court was often in a difficult position, given the contradictions that could arise from the protection of human rights and the legitimate aim of the Contracting States to control the entry, residence and expulsion of aliens. The recent Courts judgments in the case of M. S. S. against Belgium and in the case of Jama Hirsi and others v. Italy are particularly important because of their remarkable influence on the perception of the common asylum system in the EU.

Key words: European Court of Human Rights, Council of Europe, European Union, asylum seekers, illegal migrants.

Dijana JANKOVIĆ¹

UDK:341:347.378

Biblid Vol. LXV, br. 4, str. 509–536

Izvorni naučni rad

Novembar 2013.

DOI: 10.2298/MEDJP1304509J

MEĐUNARODNA ZAŠTITA PRAVA INTELEKTUALNE SVOJINE

ABSTRACT

Međunarodna zajednica je kroz relevantne međunarodne dokumente uspostavila standarde za zaštitu prava intelektualne svojine. Zaštita prava intelektualne svojine može imati višestruki značaj za razvoj jednog društva, doprineti jačanju ekonomije i unapređenju standarda života. Države koje su lideri inovaciji i kreativnosti utvrđuju jake legalne mehanizme koji obezbeđuju zaštitu prava intelektualne svojine. Veruje se da je neophodno za sve sektore, uključujući i vlasnike sadržaja, Internet provajdere, reklamne brokere, da sarađuju, zajedno sa državnim organima gonjenja kako bi se pronašla praktična i efikasna rešenja za zaštitu prava intelektualne svojine. Pojavni oblici povrede prava intelektualne svojine iskazuju se kroz nelegalnu proizvodnju, krijumčarenje i distribuciju piratskih proizvoda, zatim kroz krivična dela u vezi sa pranjem novca, kao i dela koja se odnose na kršenje zakona u pogledu zaštitnog znaka, imena i autorskih prava. Krivične istrage se stoga, posebno fokusiraju na identifikovanje, ometanje i onemogućavanje međunarodnih kriminalnih organizacija koje se bave kriminalnim aktivnostima usmerenim na povredu prava intelektualne svojine.

Ključne reči: prava intelektualne svojine, međunarodna zajednica, falsifikovani proizvodi, Internet, zaštitni znak, autorska prava

1. ZNAČAJ ZAŠTITE PRAVA INTELEKTUALNE SVOJINE

Zaštita prava intelektualne svojine se zbog svog suštinskog značaja za napredak društva, javlja kao problem koji dobija međunarodni značaj i zahteva na tom polju angažovanje i povezivanje država, međunarodnih organizacija,

1 Mr Dijana Janković, sudija Višeg suda u Nišu. E-mail adresa: dijanaj@open.telekom.rs

kompanija, pa i inovatora koji svojim ličnim radom doprinose razvoju nauke, umetnosti, dizajna i svega onoga što daje oblenje jednom vremenu. Savremena kultura i privredni razvoj svakoga dana stvaraju proizvode i pružaju usluge koji poboljšavaju mogućnosti da se u svetu komunicira, da se razumeju različite kulture i uverenja, da se bude mobilan, da se živi bolje i duže, da se uspešno koriste različiti oblici energije. Veći deo vrednosti ovakvog rada je “neopipljiv” – on leži u preduzimačkom duhu, kreativnosti, dovitljivosti i insistiranju na napretku i stvaranju boljeg života širom sveta. Upravo te vrednosti koje predstavljaju suštinske vrednosti i kvalitet ljudskog duha označavaju se često kao autorsko pravo, patent, zaštitni znak, poslovna tajna ili drugi oblik intelektualne svojine.

Zaštita prava intelektualne svojine, može imati višestruki značaj za razvoj jednog društva, doprineti jačanju ekonomije i unapređenju standarda života, a naročito tamo gde postoji dosta kreativnosti, istraživanja i inovacija. Promocija inovacija je ključna za uspeh savremenog društva, za suočavanje sa globalnim izazovima i za osiguravanje mira, bezbednosti i napretka.

Zakoni i prava o intelektualnoj svojini pružaju izvesnost i predvidljivost u zamenu za inovativne i kreativne proizvode. Kršenje prava intelektualne svojine, dvosmislenosti u zakonu i nedostatak primene zakona, dovode do nesigurnosti u pravnom sistemu. Nabavni lanci postaju prepunjeni falsifikovanom robom što stvara nesigurnost i otvara pitanje da li je roba legalna i bezbedna.

Falsifikovani proizvodi mogu predstavljati veliki rizik po javno zdravlje. Dalje povreda intelektualne svojine može ugroziti nacionalnu i ekonomsku bezbednost. To podrazumeva falsifikovane proizvode koje dospevaju u lance nabavke, kao i ekonomsku špijunažu i krađu poslovnih tajni od strane inostranih građana i kompanija, zaštitu od enkripcije.² Zaštita prava intelektualne svojine, koja je u skladu i sa međunarodnim obavezama, obezbeđuje poštovanje brojnih pravila u vezi sa javnim zdravljem i bezbednošću koja postoje da bi se zaštitala zajednica.

Upotreba stranih sajtova i onih koji su kontrolisani iz inostranstva kao i Internet usluga koje ugrožavaju prava intelektualne svojine, postaje sve veći problem koji smanjuje nacionalnu bezbednost. Internet i druge tehnološke inovacije su dovele do revolucije u društvu i potpuno promenile način na koji se dolazi do informacija i kupuju proizvodi. Smanjene su barijere da se prođe i uđe u

² Enkripcija je način zaštite poruka od neželjenog čitanja. Na ovaj način se sprečava neautorizovano čitanje ili menjanje podataka Stepen zaštite se određuje algoritmom ili ključem (*encryption algorithm*). Postoje dve vrste sistema za kriptovanje (*cryptosystems*): simetrični i asimetrični. Simetrični koriste isti tajni ključ koji se koristi i za kriptovanje i za dekriptovanje, a asimetrični koristi jedan javni ključ za enkriptovanje poruke, i drugi, tajni, za dekriptovanje.

globalne distributivne kanale, otvorena su nova tržišta i omogućeno je da se izvoze informacije, proizvodi i usluge, uključujući i pružanje prilike malim i srednjim preduzećima da dođu do kupaca širom sveta. Ali ove inovacije su takođe olakšale i pirateriju i falsifikovanje na globalnom nivou. Danas Internet omogućava da ukoliko neko nelegalno kamerom snimi film u bioskopu u bilo kom gradu može taj snimak da distribuira širom sveta. Kompanija koja proizvodi falsifikovane farmaceutske proizvode u bilo kom kraju sveta može u kratkom roku stvoriti globalno tržište. Povreda prava intelektualne svojine nameće ogromne gubitke. Ona umanjuje ulaganje u tehnologije, izlaže riziku potrošače, porodice i zajednice. Povrede prava intelektualne svojine predstavljaju često metu i za poduhvate organizovanog kriminala.

Nekoliko organizacija, uključujući i Savez za autorska prava (*Copyright Alliance*) je navelo izveštaj iz 2009. godine koji su napravili Program za bezbednost i pravdu RAND korporacije (*The RAND Corporation's Safety and Justis Program*) i Centar za globalni rizik i bezbednost (*The Global Risk and Security Center*). Proučavajući 14 različitih slučajeva, izveštaj je izdvojio “široku, geografski razuđenu i aktivnu vezu između piraterije filmova i organizovanog kriminala” i povezuje pirateriju igranih filmova sa 17 oblasti organizovanog kriminala iz SAD-a, Hong Konga, Italije, Japana, Malezije, Meksika, Pakistana, Paragvaja, Rusije, Španije, Severne Irske i Velike Britanije.³ U izveštaju se takođe navodi i da je piraterija filmova korišćena kako bi se finansirale aktivnosti terorističkih grupa u 3 od 14 slučajeva, uključujući i aktivnosti Hezbolaha, grupe koja je označena kao teroristička organizacija.⁴ Takođe i Udruženje za bezbednost Internet apoteka (*The Alliance for Safe Online Pharmacies-ASOP*) navodi primere istraga, optužnica i presuda u kojima se falsifikovanje lekova koji se dobijaju na recept povezuje sa terorističkim organizacijama i mrežama organizovanog kriminala.⁵

3 Gregori T. Treverton, Karl Matis, Karla Dž. Kaningem, Džeremaja Gulka, Greg Ridžvej, Eni Vong, “Film Piracy, Organized Crime, and Terrorism” (“Piraterija filmova, organizovani kriminal i terorizam”), *The RAND Corporation's Safety and Justis Program and the Global Risk and Securitiy Center* (RAND Program za bezbednost i pravdu korporacija i Centar za globalni rizik i bezbednost), 2009, p.13.

4 Ibid., p. 12.

5 Asocijacija ASOP ukazuje na veze dve reportaže iz vesti. Videti: Ed Vajt, “Detroit-area man guilty in cigarette scheme” (“Čovek iz oblasti Detroita kriv za prevaru sa cigarettama”), *Associated Press*, 1/12/2009. <http://archive.tobacco.org/news/277076.html>, Reuters, “Counterfeit goods are linked to terror groups” (“Falsifikovani proizvodi su povezani sa terorističkim grupama”), *International Herald Tribune*, Feb, 12, 2007.

Videti: <http://www.nytimes.com/2007/02/12/business/worldbusiness/12iht-fake.4569452.html>

Opšti je stav da rešenja zahtevaju jaku i odlučnu akciju od strane svih društvenih struktura, transparentnost i saradnju među nosiocima prava. Zaštita intelektualne svojine obezbeđuje privrednu stabilnost, štiti inovativne ideje i podstiče ekonomiju. Zakoni o intelektualnoj svojini pružaju ne samo pravnu zaštitu stvaraocima i potrošačima, već i stimulišu ulaganje u inovacije. Suzbijanje povrede prava intelektualne svojine je značajan prioritet za svaki pravni sistem jer je njen uticaj na poslove, ekonomiju, zdravlje ljudi i javnu bezbednost veliki. Teži se tome da se smanji povreda prava intelektualne svojine na međunarodnom nivou i u tom smislu su od velikog značaja međunarodni dokumenti kao i međunarodna saradnja u primeni zakona.

2. MEĐUNARODNA SARADNJA U OBLASTI ZAŠTITE PRAVA INTELEKTUALNE SVOJINE

U međunarodnoj zajednici dominira stav da je odlučnost u sprovođenju prava intelektualne svojine ključni deo napora koji je potrebno uložiti kako bi se promovisale inovacije i obezbedio liderski status u pogledu kreativnih i inovativnih ideja koje jedino mogu da obezbede društveni razvoj. Države koje su lideri inovaciji i kreativnosti utvrđuju jake legalne mehanizme koji obezbeđuju zaštitu prava intelektualne svojine. Navedeno iz razloga jer je prihvaćen stav i strategija da samo zakonita upotreba intelektualne svojine može pružiti inovaciju i napredak društvu. Sve razvijene industrije zavise od intelektualne svojine i zapošljavaju inženjere, hemičare, umetnike, pisce, proizvođače i radnike. Rezultat toga je da svako ko uloži određena sredstava u bilo koji poduhvat praktično zavisi i od zaštite prava intelektualne svojine. Međunarodna saradnja u sprovođenju zakona je značajan deo u borbi protiv piraterije i falsifikovanja. Dokumenti o međunarodnoj saradnji usmereni su u pravcu zajedničkog koordiniranog delovanja kako bi države: (1) usaglasile napore u sprovođenju domaćih istraga i krivičnih postupaka protiv stranih državljana koji se javljaju kao učinioci krivičnih dela u oblasti povrede prava intelektualne svojine, (2) podržale sprovođenje međunarodnih konvencija da bi u okviru svojih jurisdikcija gonile učinioce koji krše prava intelektualne svojine (3) povećale broj sudskih postupaka protiv povrede prava intelektualne svojine. Brojne međunarodne organizacije zalažu se za zaštitu prava intelektualne svojine.

Međunarodna saradnja je od izuzetnog značaja kako bi povećala i svest o sprovođenju prava intelektualne svojine i povećala međunarodna koordinacija, preko međunarodnih organizacija, kao što su Svetska organizacija za intelektualnu svojinu (*World Intellectual Property Organization, WIPO*), Svetska trgovinska

organizacija, Svetska carinska organizacija (*World Customs Organization*, WCO), Svetska zdravstvena organizacija (*World Health Organization*, WHO), Grupa dvadeset ministara finansija i guvernera centralnih banaka (*the Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors*, G-20), Međunarodna kriminalističko-poličijska organizacija (*International Criminal Police Organization*, INTERPOL), forum Azijsko-pacifičke ekonomski kooperacije (*Asia-Pacific Economic Cooperation*, APEC), Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (*Organization for Economic Co-operation and Development*, OECD). U saradnji sa ovakvima organizacijama, države usaglašavaju međunarodne napore u sprovođenju prava intelektualne svojine i poboljšanju prekograničnu, diplomatsku i izvršnu saradnju. Takođe se istražuju mogućnosti zajedničke obuke, razmene najbolje sprovedenih praktičnih rešenja, iskustva i koordinisanih postupaka sprovođenja zakona.

Kroz izveštaje organizacija se ukazuje na opasnost koju može izazvati povreda prava intelektualne svojine posebno u oblasti farmaceutskih proizvoda, zdravlja i bezbednosti, piratskih filmova i muzike, organizovanog kriminala, kako i mere koje se preduzimaju na međunarodnom nivou radi suzbijanja takvih pojava.

Maja 2010. godine je bila pokrenuta operacija *Global Hoax* koja je predstavljala multi-nacionalno nastojanje da se identifikuje, istraži i zabrani distribucija piratskih filmova i muzike. Između maja i juna 2010. godine, 35 zemalja širom sveta je sarađivalo sa Svetskom carinskom organizacijom (WCO) na ovoj operaciji i razmenilo informacije u cilju rešavanja ovog problema.⁶

Preduzimaju se brojne aktivnosti na međunarodnom i nacionalnom nivou država radi zaštite prava intelektualne svojine, a pri tome se i stimuliše inovativni rad i stvaralaštvo.

Član I, Paragraf 8 američkog Ustava opunomoćuje Kongres da izradi zakone koji će promovisati naučnu i umetničku kreativnost “osiguravajući određeni broj puta piscima i pronalazačima ekskluzivna prava na njihova književna dela i pronalaske”.⁷

6 Report of the Immigration and Customs Enforcement U.S. (Izveštaj Službe za imigraciju i carinu SAD) in: 2010 Joint Strategic Plan on Intellectual Property Enforcement, *Executive Office of the President of the United States*, June 2010. (Zajednički strateški plan za sprovođenje prava intelektualne svojine, jun 2010.), p.39. Videti sajt:

http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/omb/assets/intellectualproperty/intellectual_property_strategic_plan.pdf (dostupno 19. IX 2013)

7 The Constitution of the United States, Article. I, Section 8. Može se videti na stranici:
<http://constitutionus.com/>

Globalna studija Organizacije za ekonomsku kooperaciju i razvoj (*Organization for Economic Co-operation and Development*, OECD) po imenu “Ekonomski uticaj falsifikovanja i piraterije” (“*The Economic Impact of Counterfeiting and Piracy*”) koja je sprovedena 2008. godine, a ažurirana 2009, navodi da je vrednost trgovine falsifikovanim i piratskim proizvodima dostigla vrednost od približno \$200 milijardi američkih dolara tokom 2005. godine (ovaj broj je kasnije prilagođen na osnovu ažuriranih podataka i bio je bliže \$250 milijardi).⁸

U cilju suzbijanja navedenih pojava na međunarodnom nivou je u Ukrajini juna 2010. godine održan Program o načinima da se bolje spreči ulaz falsifikovane robe za 65 predstavnika carina i drugih vladinih ustanova Ukrajine, Slovačke, Mađarske, Rumunije, Moldavije i Rusije.

Organizacije poput Bezbednosnog instituta za farmaceutske proizvode (*Pharmaceutical Security Institute*, PSI) sakupljaju i daju informacije o falsifikovanim farmaceutskim proizvodima i pomažu da se pokrenu akcije sprovođenja zaštite. Partnerstvo za bezbednost lekova (*The Partnership for Safe Medicines*, PSM) je u svojim komentarima naglasilo, da je PSI 2009. godine uvideo povećanje broja falsifikovanih proizvoda širom sveta, sa 1,216, u 2006. godini na 1,585, 2008. godine, kao i povećanje broja zemalja koje su povezane sa ovim incidentima. Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (*World Customs Organization*, WCO), približno 8% lekova koji se uvezu na veliko su falsifikovani, neodobreni ili ne zadovoljavaju standard i “10% globalne farmaceutske trgovine, ili \$21 milijardi, čine falsifikovani lekovi.”⁹

U SAD se osnivaju i radne grupe koje se sastoje od Federalnih, državnih i lokalnih izvršnih organa, kako bi uticalo na suzbijanje trgovine drogom, trgovine ljudima i terorizam. Takve koordinacije su značajne i u sudskim postupcima vezanim za slučajeve intelektualne svojine jer na primenu zakona pozitivno utiču i razne ekspertize i iskustva različitih Federalnih agencija, Federalnih, državnih i lokalnih vlasti i kancelarije pojedinih tužioca. Biro za pravnu pomoć (*Bureau of Justice Assistant*, BJA) pri Ministarstvu pravde SAD je takođe nedavno osnovao određeni broj državnih i lokalnih jedinica za intelektualnu svojinu koje sarađuju sa

8 Informacije iz: “*The Economic Impact of Counterfeiting and Piracy*”, (“Ekonomski uticaj falsifikovanja i piraterije”) OECD, 2008, <http://www.oecd.org/industry/industryandglobalisation/38707619.pdf> (dostupno 10. IX 2013)

9 Albert I. Verthaijmer, Nicole M. Chaney, and Thomas Santella, “Counterfeit pharmaceuticals: current status and future projections”, 43 *J.Am.Pharm. Assoc.*, 2003, p. 710.

Federalnim izvršnim organima. Dosledno sprovođenje zakona intelektualne svojine je jedan od glavnih prioriteta.

Maja 2010. godine, Grupa Osam – G8, objavila je svoju konačnu deklaraciju pod nazivom "Nova obaveza za slobodu i demokratiju". Izjava lidera G8 obavezuje se na zaštitu intelektualne svojine i preuzimanje efikasnih mera protiv povrede prava intelektualne svojine, uključujući i novu obavezu "obezbeđivanje preuzimanja efikasnih mera protiv narušavanja prava intelektualne svojine u digitalnoj oblasti, uključujući i mere koje se odnose na sadašnje i buduće povrede." G8 deklaracija posebno naglašava "značaj sprovođenja zaštite prava intelektualne svojine kako bi se stimulisale inovacije i zaštitile već postojeće" i ističe "potrebu za nacionalnim zakonima i okvirima kako bi se obezbedilo bolje sprovođenje."¹⁰

Međunarodna trgovinska administracija (*International Trade Administration, ITA*) SAD ulaže značajne napore u razvoju programa trgovine i pomoći u zaštiti prava intelektualne svojine na međunarodnim tržištima, a takođe se trudi i da podigne svest o ovom problemu. Kancelarija za prava intelektualne svojine (*Office of Intellectual Property Rights, OIPR*) je odgovorna za razvijanje i koordinisanje stava Međunarodne trgovinske administracije u vezi sa zaštitom prava intelektualne svojine, programe i praksu.

Kancelariju za međunarodno sprovođenje prava intelektualne svojine (IPE) u okviru Državnog sekretarijata SAD je osnovao Kongres 2005. godine u okviru Biroa za pitanja ekonomije, energetike i poslovanja (*Bureau of Economic, Energy and Business Affairs, EEB*) i ona je posebno namenjena promovisanju sprovođenja prava intelektualne svojine i inovacije. Tim ove kancelarije sarađuje sa službenicima u ispostavama Državnog sekretarijata u inostranstvu, kako bi se naglasila ključna uloga koju ima zaštita prava intelektualne svojine. Kancelarija sarađuje i sa drugim agencijama u međunarodnim organizacijama i bilateralnim pregovorima posvećenim intelektualnoj svojini i njenoj zaštiti, uključujući Svetsku organizaciju za intelektualnu svojinu i Savet svetske trgovinske organizacije za trgovinske aspekte prava intelektualne svojine (*Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, TRIPS*).¹¹

U godišnjem izveštaju Specijal 301 (izveštaju o reviziji procesa koje vodi Kancelarija trgovinskog predstavnika SAD, a vezanih za zaštitu prava intelektualne

10 Office of the United States Intellectual Property Enforcement Coordinator, "Intellectual Property Spotlight", *april/may/june 2011 edition*, p. 1. Videti sajt: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/omb/IPEC/spotlight/ipec_spotlight_april_may_june_2011.pdf (dostupno 18. IX 2013)

11 2010 Joint Strategic Plan on Intellectual Property Enforcement, op., cit., p. 31.

svojine i prakse pristupa tržištima stranih zemalja) Kancelarije trgovinskog predstavnika SAD uključena je i "Crna lista prodavnica", skup primera običnih i Internet prodavnica na koje je sprovođenje prava bilo primenjivano ili su bile pod istragom zbog moguće povrede prava intelektualne svojine. Iako lista ne predstavlja spisak onih prodavnica koje su prekršile zakon, već samo sažetu listu informacija koje je Kancelarija trgovinskog predstavnika revidirala u toku stvaranja Specijala 301, ova lista je veoma korisna u razotkrivanju nekih tržišta koje se bave falsifikovanom robom i učestvuju u održavanju globalne piraterije i falsifikovanja.¹² Takođe po paragrafu 337 Tarifovog akta iz 1930. godine (19 U.S.C. §1337) SAD, Međunarodna trgovinska komisija je odgovorna za ispitivanje optužbi koje se tiču neispravnih postupaka u uvoznoj trgovini, uključujući i one vezane za povredu prava intelektualne svojine. Čim Međunarodna trgovinska komisija utvrdi da se radi o povredi prava, ona izdaje zabranu pristupa i Carinska i granična policija (*Customs and Boarder Protection*, CBP) zabranjuju uvoz falsifikovane robe.¹³

Zavod za patente i zaštitni znak (*Patent and Trademark Office*) ima dugu tradiciju pružanja podrške u donošenju i neposrednoj primeni zakona o pravima intelektualne svojine. Kancelarija je stvorila fleksibilnu timsku ustanovu koja se suočava sa izazovima sprovođenja intelektualne svojine na globalnom nivou vezi sa: (1) izvršavanjem ugovornih i međunarodnih sporazuma u oblasti zaštite intelektualne svojine, (2) ostvarivanjem saradnje sa drugim državnim i međunarodnim organizacijama koje se bave ovim pitanjem kako bi se ojačala, zaštitila i sprovela prava intelektualne svojine na međunarodnom nivou, (3) saradnjom sa međunarodnim organizacijama i drugim državnim organima kako bi se povećala efikasnost kaznenih mehanizma kršioca prava intelektualne svojine. Na međunarodnom nivou između ostalog Zavod je učestvovao u pregovorima o Trgovinskom sporazumu protiv falsifikovanja, uključujući i sastanke u Meksiku (januara 2010. godine), na Novom Zelandu (aprila 2010. godine) i u Švajcarskoj (juna 2010. godine).

Međunarodna saradnja je na ovom polju od izuzetnog značaja i za efikasno vođenje sudskih procesa. U krivičnom postupku su se dvojica optuženih maja 2010. godine izjasnili krivim po optužbi za zaveru da proizvedu i prodaju falsifikovane mašine za video igre, popularno poznatih kao automati. Oni su priznali da su se udružili da naprave i prodaju neautorizovane kopije kompjuterskih programa za video automate i falsifikovane automate koji nose registrovani zaštitni znak. Jedan od njih je bio uhapšen u Rigi, u Litvaniji, i izručen je SAD 23. oktobra 2009. godine. On je prva osoba koja je bila izručena iz Litvanije SAD-u, na osnovu

---

12 Ibid., p. 9.

13 Ibid., p. 10.

novog sporazuma između SAD i Litvanije, koji je stupio na snagu 15. aprila 2009. godine. [FBI]¹⁴

Evropska unija je stvorila sistem razmene informacija o ovoj vrsti pretrje. Portugalija je predložila usvajanje sistema razmena informacija prikupljenih na internetu (“*Interchange of Open Information Collected on the Internet*”). Navedeni sistem trebalo bi da obezbedi svim članicama „efikasno oruđe u otkrivanju informacija, a sve u kontekstu borbe protiv terorizma”. U okviru ove organizacije donet je i Zakon o zaštiti elektronskih podataka (“*Rules of protection of electronic data*”).

Najsveobuhvatniji pokušaj da se pravno uboliči borba protiv visokotehnološkog kriminala na međunarodnom nivou svakako predstavlja Konvencija o visokotehnološkom kriminalu Saveta Evrope iz 2001. godine.¹⁵ Ona sadrži, između ostalog, i materijalne i procesne krivičnopravne odredbe, čijom bi implementacijom u nacionalna zakonodavstva država potpisnica trebalo da se postigne visok stepen harmonizacije različitih zakonodavstava, i da se ubrza i kvalitativno unapredi međunarodna saradnja na planu borbe protiv sajberkriminala.¹⁶ Osnovni cilj Konvencije je sprečavanje dela usmerenih protiv poverljivosti, integriteta i dostupnosti kompjuterskih sistema, mreža i kompjuterskih podataka, kao i sprečavanje zloupotrebe tih sistema, mreža i podataka, na taj način što će se predvideti kaznene mere za takve radnje i što će se usvojiti mere neophodne za efikasnu borbu protiv takvih krivičnih dela. Primena Konvencije na nacionalnom i međunarodnom nivou može olakšati otkrivanje i sprovođenje istraga, kao i krivično gonjenje učinilaca krivičnih dela protiv intelektualne svojine i obezbediti uslove za brzu i pouzdanu međunarodnu saradnju. Takođe je za razvoj pravne misli i međunarodnu saradnju u oblasti visokotehnološkog kriminaliteta od velikog značaja i Preporuka o kriminalitetu vezanom za računare R(89)9 usvojena od strane Saveta Evrope 13. septembra 1989. godine.

Štete nastale vršenjem kompjuterskih delikata, zavisno od pojavnog oblika kompjuterskog kriminaliteta, mogu se podeliti na:¹⁷ 1. Finansijske – koje mogu da

---

14 Ibid., p. 41.

15 Convention on Cybercrime (Konvencija o visokotehnološkom kriminalu), ETS No.185, Budapest, 23.11. 2001.

16 Ova konvencija je ratifikovana od strane Narodne Skupštine Republike Srbije i na taj način uneta u domaći pravni poredak. Videti: Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu, “Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 19 od 19. marta 2009.

17 Živojin Aleksić, Milan Škulić, *Kriminalistika*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2002, str. 396.

nastanu kada učinilac vrši delo u cilju sticanja protivpravne imovinske koristi, pa tu korist za sebe ili drugog, zaista i stekne, ili je ne stekne, ali svojim delom objektivno pričini određenu štetu, ili kada učinilac ne postupa radi sticanja koristi za sebe ili drugog ali objektivno učini finansijsku štetu, 2. Nematerjalne – koje se ogledaju u neovlašćenom otkrivanju tuđih tajni, ili drugom „indiskretnom postupanju“, 3. Kombinovane – do kojih može doći otkrivanjem određene tajne ili povredom autorskog prava, ili ako se putem zloupotrebe kompjutera ili informatičke mreže narušava nečiji ugled, odnosno povređuje moralno pravo a istovremeno prouzrokuje i konkretna finansijska šteta.

Na međunarodnom nivou ističe se potreba za jakom i odlučnom akcijom od strane svih država, transparentnost i saradnja među nosiocima prava i privrednih subjekata. U tom smislu je i informisanje nosioca prava jedan od bitnih segmenata u zaštiti prava intelektualne svojine i usmeren naročito u pravcu dostupnosti informacija o tome (1) na koji način, kojim legalnim sredstvima se mogu prijaviti potencijalne povrede prava intelektualne svojine, (2) koje vrste povrede prava intelektualne svojine se krivično gone (3) koju vrstu informacija bi nosioci prava trebalo da prezentuju prilikom podnošenja prijava u slučaju povrede prava intelektualne svojine kako bi se preduzelo krivično gonjenje.

Sa aspekta međunarodne zajednice značajno je da države svojim unutrašnjim pravnim sistemima obezbede zaštitu prava intelektualne svojine i istovremeno omoguće i poštovanje međunarodnih obaveza koje izviru iz međunarodnih dokumenta, jer u suprotnom kompromituju zaštitu prava intelektualne svojine na globalnom nivou i mogu naneti štetu privredama drugih država.

3. POVREDA PRAVA INTELEKTUALNE SVOJINE NA INTERNETU

Internet je često razmatrano pitanje na međunarodnom nivou. Opšti je pravac u međunarodnim krugovima da se podržava protok informacija i sloboda izražavanja preko Interneta. U isto vreme naglašava se da Internet ne bi smeо da bude korišćen kao sredstvo za dalju kriminalnu aktivnost. Podržavaju se, kooperativni naporи unutar međunarodne zajednice kako bi se smanjila Internet piraterija. Veruje se da je neophodno za sve sektore, uključujući i vlasnike sadržaja, Internet provajdere, reklamne brokere, da sarađuju, zajedno sa državnim organima gonjenja protiv privrednog i finansijskog monopolja, kako bi se ukazalo na aktivnosti koje imaju negativni ekonomski uticaj i unazađuju poslovanje i kako bi se pronašla praktična i efikasna rešenja za povrede prava intelektualne svojine.

Internet je oblast u kojoj se danas prepliću ozbiljni poslovni interesi i zahtevi za poštovanjem privatnosti, tajnosti i nepovredivosti ličnog komuniciranja sa jedne strane, i brojne mogućnosti povrede prava intelektualne svojine. Pravno gledano, još uvijek postoje brojna pravno neregulisana ili kontradiktorno regulisana područja pogotovo u odnosima različitih pravnih poredaka. Pristup kontroli sadržaja na Internetu takođe je različit zavisno od pravnog sistema koji je nosilac kontrole.

U vreme nastanka Interneta, odnosno evolucije iz nekadašnjeg američkog Arpaneta (*Advanced Research Projects Network* američkog ministarstva obrane), računari – serveri bili su smešteni u ustanovama članicama ARPANet-a, prvenstveno vojnim, a zatim i univerzitetskim. Početkom devedesetih godina dvadesetog veka počela je komercijalizacija Interneta i pojavili su se prvi privatni pružaoci Internet usluga, kako pristupa na Internet (*dial-up* i *leased line*) tako i pružanja prostora na računarima (*web hosting*). Takva pravna lica, deonička društva ili društva sa ograničenom odgovornošću, poznata su pod američkim nazivom ISP/IPP (*Internet Service Provider/ Internet Presence Provider* – pružalač Internet usluga / usluga smještaja web stranica). Neka od tih preduzeća su se na pružanje Internet usluga prebacila sa pružanja različitih BBS¹⁸ usluga, dok su druga bila sasvim nova preduzeća. Danas postoji više od dve hiljade različitih pružalača Internet usluga širom sveta. Velika većina njih svoju delatnost bazira na nekoliko osnovnih usluga: 1. Omogućavanje spajanja klijenata na Internet, 2. Pružanje usluge smještaja web-stranica i podataka, 3. Različiti oblici edukacije i popularizacije korišćenja Interneta.

Kad korisnici koriste usluge ISP preduzeća postoji mogućnost da će neki od njih učiniti i neku povedu prava intelektualne svojine. Zbog toga mnoga ISP preduzeća imaju organizovanu službu koja prima i obrađuje prijave različitih sigurnosnih incidenta vezanih za korisnike koji koriste njihove usluge i imaju mogućnost takvim korisnicima uskratite dalji pristup. Takve službe (često se nazivaju “abuse” službama) u načelu sarađuju sa istovrsnim službama drugih ISP preduzeća radi sprečavanja incidenta širih razmara.

Google, Yahoo i Bing su ažurirali dobrovoljne protokole osmišljene da zaustave prodaju sponzorisanih rezultata za nezakonitu poslovnu prodaju falsifikovanih lekova *on line*. Ovi protokoli koriste “Belu listu” ranije odobrenih Internet farmaceutskih prodavnica koje uključuju odobrenja od strane Nacionalne asocijacija apotekarskih odbora i Odobrenih sajtova apotekarske prakse ili sertifikate originalnih proizvođača legitimnih i od strane Administracije za hranu i

18 *Bulletin board system*, vrsta jednostavnije računarske mreže poznate u SAD i Zapadnoj Evropi krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina dvadesetog veka.

lekove odobrenih lekova. Ovi napori privatnih sektora su pozitivno ocenjeni i nastavljena je saradnja na državnim nivoima sa ovim kompanijama i drugim pretraživanima, reklamnim brokerima, i procesorima za plaćanje kako bi istražili metode kojima bi zabranili plaćene reklame za nelegalne prodavce lekova. U isto vreme, istražuju se načini za uspešno otkrivanje *on line* farmaceutskih kompanija koje su upletene u kršenje prava intelektualne svojine. *Legit Script*, služba za proveru apoteka preko Interneta, je identifikovala 36,000 Internet apoteka koje nisu zadovoljavale standarde za verifikaciju od strane ove kompanije počevši od marta 2010. godine.¹⁹

Ilegalna prodaja preko Interneta, posebno je dobila na intenzitetu u oblasti nelegalne distribucije filmova i muzike. Jedan od prvih sudski procesuiranih slučajeva koji je okončan osuđujućom presudom je bio protiv optuženog *Andre Pnewski*, iz mesta *St. Paul, Minnesota*, koji je priznao je krivicu pred sudom - *Honorable Alan Kay, United States Magistrate*, shodno optužnici za krivično delo povrede autorskog prava za ilegalnu prodaju filmova preko Interneta. Njemu je izrečena kazna od 6 meseci kućnog pritvora sa elektronskim nadzorom, 4 godine uslovno, i nadoknade od \$7,170.00, koju je morao da plati Filmском Udruženju Amerike. Pnewski je prilikom priznanja potpisao dekret o pristanku, kao deo sporazuma o priznanju, da se uništava i kompjuter oprema koju je koristio za reprodukciju filmova i CD-Rs na kojima je snimao filmove, koji su oduzeti nakon pretresa njegovog stana od strane FBI. Optuženi je izjavio u toku krivičnog postupka da je video upozorenje FBI na početku prikazivanja filmova, ali da nije obraćao pažnju u tom smislu. Dodao je tom prilikom da prodajući ilegalno filmove ništa nije loše mislio već da je htio je samo da zaradi nešto novca.²⁰ Specifičnost ovog slučaja se ogleda u tome što je prvi put Federalni sud SAD doneo presudu po pitanju ilegalne prodaje filmova shodno U.S.C. a što je bilo od velikog uticaja na buduću sudsku praksu i to kao u SAD, tako i u drugim državama koje su se suočile sa Internet piraterijom.

Međutim, u vezi sa navedenim za razliku od pojedinačnih slučajeva, posebnu opasnost predstavljaju akcije organizovanog kriminala i terorističkih organizacija koje se trude da u što većoj meri koriste Internet za distribuciju nelegalnih sadržaja i tako ostvarene prihode koriste za finansiranje svojih poduhvata. Sami potrošači kupovinom proizvoda kojima se povređuje prava intelektualne svojine, uključujući i digitalni – Internet sadržaj, koji distribuiraju pomenute organizacije

19 2010 Joint Strategic Plan on Intellectual Property Enforcement, op. cit. p. 53.

20 U.S. Department of Justice, United States Attorney, Roscoe C. Howard, Jr., District of Columbia, Judiciary Center. Videti sajt: <http://www.justice.gov/criminal/cybercrime/press-releases/2004/pnewskiSent.htm> (dostupno 1. X 2013).

na indirektn način daju doprinos finansiranju njihovih opasnih nelegalnih aktivnosti. Rastuća uloga i manipulacija modernih komunikacijskih sredstava posebno od strane terorističkih organizacija povele su vlade i nekoliko medijskih organizacija da razmotre strategiju kako bi se odgovorilo na ovu pretnju. Ovo uključuje i ograničavanje pristupa terorista medijima, smanjenje ili cenzura vesti koje prenose terorističke akte i vesti o zločincima, a sve to kako bi se smanjila medijska manipulacija od strane terorističkih organizacija.²¹

Posebnu opasnost nosi to što korišćenje Internet mreže omogućava terorističkim organizacijama da lakše i slobodnije prenose poruke nego što bi to činili kroz konvencionalne medije. Mreža komunikacija preko kompjutera, je idealna za teroriste kao prenosioce poruka: decentralizovana je, teško može biti podvrgнутa kontroli i restrikciji, ne može se lako cenzurisati i dozvoljava pristup svakome ko to želi. Sa druge strane, kada se jedna internet adresa, virtualna pošta ili bilo koji virtualni učesnik ukinu, pojavi drugi sa istom namerom.²² Mnoge vlade, kao i pojedinačni hakeri, pokušali su da blokiraju navedeni način komunikacije naročito posle događaja od 11. septembra 2001. godine, ali je postignuto samo to da su se češće menjale internet adrese.²³

Internet kriminalne aktivnosti po pravilu obuhvataju delovanje učinilaca na teritorijama više država i mogu dovesti u opasnost ne samo pojedinačne potrošača već ugroziti i nacionalnu bezbednost.

Optuženi, inače građanin Saudijske Arabije, je maja 2010. godine bio osuđen na 51 mesec zatvorske kazne i u obavezi je da plati \$119,400 na ime naknade kompaniji *Cisco Systems, Inc.* Federalna porota ga je proglašila krivim po optužbi da je pustio u promet falsifikovane Cisco proizvode. Prema dokazima koji su izneti u sudu, on je kupovao falsifikovane *Cisco gigabit interfejs* konvertore (GBIC) od *online* prodavaca u Kini sa namerom da ih proda Američkom ministarstvu odbrane kako bi ih koristilo osoblje američkih marinaca koji se nalaze u Iraku. Kompjutersku mrežu za koju su ovi konvertori namenjeni koristi Američki marinski korpus kako bi se prenosilo kretanje trupa, prenosile informacije i održavala bezbednost vojne baze.²⁴

21 Gabriel Weimann, “The mediated theater of terror: Must the show go on?”, in Peter Bruck (Ed.), *The news media and terrorism*, Carlton University Press, Ottawa, 1986, pp. 1–22.

22 “Computer-mediated communication” (CMC).

23 Yeal Shahar, “From Activism to Hactivism”, Conference paper, predstavljen na: University of Haifa Law and Technology conference “Fighting Terror On-line: The Legal Ramifications of September 11”, 27 decembar 2001, Shefayim, Izrael.

24 2010 Joint Strategic Plan on Intellectual Property Enforcement, op. cit. p. 41.

Ozbiljan međunarodni problem postaje ogroman broj nepoželjnog materijala na Internetu. Kao razlog se najčešće navodi nepreglednost i dinamičnost prostora Interneta, kao i da u svakom trenutku internet stranice menjaju svoje lokacije (promena URL i IP adresa).

Uporedo ulaskom Interneta u skoro sve oblasti društvenog i privatnog života ljudi, kompjuterski kriminal postaje u sve većoj meri dominantan oblik povrede prava intelektualne svojine. Oblici ispoljavanja su najrazličitiji od korišćenja Interneta za distribuciju različitih falsifikovanih proizvoda do „obaranja“ sajtova i „upada“ na sajtove od strane „hakera“ koji, za sopstvene potrebe ili potrebe naručioca, vrše raznovrsne mrežne napade. Ti napadi se mogu sastojati u promeni izgleda sajta, promeni sadržine, odbijanju usluga ili pretrpavanju raznovrsnim spam porukama. U tom smislu stručna obuka i tehnička podrška u vezi sa sprovođenjem zakona o pravima intelektualne svojine kao i razvijanje međunarodne saradnje predstavljaju neophodnost u suzbijanju Internet kriminala i povreda prava intelektualne svojine.

4. ODGOVORNOST PRUŽAOCA INTERNET USLUGA ZA POVREDE PRAVA INTELEKTUALNE SVOJINE

Prevencija širenja nezakonitih sadržaja na internetu je tehnički složena a pravno još uvek prilično komplikovana. U vezi sa navedenim se postavlja veoma ozbiljno pitanje odgovornosti pružaoca Internet usluga za nezakonite sadržaje prezentovane u Internet mrežama. Zatim pitanje saradnje između organa gonjena i pružaoca Internet usluga, kao i pravno regulisanje njihovih obaveza, koje na međunarodnom nivou još uvek nije ujednačeno.²⁵

Uopšte je prihvaćen stav da bi odnos između Internet industrije i sprovođenja zakona trebalo razvijati u pravcu međusobne kordinacije i saradnje. S druge strane, prema istraživanju sprovedenom 1998 godine od strane „*German Federal Crime Office*“ (BKA) u 25 zemalja većina ispitanih predstavnika policijske vlasti opisala je odnos između policije i pružaoca Internet usluga kao „loš“ ili „da isti ne postoji“. Ova nedovoljna povezanost se odnosila na različite oblasti, ali je poseban problem koji se javio sa aspekta odgovornosti za nelegalne i štetne sadržaje koji se mogu naći na Internetu.²⁶

25 Yuval Karniel, „Freedom of Speech on the Internet“ („Sloboda govora na Internetu“), *Dvarim Achadim* 2, 1997, pp. 165–8.

26 Ulrich Sieber, „Legal Regulation, Law Enforcement and Self-Regulation: A New Alliance for Preventing Illegal Content on the Internet“ (Pravna regulativa, sprovođenje zakona i samoregulacija: Nova alijansa za sprečavanje nezakonitog sadržaja na Internetu) in: Jens

Problem odgovornosti pružaoca Internet usluga je uglavnom povezan sa anonimnošću i globalnošću komunikacije na Internetu. Ove teškoće su pokrenule pitanje u kojoj meri je informaciona i komunikaciona industrija odgovorna za krivična dela učinjena od strane trećih lica koja zloupotrebljavaju infrastrukturu na Internetu? Ovo pitanje o odgovornosti pružaoca Internet usluga, za informacije i sadržaje, odnosno za dela učinjena od strane trećih lica pokrenulo je brojne pravne probleme, koji su usko povezani sa složenom tehničkom strukturom Interneta.

Nekoliko pravnih lica, odnosno pružalaca usluga je uključeno kada neko pristupa krivično relevantnom sadržaju. Na primer, preuzimanje dečije pornografije sa Internet stranice, ne uključuje samo aktuelnog provajdera sadržaja i korisnika koji preuzima taj sadržaj, već takođe i "domaćina" provajdera koji snabdeva Web prostor sa inkriminisanim sadržajem. Dakle, razlikuje se pružanje usluge internet pristupa i pružanje usluge smeštaja *web* stranica.

Aktivnosti nemačkog pravosuđa pre izvesnog vremena protiv nekoliko Internet provajdera, uglavnom protiv *CompuServe Germany*²⁷ privukle su pažnju svetske javnosti. Činjenica da je kancelarija u Minhenu započela istragu protiv direktora pristupnog provajdera *CompuServe* u 1996. za pomoć u širenju dečije pornografije, dovela je do svetske kritike i izazvalo nemačko zakonodavstvo da doneše specijalne propise o odgovornosti provajdera 1997. godine.²⁸ U Minhenu 1998. godine je lokalni prvostepeni sud osudio bivšeg direktora *CompuServe Germany*, na dve godine zatvora uslovno, za ilegalnu distribuciju dečije pornografije i sadržaje koji propagiraju nasilje. U drugostepenom postupku, je prihvaćen stav da optuženi nije ni na koji način lično učestvovao u dečjoj pornografiji, kao što je to i slučaj sa većinom predstavnika Internet industrije. Tako je u drugostepenom postupku novembra 1999. godine on oslobođen.²⁹

Waltermann, Marcel Machill (eds.), *Protecting Our Children on the Internet, Towards a New Culture of Responsibility* (Zaštita naše dece na Internetu, U susret novoj kulturi i odgovornosti), Bertelsmann Foundation Publishers, Gütersloh 2000, p. 320. http://www.bertelsmann-stiftung.de/bst/de/media/xcms_bst_dms_17233_17234_2.pdf (dostupno 20. IX 2013).

27 Amtsgericht München (Okružni sud u Minhenu), 1998. Videti sajt: <http://cronimus2.free.fr/all/recht.htm> (dostupno 15. IX 2013)

28 Dieter Dörr, Steffen Janich, „The Criminal Responsibility of Internet Service Providers in Germany“ ("Krivična odgovornost pružaoca Internet usluga u Nemačkoj), *Mississippi Law Journal*, 80 Miss. L.J. 1247, 2011. <http://mississippilawjournal.org/category/volume-80/> (dostupno 2. X 2013).

29 Ulrich Sieber, op. cit., p. 322.

U SAD je odgovornost pružaoca Internet usluga regulisana propisima: *The Communications Decency Act*,³⁰ *Child Online Protection Act*,³¹ *Online Copyright Infringement Liability Limitation Act*, i deo *Digital Millennium Copyright Protection Act*.

Prvi po redu, *Communications Decency Act* (CDA) predviđa da ne postoji odgovornost pružaoca usluge ako on samo pruža uslugu pristupa, ili korisnicima pruža softver koji omogućava pristup, ili održava sisteme vezane uz tehničko funkcionisanje Internet veze (Proxy sistemi, DNS sistemi). S tim što odsustvo odgovornosti ne postoji kada pružalac usluge sarađuje sa autorima nezakonitog sadržaja, ili je svestan postojanja takvog sadržaja, ali ne čini ništa da ga ukloni.³² Kad je 1998. na snagu stupio *Child Online Protection Act* (COPA), pružaoci Internet usluga postali su zakonom obavezni da obaveste svoje korisnike prilikom sklapanja ugovora da postoji softver sa mogućnošću filtriranja sadržaja. Isto tako, taj je propis sadržao i odredbu kojom su odgovorni oni koji učine dostupnim preko Interneta sadržaj koji je štetan deci i maloletnicima. Ta odgovornost međutim ne odnosi se na pružaoce samog pristupa već one koji stavlju takav sadržaj na svoje stranice. U tom slučaju se pružaoci usluga mogu usluga mogu ograditi od odgovornosti tako da zaštite takve stranice obaveznom upotrebotom identifikacije i lozinki, i obaveštenjem da je reč o stranicama zabranjenim za maloletnike.

Online Copyright Infringement Liability Limitation Act (OCILLA) iz 1998. sadrži odredbe o odgovornosti i ograničenju odgovornosti pružaoca Internet usluga za objavljivanje nedozvoljeno umnoženog ili drugog materijala koji krši autorska i srodnna prava. It is a 1998 United States federal law that provided a safe harbor to online service providers (OSPs, including internet service providers) that promptly take down content if someone alleges it infringes their copyrights. was added to the Copyright law in Title 17 of the United States Code (Public Law No. 105-304, 112 Stat. 2860, 2877). Члан 512. je dodat zakonu *The Copyright law* u delu 17 *United States Code* (Public Law No. 105-304, 112 Stat. 2860, 2877).³³ Ova odredba o

30 *The Communications Decency Act* iz 1996 (CDA) je bio prvi značajan pokušaj Kongresa Sjedinjenih Američkih Država da reguliše prikazivanje pornografskog materijala na Internetu.

31 *The Child Online Protection Act* (COPA), Zakon je usvojen u SAD 1998 godine, kako bi ograničio maloletnicima pristup materijalima na Internetu koji je definisan kao štetan za maloletnike. Zakon je ograničava komercijalni pristup i utiče na dobavljače, i obavezuje distributere "materijala štetnih za maloletnike" da obeleže svoje sajtove da isti nisu za maloletnike.

32 Ulrich Sieber, *Verantwortlichkeit im Internet*, 114 C.H. Beck Verlag ed., 1999. p. 17.

33 *Online Copyright Infringement Liability Limitation Act* (OCILLA), <http://www.ant-abuse.org/online-copyright-infringement-liability-limitation-act-ocilla/> (dostupno 11. X 2013).

autorskim pravima u SAD je najpoznatija, jer omogućava nosiocima autorskih prava da od pružaoca Internet usluga (Online service provider OSP, uključujući i ISPs) zatraže uklanjanje pristupa spornog autorskog materijala, ako je takav materijal dostupan preko OSP. Dakle, *Online Copyright Infringement Liability Limitation Act* sadrži odredbe o odgovornosti i ograničenju odgovornosti pružaoca Internet usluga za objavljivanje nedozvoljeno umnoženog ili drugog materijala koji krši autorska i srodnna prava. Ograničenje odgovornosti odnosi se na slučajeve kada pružalac usluga na osnovu informacija o postojanju materijala koji krši autorska i srodnna prava bez zadržavanja blokira pristup i odstrani takav sadržaj sa servera pod svojom nadležnošću. To je snažno sredstvo za zaštitu autorskih prava na Internetu. S druge strane i pružaoci Internet usluga dobijaju time dodatnu zaštitu od odgovornosti ukoliko odluče da uklone materijal, zatim jasnu proceduru po kojoj se uklanja i vraća materijal, obezbeđeni su od potraživanja nosilaca autorskih prava. Ovaj propis propisuje prilično formalan postupak, kako se može od firme pružaoca usluge zahtevati skidanje i blokiranje pristupa sadržaju koji vređa autorska i srodnna prava. Smatra se da je američki zakonodavac ovim propisima uspostavio izbalansirani kompromis između interesa nosioca autorskih i srodnih prava čija bi prava mogla biti ugrožena i pružaoca usluga.³⁴

Customers gain through a reduced chance that works will be removed unnecessarily by an OSP which hasn't received an infringement complaint. I kontinentalni pravni sistemi tehnološki razvijenih država su se rano susreli sa problemom regulisanja odgovornosti pružaoca Internet usluga.

U Francuskoj je donet Zakon o emitovanju audiovizuelnih sadržaja iz 1986. dopunjjen odgovarajućim amandmanima 1998. (*Amendment Fillon*). Krajem devedesetih godina u Francuskoj desio se niz slučajeva u kojima su se zauzimali različiti stavovi, (*Union des Etudiants Juifs de France vs. Compuserve, zatim Francuska protiv FranceNet i WorldNet*). Ipak je prihvaćen konačan zaključak da: preduzeća koja se bave pružanjem usluge korišćenja Interneta nisu u mogućnosti da prate sav promet koji prolazi njihovim računarima. Kada su u pitanju preduzeća koja pružaju uslugu davanja prostora na web stranicama, zaključeno je da: ako je preduzeće pružalac usluga upoznat sa prestupom, i ne preuzme mere u svojim mogućnostima da spreči širenje kažnjivog sadržaja, tada bi to preduzeće pružalac usluga moglo biti odgovorno. Gore navedeni amandmani (*Amendments Fillon*) su dodali dve obaveze za preduzeća pružaoce Internet usluga i to da su: dužni svojim korisnicima pružiti programe sa mogućnošću kontrole pristupa (*parental lock*), i

34 *Copyright Law of the United States of America and Related Laws Contained in Title 17 of the United States Code* (Zakon o autorskim pravima Sjedinjenih Američkih Država i pratećih zakona sadržanih u glavi 17 Zakonika SAD).

blokirati pristup web-stranicama i drugim Internet sadržajima koji sadrže materijale koji se mogu podvesti pod neku od inkriminacija iz korpusa francuskog krivičnog prava, u ovom slučaju sadržanog u odredbama Krivičnog zakonika i već navedenog Zakona o emitovanju audiovizuelnih sadržaja sa pripadajućim amandmanima.³⁵

Među prvima su Nemci 1970. u pokrajini Hessen doneli Zakon o zaštiti podataka. No, tek u Saveznom zakonu o zaštiti podataka iz 1977. unesene su krivično-pravne sankcije na području zaštite automatske obrade podataka. U Nemačkoj su u posmatranoj oblasti značajni sledeći pravni izvori: Drugi Zakon o sprečavanju privrednog kriminaliteta (*Zweites Gesetz zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität 2.WiKG*) i Zakon o autorskom delu. Takođe su 1997. doneseni *Teledienstgesetz – TDG* (Zakon o telekomunikacijama) i *Mediendienststaatsvertrag – MDStV*.

Kada je u pitanju odgovornost pružaoca Internet usluga i pre nego je donet *Teledienstgesetz – TDG*, odnosno Zakon o telekomunikacijama, nemačko pravosuđe je zauzelo sličan stav o odgovornosti proizvođača kakav je bio i u francuskom pravnom poretku. I u nemačkom krivičnom pravu zbog nehata pružalac Internet usluga ne može biti kažnen. Nemački se zakonodavac se takođe poziva na prirodu i tehničku stranu posla pružaoca usluge koja ga onemogućava da bude svestan sadržaja svih informacija prenesenih od strane korisnika njegove usluge. Navodi se da je uloga pružaoca usluga da samo prenosi informacije, i da ne mora biti svestan njihovog sadržaja.

I nemački sistem u pogledu građanskopravne i krivične odgovornosti razlikuje pružaoce internet pristupa i pružaoce usluga smeštaja *web* stranica. Za razliku od francuskog pristupa i pristupa iz *Cybercrime* Konvencije gde je načelno kroz opšte propise predviđena, osim odgovornosti za nameru, i odgovornost za nehat (*negligence*). U nemačkom pravu je ipak izražena bojazan da je efektivna kontrola i svest pružaoca usluge o sadržaju, zbog ogromne količine informacija praktično nemoguća, pa su i TDG i MDStV isključili nehat i prihvatili samo nameru. Preduzeće pružalac Internet usluga dakle može biti odgovorno samo ako je svesno sadržaja. U nemačkoj se sudskoj praksi zatim postavilo pitanje kada se može reći da je preduzeće svesno sadržaja, i da li svesnost nekog u nekom ogranku preduzeća tereti i upravu odnosno da li postoji odgovornost uprave preduzeća ako postoji saznanje da je neko od zaposlenih u nekom od ogranaka bio svestan nelegalnog sadržaja. Federalni sudovi našli su da u ovom slučaju odgovornost upravnih organa preduzeća postoji. Svako saznanje unutar preduzeća o sadržaju dovoljno je da

35 Valérie Sedallian, *Légiférer sur la sécurité informatique: la quadrature du cercle ? Cahiers Lamy Droit de l'Informatique et des Réseaux*, décembre 2003 et janvier 2004.

postoji odgovornost preduzeća za sadržaj koji se putem njenog servera nudi. Dakle, nemačko pravo propisuje da ne postoji odgovornost pružaoca usluga (*access provider*), zato što po čl. 13 nemačkog krivičnog zakonika ne postoji dužnost pružaoca tj. obaveza za pružaoca Internet usluga, da pazi na sadržaj koji se emituje kroz njegovu opremu na Internet. Što se tiče odgovornosti pružaoca usluga smeštaja web stranica, ona postoji ako postoji namera.³⁶ U Nemačkoj se vodi i debata o obavezi da se spreči pristup Internetu dečije pornografije i terorista.³⁷

Poštovanje prava intelektualne svojine na Internetu je značajan prioritet za svaki pravni sistem. Iako tehnološki i privredno napredne zemlje sa visokim stepenom korišćenja Interneta, prednjače i u zakonodavnim rešenjima i praksi, većina država danas razvija svoj nacionalni zakonski okvir za borbu protiv *cyber-crime-a*, pri čemu su od velikog značaja aktivnosti međunarodnih organizacija kao i međunarodni dokumenti koji se donose na nivou međunarodne zajednice.

5. SUDSKA ZAŠTITA PRAVA INTELEKTUALNE SVOJINE

Pravni sistemi ekonomski razvijenih država su otišli veoma daleko u zaštiti prava intelektualne svojine posebno visokotehnološkog kriminala i Interneta. Sudska praksa tih država (SAD, Velika Britanija, Nemačaka, Francuska, i dr.) pokazuje visok stepen angažovanosti i značajan je izvor podataka i iskustva. Aktivne mere se preduzimaju u cilju suzbijanja krađe intelektualne svojine i krivičnih dela slične prirode. Prioriteti u vezi sa intelektualnom svojinom podrazumevaju istragu i pokretanje sudskega postupka prema onima koji su počinili krivična dela povrede prava intelektualne svojine protiv: (1) zdravlja i bezbednosti, (2) poslovnih tajni i ekonomski špijunaže i (3) komercijalne on-line piraterije i falsifikovanja. Sudska praksa SAD nam pruža značajan izvor podataka i iskustava o sudskim postupcima pokrenutim zbog povrede prava intelektualne svojine³⁸ i izrečenim kaznama.³⁹

36 Videti: Ulrich Sieber, *Verantwortlichkeit im Internet* (Odgovornost na Internetu), 114 C.H. Beck Verlag ed., 1999, p. 294.

37 Ingrid Melander, "Web Search for Bomb Recipes Should be Blocked: EU", *Reuters*, 10, 2007, <http://www.reuters.com/article/2007/09/10/us-eu-bombs-internet-idUSL1055133420070910>. (dostupno 1.IX 2013)

38 Copyright Offenses Copyright and Related Offenses (Krivična dela povrede autorskih prava i srodnih prava) in: *Federal Statutes Protecting Intellectual Property Rights*, (Federalni propisi zaštite prava intelektualne svojine), <http://www.inforiskgroup.com/index.php/litigation-support/fed-cybercrime-code-reg.html> (dostupno 11. X 2013).

39 U čl. 1030 Federalnog krivičnog zakonika SAD je sankcionisano krivično delo visokotehnološkog falsifikata i prevare, u čl. 1362 krivično delo ometanja normalnog funkcionisanja sistema (misli se na sisteme pod državnom upravom), u čl. 2510 krivično delo

U oblasti zdravstva i farmaceutskih proizvoda je bilo više slučajeva povrede prava intelektualne svojine koji su imali i za posledicu povredu zdravlja ljudi a učinioći tih dela su u sprovedenim sudskim postupcima kažnjeni zatvorskim kaznama. Tako je u SAD oblast Kolorado, 3. juna, 2011. godine, zbog trgovine falsifikovanim tabletama za gubljenje težine, jedna od žrtava lažnih lekova pretrpela je blagi šlog, i učiniocu je izrečena kazna zatvora u trajanju od 87 meseci.

Takođe 3. juna, 2011. godine izrečena je kazna zatvora u trajanju od 48 meseci operatoru ilegalne apoteke na Internetu koji je prodavao kopije lekova i nebrendirane lekove za lečenje stanja koja su uključivala srčana oboljenja i psihičke poremećaje. Optuženi je uhvaćen u Kostarici i ekstradiran Sjedinjenim Državama. Zatim, 9. maja, 2011. godine, izrečene su dve kazne zatvora u trajanju od po 37 meseci i jedna u trajanju od 30 meseci zbog opasnih kopija nakita od olova koje je imalo 20 puta veću količinu olova nego što je, po mišljenju potrošačke komisije za bezbednost proizvoda, dozvoljeno. Podneta je Krivična prijava, po kojoj je jedan optuženi trgovao sa preko 300,000 falsifikovanih tableta u vrednosti od 2,5 miliona USD, 16. maja, 2011. godine a drugi optuženi, 26. maja, 2011. godine, je trgovao sa preko 45 000 falsifikovanih tableta, vrednosti od 119 000 USD.⁴⁰

U krivičnom postupku koji se u SAD vodio maja 2010. godine, optuženi se izjasnio krivim za prodaju falsifikovanih lekova za rak preko Interneta. On je priznao da je od njega najmanje 65 ljudi kupilo ono za šta je lažno tvrdio da su eksperimentalni lekovi za rak sodijum dihloracetat, takođe poznat i kao DCA, u SAD, Kanadi, Velikoj Britaniji, Belgiji i Holandiji. On je priznao da je, u stvari, žrtvama slao belu praškastu supstancu za koju se kasnije laboratorijski utvrdilo da sadrži štirak, dektrin, dekstrozu ili laktozu, a da ne sadrži DCA. Prema sudskim dokumentima, osim lažnog DCA, pakovanja su takođe sadržala i lažne sertifikate o analizi iz izmišljenih laboratorija i uputstva kako da se rastvoriti i proguta lažni DCA. DCA je eksperimentalni lek za rak koji još nije odobren za upotrebu u SAD-u od strane Administracije za hranu i lekove.⁴¹

Januara 2010. godine je u SAD (*Department of Health and Human Services, Food and Drug Administration*) izdato javno upozorenje o falsifikovanoj verziji leka za mršavljenje *Alli 60 mg* u kapsulama (pakovanje od 120 komada), koja se

---

neovlašćenog pribavljanja podataka (kompjuterske špijunaže) i u čl. 2701 krivično delo neovlašćenog pristupa. Videti: *Federal Criminal Code Related to Computer Crime* (Federalni propisi vezani za visokotehnološki kriminalitet), <http://www.inforiskgroup.com/index.php/litigation-support/fed-cybercrime-code-reg.html> (dostupno 11. X 2013)

40 Office of the United States Intellectual Property Enforcement Coordinator, op., cit., p.2.

41 2010 Joint Strategic Plan on Intellectual Property Enforcement, op., cit., p. 40.

prodaje preko Interneta i koja je sadržala neispravan aktivni sastojak koji se ne sme koristiti bez recepta koji može biti štetan za neke pacijente.⁴² Administracija za hranu i lekove (*Food and Drug Administration*, FDA) se stara o zaštiti javnog zdravlja i prima prijave koji se odnose na falsifikovane medicinske proizvode. U okviru Administracije za hranu i lekove je i Kancelarija za krivične istrage koja sprovodi istragu na osnovu dobijenih izveštaja o sumnjivim falsifikovanim proizvodima. Ona naročito istražuje falsifikovane proizvode koji krše odredbe propisa 18 U.S.C. § 2320 (krivična dela trgovine falsifikovanom robom i uslugama)⁴³ i 21 U.S.C. §331⁴⁴ (krivična dela – koja se tiču isporuka u međunarodnoj trgovini falsifikovanih proizvoda hrane, lekova, aparata, duvanskih ili kozmetičkih proizvoda).⁴⁵ Kancelarija koordinira istragama o falsifikovanju i sarađuje sa drugim međunarodnim, federalnim, državnim, lokalnim i policijskim obaveštajnim agencijama.

Operacija “*Holiday Hoax*” je bila operacija Službe za imigraciju i carinu (*Immigration and Customs Enforcement*) u saradnji sa Službom za zaštitu carine i granica (*Customs and Border Protection*, CBP), Administracije za hranu i lekove (*Food and Drug Administration*, FDA) i Američke službe za inspekciju pošte (USPIS) i rezultirala je zaplenom robe u međunarodnom tranzitu, u transportnim mrežnim čvorovima i lokalnim maloprodajnim objektima širom SAD i Meksika. U SAD je zaplenjeno više od 700,000 falsifikovanih proizvoda, ukupne vrednosti veće od \$26 miliona. Petnaest osoba je uhapšeno u Nju Jorku i Teksasu. U Meksiku je izdato 100 naloga za pretres i zaplenjeno je 274 tona falsifikovane robe.⁴⁶

Otkrivanje falsifikovanih farmaceutskih proizvoda je od izuzetno velikog značaja jer njihova primena dovodi do ozbiljnih rizika po javno zdravje i može naneti veliku štetu. Utvrđeno je da mnogi falsifikati sadrže opasnu količinu štetnih

---

42 Ibid., p. 38

43 18 USC§ 2320- Trafficking in counterfeit goods or services (Trgovina falsifikovanom robom ili uslugama), <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/2320>.

44 21 USC§ 331 – Prohibited acts (Zabranjena dela), <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/21/331> (dostupno 19. IX 2013),

45 Da bi postojalo krivično delo fasifikovanje žiga 1704, 18 USC§ 2320 krivičnog zakonika SAD, mora da se dokaze (1) da je okrivljeni trgovao ili pokušao sa bude u saobraćaju sa robom i uslugama (2) da je takav postupak ili pokušaj saobraćaja bio nameran (3) da je okrivljeni koristio falsifikovani “znak” u vezi sa takvom robom i uslugama (4) da je okrivljeni znao da je “znak” koji koristi bio falsifikovan. Navedena zakonska odredba se može vdati na sajtu: http://www.justice.gov/usao/eousa/foia_reading_room/usam/title9/crm_01704.htm (dostupno 1. X 2013).

46 2010 Joint Strategic Plan on Intellectual Property Enforcement, op., cit., p.39.

hemikalija koje mogu izazvati različite burne reakcije. S druge strane, neki falsifikovani farmaceutski proizvodi ne sadrže ili uopšte ne sadrže dovoljno aktivnih sastojaka na koje se pozivaju, pa na taj način nanose štetu onim pacijentima koji se u lečenju oslanjaju na ove farmaceutske proizvode i pomažu razvoju bolesti otpornih na lekove. Posebnu teškoću predstavlja i to što je teško prepoznati posebno na Internetu, koji je lek "pravi" a koji falsifikat, čemu dodatno doprinosi i porast broja veb-sajtova o farmaceutskim proizvodima, te tako problem falsifikovanih medicinskih proizvoda i pa i hrane postaje međunarodni problem koji i zahteva rešenja na međunarodnom nivou.

Aktivna primena zakona o zaštiti prava intelektualne svojine je jedan od glavnih prioriteta i Ministarstva pravde SAD (*Department of State*, DOS) uz korišćenje resursa Kriminalističke jedinice (*Criminal Division*), kancelarije državnog tužioca i Civilne jedinice, kao i resursa istražnih organa, FBI i drugih organizacija. Ove kancelarije koriste znanje visoko specijalizovanih državnih tužilaca koji rade u okviru programa za kompjutersko hakovanje i intelektualnu svojinu (*Computer Hacking and Intellectual Property*; CHIP). Program se sastoji od mreže koju čini 220 specijalno obučenih federalnih tužilaca širom zemlje koji se bave krivičnim gonjenjem u vezi sa kompjuterskim kriminalom i intelektualnom svojinom. CHIP program Ministarstva pravde se dopunjuje Odsekom za kompjuterske zločine i intelektualnu svojinu, visoko specijalizovanim timom od 40 tužilaca koji se bave isključivo kompjuterskim kriminalom i prekršajima intelektualne svojine. Pored toga jačanju sprovođenja prava intelektualne svojine na međunarodnom nivou doprinosi i program Koordinatora izvršnih organa za sprovođenje zakona o intelektualnoj svojini (*Intellectual Property Law Enforcement Coordinator*; IPLEC).⁴⁷

U oblasti "Krađa inovacija", može se pomenuti slučaj od 12. aprila 2011. godine, kada je kineski državljanin osuđen je na 70 meseci zatvora u federalnom zatvoru SAD i određena mu je novčana kazna zbog zloupotrebe osetljivih, vrednih dizajnerskih dokumenata koji su vlasništvo *Ford Motor Co.* vrednosti 50-100 miliona USD. Ovaj slučaj vodio je U.S. kancelarija tužioca za istočnu oblast Mičigena a istraživao ga je FBI.

Takođe je 6. aprila 2011. godine zbog krađe kompjuterskog koda za menadžment zaštite životne sredine učinilac osuđen za krađu poverljivih i informacija koje su vlasništvo firme - koje je slao u Kinu – za sistem baze podataka za zaštitu životne okoline, uključujući rukovođenje opasnim otpadom. FBI je

---

47 Ibid., p. 31.

istražio slučaj koji je dalje preuzeo U.S. kancelarija tužioca za oblast Nju Džersi i DOJ kontraobaveštajna služba.⁴⁸

Kada su u pitanju “Softverski slučajevi”, u pitanju su po pravilu koordinisane operacije na više državnih nivoa.

Tako je juna 2010. godine, izvršena zaplena dve isporuke digitalnih *receiver/dekodera* sa falsifikovanim softverom, u vrednosti od 2,4 miliona USD. Takođe je 20. aprila 2011. godine podignuta optužnica za prodaju falsifikata *Microsoft, Adobe, Intruit i Symantec softvera*. Slučaj su preuzeli kancelarija tužioca za istočnu oblast Mičigena i CCIPS. Dana 20. aprila, 2011. godine izrečene su kazne zatvora od 15 meseci i 8 meseci zbog prodaje falsifikata *Microsoft* proizvoda putem interneta. Ovaj slučaj preuzela kancelarija tužioca za istočnu oblast Mičigena i CCIPS, a istraživali su ga ICE HSI i IPR centar.⁴⁹

Poznat je u sudskej praksi slučaj od 25. aprila 2003. godine kada je *William Fitzgerald, Arlington, Virginia*, osuđen na kazna zatvora za distribuiranje piratskog softvera preko Interneta u federalnom okružnom sudu u Alexandri, Virginia. Fitzgerald je 3. februara 2003. godine priznao krivicu po jednoj tački optužbe za krivično delo povrede autorskog prava 25. aprila 2003. godine U.S. Okružni sudija izrekao je kaznu u trajanju od 4 meseca u kućnom pritvoru i \$3,000 novčane kazne. Fitzgerald je delovao preko svog website-a koji je bio dostupan javnosti tako što je nudio piratske kopije business softvera. Među njima su bili programi proizvedeni od stane *Adobe, Macromedia, Autodesk i Microsoft*. U toku krivičnog postupka izvedeno je kao dokaz stotine piratskih softvera koji su bili preuzeti sa njegovog website do korisnika širom sveta u periodu od 6 meseci. Vrednost reprodukovanih i distribuiranih softvera iznosila je između 40.000\$ i 70.000\$. Fitzgerald je bio osuđen shodno Zakonu pod nazivom *No Electronic Theft (“NET”) iz 1997. Act*, koji definiše da se ima smatrati ilegalnim reprodukovanje ili distribuiranje velike skale autorskih dela kao što su softver programi čak iako radnje okriviljenog nisu usmerene ka komercijalnom cilju ili za privatnu finansijsku dobit.⁵⁰

Dvoje optuženih je maja 2010. godine bilo osuđeno na 10 godina i jedan mesec zatvora i sedam godina i 10 meseci zatvora zbog toga što su učestvovali u

48 Office of the United States Intellectual Property Enforcement Coordinator, op., cit., p. 3.

49 Ibid.

50 U.S. Department of Justice, United States Attorney Eastern District of Virginia, *Virginia Man Pleads Guilty to Distributing Pirated Software* (“Čovek u Virdžiniji priznao krivicu za distribuciju piratskih softvera”), <http://www.justice.gov/criminal/cybercrime/press-releases/2003/fitzgeraldPlea.htm> (dostupno 19. IX 2013).

vođenju internet kompanije za uvoz i distribuciju DVD-a kao i za neovlašćeno primanje vladinih povlastica. Optuženi su na veliko uvozili DVD-e od dobavljača sa Filipina koristeći lažne carinske deklaracije i prodavali ih putem web-sajta.

Istraga je 2009. godine u SAD otkrila plan da se prodaju satelitski prijemnici za nekodirane kanale koji bi nelegalno ometali signale kompanije *Dish Network/Nagrastar* i besplatno pružali njihove usluge kupcima ovih prijemnika. Glavni optuženi je zaposlio kompjuterske hakere kako bi razbili algoritam za enkripciju koji *Dish Network/Nagrastar* koristi (poznat kao Nagra 3) i kako bi ga stavio u svoje prijemnike. Njegovi saradnici koji su učestvovali u ovom pokušaju su dobili \$650,000. *Dish Network* je procenio da bi imao gubitke od \$100 miliona da su uspeli da razbiju enkripciju. Sva tri optužena su se izjasnila krivim po optužbi za zaveru da prekrše Akt o autorskim pravima za digitalni milenijum. Glavni optuženi je januara 2010. godine bio osuđen na 18 meseci u pritvoru i tri godine uslovno sa nadgledanjem. Ostala dvojica su bila osuđena na jedan mesec u pritvoru i pet meseci u kućnom pritvoru.⁵¹

Jun 2010. godine, dvojica optuženih su bili osuđeni nakon suđenja o uvozu više od 300,000 lažnih luksuznih torbi i novčanika iz Kine, koje su nosile falsifikovane zaštitne znakove, a neki od njih su *Burberry*, *Louis Vuitton*, *Gucci*, *Coach*, *Fendi*, *Chanel* i drugi. Falsifikovana luksuzna roba je procenjena na više od \$100 miliona. Kada im bude proglašena presuda, obojica će se suočiti sa maksimalnom kaznom od 30 godina zatvora i \$4.75 miliona u novčanim kaznama.

U sudskom postupku januara meseca 2010. godine, optuženi za povredu prava intelektualne svojine osuđen je na 30 meseci zatvora i naređeno mu je da plati \$790,683 na ime naknade kompaniji *Cisco Systems Inc*, zbog toga što je puštao u promet falsifikovane *Cisco* proizvode. Optuženi, je inače bio inače stanovnik Kine, a delo je izvrši dok je posao obavljao u kompaniji *Gaoyi Tech* sa sedištem u Šencenu, u Kini. On je falsifikovane *Cisco* proizvode nabavljao u Kini, a onda ih na osnovu narudžbina slao u SAD.⁵²

Kroz sudsku praksu može se uočiti da se pojavnii oblici krivičnih dela povrede prava intelektualne svojine iskazuju kroz nelegalnu proizvodnju, krijumčarenje i distribuciju falsifikovanih i piratskih proizvoda, zatim kroz krivična dela u vezi sa pranjem novca kao dela koja se odnose na kršenje zakona u pogledu zaštitnog znaka, imena i autorskih prava. Takođe na međunarodnom nivou dolazi do falsifikovanja državnih obveznica i vrednosnih papira, zatim finansijskih zločina,

51 2010 Joint Strategic Plan on Intellectual Property Enforcement, op., cit., p. 41.

52 Ibid.

koji uključuju prevare u vezi sa pristupnim uređajima, prevare finansijskih institucija, krađe identiteta, kompjuterske prevare, napadi putem kompjutera na finansijsku, bankarsku, telekomunikacionu i kritičnu infrastrukturu država. Krivične istrage se stoga, posebno fokusiraju na identifikovanje, ometanje i onemogućavanje međunarodnih, transnacionalnih kriminalnih organizacija koje se bave ovim kriminalnim aktivnostima. Kaznena politika usmerena je u pravcu izricanja zatvorskih kazni za navedena dela a uz koje se po prviliu izriču i novčane obaveze. Ovakvim kaznama se ostvaruje i specijalna i generalna prevencija, a sa prvenstvenim ciljem suzbijanja ove vrste kriminala i stavljanje akcenata na pravnu zaštitu prava intelektualne svojine. Značajno je i to da se u toku sprovedenih postupaka zaplenjuje i u najvećem broj slučajeva uništava falsifikovana roba povezana sa tim krivičnim delima.

6. ZAKLJUČAK

Suzbijanje povrede prava intelektualne svojine postalo je značajan prioritet za svaki pravni sistem jer je njen uticaj na poslove, ekonomiju, zdravlje ljudi i javnu bezbednost veliki. Teži se tome da se smanji povreda prava intelektualne svojine na međunarodnom nivou i u tom smislu su od velikog značaja međunarodni dokumenti kao i međunarodna saradnja u primeni zakona. Internet je oblast u kojoj se danas prepliću ozbiljni poslovni interesi i zahtevi za poštovanjem privatnosti, tajnosti i nepovredivosti ličnog komuniciranja sa jedne strane, i brojne mogućnosti povrede prava intelektualne svojine.

Pravno gledano u oblasti zaštite prava intelektualne svojine, posebno primene Interneta, još uvijek postoje brojna pravno neregulisana i kontradiktorno regulisana područja pogotovo u odnosima različitih pravnih poredaka, ali je jasna tendencija da se kroz sudske postupke, aktivnosti međunarodnih organizacija, ratifikacijom međunarodnih dokumenta i njihovom implementacijom u nacionalna zakonodavstva izvrši njihovo usaglašavanje i obezbedi širok spektar zaštite prava intelektualne svojine u svim društvenim sektorima. Jedan od vidova borbe protiv povrede prava intelektualne svojine je i stalna edukacija kroz česte treninge koji obezbeđuju uspešnost u otkrivanju krivičnih dela, dokaze pa i otkrivanje samih učinilaca. Edukacija u tom smislu bi trebala biti na nivou međunarodne saradnje posebno sa predstavnicima zemalja koje imaju već postignute uspehe i rezultate u borbi protiv ove vrste kriminala.

LITERATURA

1. Aleksić Živojin, Škulić Milan, *Kriminalistika*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2002
2. Branstetter, Lee, and Raymond Fisman, and C. Fritz Foley, “Do Stronger Intellectual Property Rights Increase International Technology Transfer?”, *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No. 11516, July 2005.
3. Claessens, Stijn, and Luc Laeven, “Financial Development, Property Rights, and Growth,” The World Bank, Policy Research Working Paper Series 2924, 2002.
4. Dörr, Dieter, Janich Steffen, „The Criminal Responsibility of Internet Service Providers in Germany“, *Mississippi Law Journal*, 80 Miss. L.J. 1247, 2011.
5. Falvey, Rod, Neil Foster, and David Greenway, “Intellectual Property Rights and Economic Growth,” *Research Paper 2004/12*, University of Nottingham, 2004.
6. Joint Strategic Plan on Intellectual Property Enforcement, june 2010 U.S. http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/omb/assets/intellectualproperty/intellectualproperty_strategic_plan.pdf (dostupno 19. IX 2013).
7. Kegli, Čarls i Vitkof, Judžin, *Svetska politika*, Centar za studije Jugistočne Evrope, Beograd, 2004.
8. Karniel, Yuval, “Freedom of Speech on the Internet”, *Dvarim Achadim* 2, 1997.
9. Melander, Ingrid, “Web Search for Bomb Recipes Should be Blocked: EU”, *Reuters*, Sept. 10, 2007.
10. Office of the United States Intellectual Property Enforcement Coordinator, *Intellectual Property Spotlight, april/may/june 2011 edition*. http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/omb/IPEC/spotlight/ipec_spotlight_april_may_june_2011.pdf (18.IX 2013)
11. Rogers, Thomas, Szamosszegi Andrew, “Fair Use in the U.S. Economy”, *Computer and Communications Industry Association*, 2010.
12. Samuelson, Robert J., “Punishment For Piracy,” *Washington Post*, May 22, 1996.
13. Shahar, Yeal, “From Activism to Hactivism”, Conference paper, University of Haifa Law and Technology conference “Fighting Terror On-line: The Legal Ramifications of September 11”, 27 decembar 2001, Shefayim, Izrael.

14. Shapiro, Robert J. and Hasset, Kevin A., The Economic Value of Intellectual Property, 2005. <http://www.sonecon.com/docs/studies/IntellectualPropertyReport-October2005.pdf> (dostupno 19.IX 2013)
15. Sedallian, Valérie, *Droit de l'Internet*, Net Press, 1997, ISBN 2-9510901-0-2.
16. Sieber, Ulrich, Verantwortlichkeit im Internet, 114 C.H. Beck Verlag ed., 1999.
17. Sieber, Ulrich, “Legal Regulation, Law Enforcement and Self-Regulation: A New Alliance for Preventing Illegal Content on the Internet”, in: Jens Waltermann, Marcel Machill (eds.), *Protecting Our Children on the Internet, Towards a New Culture of Responsibility*, Bertelsmann Foundation Publishers, Gütersloh, 2000.
18. Siwek, Stephen E, *The True Cost of Copyright Industry Piracy to the U.S. Economy*, Policy Report 189, Institute for Policy Innovation, 2007.
19. The Economic Impact of Counterfeiting and Piracy, OECD, 2008.
20. <http://www.oecd.org/industry/industryandglobalisation/38707619.pdf>
21. Treverton, Gregori T. , Matis, Karl, Kanigem, Karla DŽ., Gulka, Džeremaja, Ridžvej, Greg, Vong Eni, *Film Piracy, Organized Crime, and Terrorism*, The RAND Corporation’s Safety and Justis Program and the Global Risk and Securitiy Center, 2009.
22. Verthaijmer, Albert I., Chaney, Nicole M., and Santella, Thomas, “*Counterfeit pharmaceuticals: current status and future projections*”), 43 *J.Am.Pharm. Assoc.* 710-8, 2003.
23. Vajt, Ed, “*Detroit-area man guilty in cigarette scheme*”, Associated Press, 12. 01. 2009.

Dijana JANKOVIĆ

INTERNATIONAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

ABSTRACT

The protection of intellectual property rights can be of a great importance for the development of a society. It can contribute to strengthening of the economy and improve the standard of living. The international community has established standards for the protection of intellectual property rights through relevant international documents, thus providing guidelines for the

improvement of their international protection. The states which are leaders in innovation and creativity establish strong legal mechanisms that provide the protection of intellectual property rights. It is generally accepted that only the legal use of intellectual property can bring innovation and progress to a society. It is necessary for all sectors, including copyright owners, internet providers and advertising brokers, to cooperate with state prosecutors in order to find practical and efficient solutions for the protection of intellectual property rights. Types of intellectual property infringement are usually manifested through illegal production, smuggling and distribution of counterfeit products, through criminal offences involving money laundering as well as trademark, name and copyright infringement. Criminal investigations are thus focused on identifying, obstructing and disabling international criminal organizations which deal with criminal activities aimed at intellectual property infringement.

Key Words: Intellectual property rights, international community, falsified products, Internet, trademark, copy right.

PRIKAZI KNJIGA

Milorad Unković, **SPOLJNA TRGOVINA UŽIVO**, HESPERIAedu, Beograd,
2013, str. 439

Upravo je izišla iz štampe knjiga *Spoljna trgovina uživo*. Ona je važan događaj u našoj ekonomskoj nauci iz više razloga. Prvo, u nas su retke knjige o ovoj veoma važnoj oblasti ekonomske nauke. Drugo, ova knjiga neobičnog naslova neobična je i po svome sadržaju. Ona je sinteza naučnostraživačkog, praktičnog i akademskog znanja i iskustva njenog pisca. Time je određena i njena struktura.

Osnovna tematska područja knjige su:

1. „Funkcije i značaj spoljne trgovine“ (17-60 strane). U ovome delu pisac pruža dragocenu pomoć čitaocu jer mu na srazmerno malom broju strana stavlja na raspolaganje sublimat nauke o spoljnoj trgovini: pojam spoljne trgovine; uloga i značaj spoljne trgovine u nacionalnoj privredi; oblici regulisanja izvoza i uvoza; isprave u spoljnotrgovinskom poslovanju; principi spoljnotrgovinskog poslovanja. Zahvaljujući tome, knjiga postaje pristupačna i čitaocu bez obzira na to da li ima iskustva sa spoljnom trgovinom.

2. „Marketing i unapređenje odnosa s kupcima“ (61–89). I ovoj tematskoj oblasti pisac pridaje značaj veći nego što bi se moglo zaključiti po broju strana koji joj je posvetio. „Marketing istraživanje služi da se pribave prave informacije o ponašanju potrošača i okruženju. U razvijenom globalnom okruženju te informacije će biti

kritična tačka efikasnog i efektivnog upravljanja i poslovanja preduzeća“. Uspeh na svetskom tržištu svakog spoljnotrgovinskog preduzeća i svake zemlje podrazumeva, između ostalog, istraživanje i stvaranje uporednih prednosti. To je nužno da bi se izgradila valjana strategija upravljanja tržišnim učešćem. To je posebno važno jer je na globalizovanom svetskom tržištu utakmica sve jača i uspeh na njemu sve teži. Ovde pisac izlaže šta sve podrazumeva uspešan marketing.

3. „Prateća nezaobilazna znanja za uspešno ostvarivanje spoljne trgovine“ (91–140). U ovome odeljku pisac daje uputstva čitaocu na šta mora obraćati pažnju u spoljno-trgovinskom poslovanju. Na prvom mestu je bonitet poslovnog partnera, to jest njegova platežna moć. Zatim slede: tehnički standardi kvaliteta, cena u spoljnotrgovinskom poslu, klauzule INCOTERMS, izvoznička ponuda, metode obrade i analize ponuda po upitu, trgovacki upit, plaćanje isporučene robe i usluge, rizici u spoljnoj trgovini, tehnologija izvoznog i uvoznog posla, račun izvoznog i uvoznog posla, ugovorna kontrola robe, spoljnotrgovinski pregovori i ugovori, rokovnici, trgovinski običaji i uzanse.

4. „Spoljnotrgovinski poslovi“. Radi se o sledećem veoma važnom sastojku veste spoljnotrgovinskog poslovanja: redovni izvoz i uvoz, specifični spoljno-

trgovinski poslovi, reeksport, tranzit, dodatni poslovi, franšizing i lizing poslovi, poslovi dugoročne proizvodne kooperacije, poslovne alijanse, građevinski inženjering, faktoring i forfeting, usluge u spoljnotrgovinskom prometu, međunarodni transfer tehnologije, strana direktna ulaganja.

5. „Međunarodno poslovno pregovaranje“. Pisac obrađuje najvažnija pitanja u spoljnotrgovinskom pregovaranju: značaj i vrste pregovaranja, harvardski model pregovaranja, osnovni koncepti pregovaranja, pregovarački proces, uticaj kulture na način sklapanja poslova, osobenosti pojedinih stilova poslovnog pregovaranja, globalni pregovarač.

6. „Međunarodni ugovori i pregovori na bazi zabeleški autora na dan vođenja pregovora“ (211–266). Ovaj deo opravdava naslov knjiže: *Spoljna trgovina uživo*. U ovom delu pisac izlaže lična iskustva u pregovaranju i zaključivanju spoljnotrgovinskih poslova u svojstvu direktora spoljnotrgovinskog preduzeća i ministra za spoljnu trgovinu. Pisac je izvršio izbor najzanimljivijih poslova. Dao je osvrt na privrede niza zemalja s isticanjem iskustava koja bi mogla naći primeni u našoj privredi.

7. „Kreiranje nove i održavanje postojeće trgovine“ sa: razvijenim zemljama, zemljama u tranziciji, zemljama u razvoju (267–392). I u ovom delu pisac predstavlja svoje izveštaje o pregovorima i zaključivanju poslova u velikom broju zemalja: Velikoj Britaniji, Nemačkoj, Holandiji, Italiji, Austriji, SSSR odnosno Ruskoj Federaciji, Ukrajini, Kazahstanu, Kini, Poljskoj, Čehoslovačkoj, Demokratskoj Republici Nemačkoj, Indiji, Iranu, Alžiru, Peruu, Etiopiji, Libiji. Ovde pisac

na praktičnim primerima pokazuje kako se u različitim delovima sveta način pregovaranja mora menjati u skladu s prirodom društava u raznim državama.

8. „Karakteristični slučajevi u radu i ostvareni rezultati“. U ovome odeljku pisac je posebno obradio niz slučajeva iz ličnog iskustva u svome raznovrsnom dugogodišnjem radu. Zbog toga se ovaj odeljak čita s posebnim interesovanjem.

Knjiga *Spoljna trgovina uživo* je neobična knjiga neobičnog pisca. U razlagaju je s engleskom izrekom „Who can, does. Who cannot, teaches“ („Ko ume, radi. Ko ne ume, drži predavanja“).

Pisac knjige je dao dovoljno dokaza i da ume da radi i da ume da drži predavanja. Započeo je karijeru u Institutu za spoljnu trgovinu, kad je to bila naučna ustanova svetskog ugleda. Znanje o spoljnoj trgovini usavršavao je u praksi. Bio je direktor „Rudnapa“, jednog od nekada najvećih naših spoljnotrgovinskih preduzeća, zatim zamenik pa ministar spoljne trgovine. Najzad, kao predsednik Izvršnog saveta i gradonačelnik Beograda neposredno je doprineo razvoju privrede naše prestonice. Najzad, kao univerzitetски nastavnik na više fakulteta u Beogradu predavao je Spoljnu trgovinu i Međunarodne finansije.

Knjiga je napisana na visokom stepenu stručnosti s metodom koji čitaocu olakšava put kroz jednu složenu materiju. Izlaganja su vrlo pregledna. Jezik i stil do kraja jasni i dorađeni, tako da knjigu rado može da čita i čitalac koji nije stručan za spoljnu trgovinu. Tačno u skladu s iskustvom: Neko istinski postaje stručan za svoju oblast tek postane sposoban da je učini jasnom i onome koje se njome ne

bavi. Školski primer takve uspešnosti u izlaganju je profesor Milorad Unković.

Vrednost ove knjige uvećava primenjivost nalaza piscu. U knjizi su dati obrasci za pojedine spoljnotrgovinske poslove i

faksimili dokumenata iz ove oblasti. Knjiga je snabdevena probranom bibliografijom. Ona je stoga privlačna i korisna i sa akademskog i sa praktičnog stanovišta.

Blagoje BABIĆ

Svetlana Đurđević Lukić, **GLOBALNA POLITIKA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA 2001-2012**, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2013, str. 179

Sjedinjene Američke Države, kao globalna sila, odnosno njihova politika i intervencije širom sveta, nesumnjivo su predmet česte polemike i uvek aktuelna tema, što i ne čudi uzimajući u obzir činjenicu da imaju ključnu ulogu u međunarodnim dešavanjima na početku XXI veka. Knjiga *Globalna politika Sjedinjenih Američkih Država* predstavlja pregled tog perioda, počev od 2001. kada se bezbednosna politika SAD naglo promenila, pa do 2012. Čini se da se za tih 12 godina mnogo toga dešavalo što je znatno uticalo na samu politiku SAD-a unutar sopstvenih granica, pa samim tim i politiku SAD-a prema ostatku sveta. Za ovaj period najvažnija je spoljna politika Đorđa Buša, koji se nalazio na čelu države u vreme dobro poznatog terorističkog napada na SAD 11. septembra 2001. koja je bila zaokret u odnosu na tadašnju politiku, a zatim sadašnja politika Baraka Obame koji je 2008. izabran za predsednika SAD-a.

Prvi deo knjige odnosi se na opšte teorije, kao i tradicije i strategije američke spoljne politike. Tradicije sagledavanja nacionalnih interesa i Velike strategije SAD-a podelače da postoji mit o američkoj izuzentnosti (American Exceptionalism), koji uključuje ideološke predrasude i postavlja još niz pitanja vezanih za ulogu

Amerike kao svetske vlade i njene prisutnosti u međunarodnom sistemu u cilju ostvarenja neosporne superiore pozicije. Stav o Amerikancima kao nezamenljivoj naciji zastupan za vreme Klintona i državne sekretarke Madlen Olbrajt, shvaćen je kao prenaglašen dolaskom republikanaca na vlast, objašnjava autorka. Bušova politika, orijentisana na mogućnost ostvarenja novog svetskog liberalnog poretku, unapređenje nacionalne bezbednosti, izdvajanje ogromnih sredstava za vojnu hegemoniju, pokrenula je *rat bez kraja*, kako navodi Baćević. Buš je verovao da je demokratija način da se iskoreniti terorizam i da vodi ka globalnom miru. Kasniji radovi su pokazivali suprotno i spoljna politika D. Buša mnogo puta je osuđivana od strane Frensisa Fukujame, ali su neke stvari prihvaćene tek dolaskom Obame na vlast. Višegodišnji rat protiv terorizma dobio je nove smernice 2010. dolaskom Obame i usvajanjem nove Strategije nacionalne bezbednosti koja ima širi pristup i nacionalnoj i globalnoj bezbednosti. Generalno, Obamina strategija je više od njegovog prethodnika okrenuta unutrašnjim problemima i daje manji značaj vojnoj dominaciji. Prvi deo knjige daje kraći osvrt na različite politike poslednjih tri američka predsednika, prednosti, odnosno nedostatke svake od njih i razloge

zbog kojih su primenjivane u datom trenutku, što predstavlja odličnu paralelu i pruža mogućnost poređenja u trenutku čitanja.

Drugi deo detaljnije se bavi samim načinom borbe protiv terorizma, ljudskim pravima i pozicijom u tom globalnom ratu i posledicama po demokratsku upravu. Ulaganjem sredstava u vojne opcije, unutrašnju bezbednost, protivraketnu odbranu, invaziju na Avganistan i Irak stavlja SAD u poziciju da se bori u dugom ratu protiv terorizma i tiranije u svetu. Dosta pažnje autorka je poklonila pravim troškovima koji su nastali kao rezultat borbe protiv terorizma, bolje rečeno troškovima odbrane, troškovima nastalih kao rezultat ratova na Bliskom Istoku i spomenula stvarnu ulogu Pentagona, Ministarstva inostranih poslova i Ministarstva odbrane u tim akcijama. Opravdanost razvojne pomoći, u onoj meri u kojoj je primenjivana, kao element spoljne i bezbednosne politike vodi nas dalje do ciljeva te pomoći i navodi na razmišljanje koliko su SAD stvarno velikodušne prema trećim zemljama. Ukazuje na istraživanja koja pokazuju da su i sami građani SAD-a u zabludi kada dođe do tog pitanja. Millennium Challenge Account, najveća inicijativa tog tipa, objedinjuje razne spoljnopoličke ciljeve, ali se ističe da je postojao nedostatak koordinacije i potreba da se izvrši dublja reforma.

Poslednji delovi posvećeni su sadašnjem predsedniku SAD-a, njegovoj usmerenosti na recesiju u ekonomiji i ekonomski rast koji je za vreme Buša bio zanemaren, kao i pomeranje prioriteta na unutrašnji razvoj. Obamini planovi su kako se navodi, delovali ambiciozno ali su pružali nove mogućnosti za razvoj i popravku narušenog imidža u pogledu

poštovanja ljudskih prava. Za Obamu imalo je smisla razmišljati o kraju rata u Iraku, planirao je da uspostavi mir između Izraela i Palestine i uspostavi dobre odnosi sa Rusijom i Kinom. Ipak, mnogi planovi se nisu ostvarili usred brojnih unutrašnjih ograničenja, pre svega Kongresa. Nezavidna pozicija uzrokovana dotadašnjim dešavanjima i ekonomska kriza iz 2008. postavili su nove izazove.

Na samom kraju, američka politika prema Zapadnom Balkanu, kao dodatak, dotakla se položaja koji balkanske države imaju u Obaminoj spoljnoj politici. Prema autorki, put za rešavanje problema na Balkanu po američkoj administraciji je integracija u NATO i Evropsku uniju. Drugi važni problemi vezani su za stabilizaciju Kosova i političku stabilnost u Bosni i Hercegovini. Preko niza godišnjih izveštaja prati se do koje mere balkanske zemlje sprovode kontrolne mere u pogledu trgovine ljudima, terorizma, ljudskih prava, itd.

Ova knjiga, uvid u tokove američke politike i strategije za poslednju deceniju, predstavlja koristan sažetak događaja i planova. Kuda ce se ceo svet zajedno sa SAD-om kretati u narednom periodu ostaje nam da vidimo. Koje su implikacije dosadašnjih odluka možemo da vidimo i čitajući. U svakom slučaju, ova korisna materija koja nas uvodi u dublja razmišljanja o poziciji i politici SAD-a, njenoj značajnoj ulozi u svetu, je namenjena svima koji su zainteresovani za same SAD, tokove na međunarodnom planu, aktuelne političke probleme, pitanja terorizma i još mnogo toga sa čim se suočavamo u XXI veku.

Branislava GATALICA

M E Đ U N A R O D N I P R O B L E M I

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, sekretarica Hadži Snežana ZEČEVIĆ, E-mail:
snezanaz@diplomacy.bg.ac.yu, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najmanje 16 a najviše 24 strane jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja; str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na engleskom), pp. (ako se citira više strana izvora na engleskom). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi – osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, “Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta

političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda – (urs)

3 Videti: Ranko Petković, "Jugoslavija i NATO", *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, "Žrtve manipulacije", *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, "Japan's Invisible Leviathan", *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, "The Constitution of Wales", in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa – op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi – Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 "Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini", Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 "Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy, Current Status 1 January 1996*, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu:

- Dr Miroslav Antevski, glavni i odgovorni urednik, miroslav@diplomacy.bg.ac.rs; miroslavbgd@gmail.com
- Prof. dr Pero Petrović, zamenik urednika, pera@diplomacy.bg.ac.rs
- Žaklina Novičić, MA, sekretarica, zaklina@diplomacy.bg.ac.rs

a u štampanom obliku ili na CD-ROM-u na adresu: Dr Miroslav Antevski, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Prilozi koji se dostavljaju radi objavljivanja moraju predstavljati rezultate sopstvenih ili zajedničkih istraživanja. Oni se objavljuju ukoliko poseduju dve pozitivne anonimne recenzije.

Autori su dužni da poštuju autorska prava trećih lica. Prilozi koji su već objavljeni u drugoj publikaciji neće biti objavljeni. Izuzetno pod uslovom da Uređivački odbor oceni da njihov kvalitet može biti od koristi za unapređenje naučnoistraživačke delatnosti, pojedini radovi se mogu objaviti u celini ili u delovima uz poštovanje svih autorskih prava i prava na intelektualnu svojinu. U tom slučaju u fusnoti treba navesti da je dobijena saglasnost od prvog izdavača i uneti izvor iz koga je prilog preuzet.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECO-NOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEDUNARODNI problemi = International problems / glavni i odgovorni urednik
Miroslav Antevski. - God. 1, br. 1 (1949)-
. - Beograd : Institut za medunarodnu
politiku i privredu, 1949-. - 24 cm

Tromesečno. - Tekst na srp. i engl. jeziku
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY AND THE REGION, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac (priredivači), broširano, 2013, 252 str.

Branimir Đorđević, ORGANIZACIJA SEVERNOATLANTSKEGO UGOVORA (NATO), broširano, 2013, 164 str.

Svetlana Đurđević Lukić, GLOBALNA POLITIKA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA 2001–2012, broširano, 2013, 180 str. .

Dragan Petrović, GEOPOLITIKA FRANCUSKE, tvrd povez, 2013, 288 str.

Vladimir Grečić, THE SERBIAN ACADEMIC DIASPORA, broširano, 2013, 280 str.

Brano Miljuš, SAVREMENI PROBLEMI MEĐUNARODNOG PRAVA, broširano, 2013, 368 str.

Žaklina Novičić, PRVENSTVO PRAVA EVROPSKE UNIJE I NACIONALNA KONTROLA PREKORAĆENJA NADLEŽNOSTI EU – SLUČAJ NEMAČKE, broširano, 2013, 148 str.

SRBIJA U JUGOISTOČNOJ EVROPI, Zbornik radova, priredivači Dragan Đukanović i Vladimir Trapara, broširano, 2013, 620 str.

Aleksandar Fatić, Srđan Korać i Aleksandra Bulatović, ETIKA KRIMINALISTIČKO-OBAVEŠTAJNOG RADA, tvrd povez, 2013, 320 str.

POLOŽAJ SRBIJE U SAVREMENIM MEĐUNARODnim EKONOMSKIM ODNOSIMA, zbornik radova, priredivači Predrag Bjelić i Duško Dimitrijević, broširano, 2013, 340 str.

NATIONAL AND EUROPEAN IDENTITY IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION, Proceedings, Pero Petrović i Milovan Radaković (eds.), tvrd povez, 2013, 820 str.

ENERGY SECURITY OF EUROPE: THE POSITION OF SERBIA, Procedings, Miroslav Antevski and Dobrica Vesić (eds.), broširano, 2013, 496 str.

Brano Miljuš, ISTRAŽIVANJE POLITIČKOG TRŽISTA, broširano, 2012, 320 str.

Dragan Petrović, GEOPOLITIKA SREDOZEMLJA, tvrd povez, 2012, 228 str.

SPOLJNA POLITIKA SRBIJE I ZAJEDNIČKA SPOLJNA BEZBEDNOSNA POLITIKA EU, zbornik radova, priredivači *Dragan Đukanović* i *Miloš Jončić*, broširano, 2012, 580 str.

Duško Dimitrijević, DRŽAVNE GRANICE NAKON SUKCESIJE SFR JUGOSLAVIJE, tvrd povez, 2012, 484 str.

DANUBE STRATEGY – STRATEGIC SIGNIFICANCE FOR SERBIA, zbornik radova, priredivači, *Nevenka Jeftić Šarčević* i *Edita Stojić Karanović*, broširano, 2012, 352 str.

WESTERN BALKANS: FROM INTEGRATION TO STABILISATION, zbornik radova, priredivači, *Miroslav Antevski* i *Dragana Mitrović*, broširano, 2012, 404 str.

MEANING OF BORDERS AND BORDER ISSUES IN THE AGE OF GLOBALIZATION: EUROPE AND ASIA, zbornik radova, priredivači *Duško Dimitrijević*, *Dragana Mitrović* i *Ivana Lađevac*, broširano, 2012, 160 str.

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE (II), zbornik radova, priredivači *Duško Dimitrijević* i *Brano Miljuš*, tvrdi povez, 2012, 886 str.

STUBOVI SPOLJNE POLITIKE – SRBIJA, EU, SAD i KINA, *Dragan Petrović* i *Dragan Dukanović*, broširano, 2012, 240 str.

Milovan Radaković, KOMPONENTE NACIONALNOG I EVROPSKOG IDENTITETA, tvrd povez, 2012, 280 str.

ULOГA CIVILNOГ DRUŠTVA U PROMOCIJI POTENCIJALA PODUNAVLJA U SVETLU IZRADE STRATEGIJE EU ZA DUNAVSKI REGION, zbornik radova, priredivači *Edita Stojić Karanović* i *Nevenka Jeftić Šarčević*, broširano, 2012, 212 str.

SRBIJA I MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE, zbornik radova, priredivači *Dragan Đukanović* i *Ivana Lađevac*, broširano, 2011, 572 str.

JAPAN AND SERBIA: REGIONAL COOPERATION AND BORDER ISSUES: A COMPARATIVE ANALYSIS, zbornik radova, priredivači *Duško Dimitrijević* i *Ivana Lađevac*, broširano, 2011, 192 str.

Brano Miljuš
SAVREMENI PROBLEMI
MEĐUNARODNOG PRAVA,
2013.

HARMONIZACIJA
ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE
SRBIJE SA PRAVOM EU (II),
zbornik radova, 2012, priredivači:
Duško Dimitrijević i Brano Miljuš

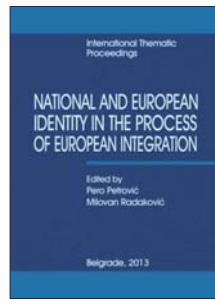
Vladimir Grećić
THE SERBIAN ACADEMIC
DIASPORA, 2013.

Žaklina Novičić,
PRVENSTVO PRAVA
EVROPSKE UNIJE I NACIONALNA
KONTROLA PREKORAČENJA
NADLEŽNOSTI, 2013.

Dragan Petrović
GEOPOLITIKA
FRANCUSKE, 2013.

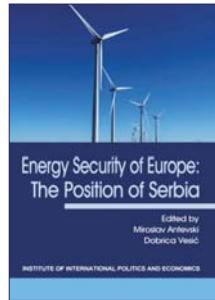
NATIONAL AND EUROPEAN
IDENTITY IN THE PROCESS
OF EUROPEAN INTEGRATION,
zbornik radova, 2013, priredivači
Pero Petrović i Milovan Radaković

SRBIJA U JUGOISTOČNOJ
EVROPI, zbornik radova, 2013,
priredivači: Dragan Đukanović
i Vladimir Trapara

Aleksandar Jazić
СПОЉНОПОЛИТИЧКА
ПРОПАГАНДА:
АКТЕРИ И СРЕДСТВА, 2013.

ENERGY SECURITY OF EU-
ROPE: THE POSITION
OF SERBIA, zbornik radova,
2013, priredivači: Miroslav
Antevski i Dobrica Vesić

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs